

הַקְדָּמַת בַּעַל מִנְחַת שֵׁי

וְהִיא פְתִיחָה וְגַם חֲתִימָה גְדוּלָה שֶׁבָּהֶן מְבָאֵר הַמַּחְבֵּר אֶת דְּרֹךְ עֲבוּדָתוֹ בְּקֹדֶשׁ
וְעַל מָה יָסֵד דִּבְרָיו וְשֵׁשׁ מַחְקָרָיו.

הַהֲקָדְמָה הַזֹּאת אֲבָדָה וְלֹא נִדְפְּסָה בְּהוֹצָאוֹת הַקְּדָמוֹת שֶׁל הַסֵּפֶר מִנְחַת שֵׁי.
אוּלַּם בְּשַׁנַּת תַּרל"ו נִדְפְּסָה בְּרִינָה בְּקוֹנְטְרָס מִיַּחַד מֵעֵצָם כְּתָב יָדוֹ שֶׁל הַמַּחְבֵּר
וּבְהוֹצָאָה שְׁלֵנוּ (שַׁנַּת תש"ו) הִחְזִירָנוּ אֶת הַעֲטָרָה לְיִשְׁרָאֵל.

חֲוֵעַתֶּךָ וְהוֹכַנְס לֵאיינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חייב תשס"ז

פתיחה קטנה לקוחה מהאפודי

הקדמונים קראו הארבעה ועשרים מקדש יה והמינו אשר דברו כמ"ש החכם בעל מעשה אפוד בהקדמתו הגדולה ולא אעתיק פה רק קצת ממנה ממה שראיתי ראוי והגון ושייך לעניננו. אמר כי כמו שהיה המקדש סבה להתמדת השכינה בתוך בני ישראל כמ"ש ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ואמר ונתתי משכני בתוכם וגו' והתהלכתי בתוכם, כן הספר הזה הקדוש הוא אשר בעבורו היתה ההשגחה האלדית באומה, בהרכות הקריאה בו בכוונה רצויה, והחקירה בעניני מאמריו, והוא סבת קיומה והשארותה והצלחתה, ועליו ייעד לכל דורש ה' בעסק הספר הזה והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו', ובספר הזה אנחנו דורשים את ה' בגלות הזה, ועליו אמר אם תדרשנו ימצא לך, וכל עוזב העסק בספר הזה הוא מכת מי שנאמר עליו ועוזבי ה' יכלו, ואמר ג"כ ואם תעזבנו יזניחך לעד, ועליו נאמר ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם.

וכמו שהמקדש בעבודות ההן הגדולות הגעשות בו, הוא סבה שיכפר ה' עונות האומה, כן העסק בספר הקדוש הזה בכוונה רצויה וזכירתו ושמירתו כלכבות, הוא סבה שיסלח ה' עונות האומה וחטאיה, וכמו שייעד כי זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל אחרי הימים ההם נאם ה', נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה וגו' עד אמרו כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד, ומפני שהספר הזה משתווה בסגולותיו למקדש היה שנחלק לב' חלקים, תורה כנגד קדש הקדשים שהוא כנגד עולם השכל לאלדי ישראל והמלאכים הקדושים, נביאים כנגד ההיכל והוא מקום השלחן והמנורה ומזבח הקטרת שהוא כנגד עולם הגלגלים, כתובים כנגד האולם והעזרות שהוא כנגד עולם השפל, ומפני הענינים האלה היטיב מי שקרא הספר הזה מקדש יה שהוא בית מקדש ה' כוננו ידיו, והלוחות מעשה אלדים המה והמכתב מכתב אלדים הוא וכתובים באצבע אלדים, ואיך לא יהיה הספר הזה מקדש ה', ואחד מתכליות המקדש היה היות בית מנוחה לתורה אשר היא חלק מזה הספר המקודש, וכמו שאמר אני עם לבכי לבנות בית מנוחה לארון ברית ה' ואמר ובנו את מקדש ה' האלדים להביא את ארון ברית ה'.

ומפני כל אלה המעלות היתה ההקפדה בכתיבת זה הספר הקדוש וקריאתו על הדקדוק וההשמר בו ראוי ומחוייב, ולזה היו הראשונים משתדלים בזה מאד וסדרו צורת הכתיבה במלא ובחסר והזר והגוהג כמנהג והאותיות הגדולות והקטנות

והפרשיות הסתומות והפתוחות וזולת זה ממה שבא בספרים המזכירים לזה וביחוד הקפידו בזה בצורת כתיבת התורה למעלתה עד שבכתרי האותיות יקראו להן תאנין היו מקפידין, וכתוב בספר התאנין הדין ספר תאני דאפיק ר' נחום הלבלר שמסרו לרבנו הקדוש, ועל אלה אמרו כישעלה מישה למרום מצאו להביא יהיה כותר כתרים לאותיות והיו הראשונים מקפידים בזה תכלית ההקפדה כי רצו שיהיה הספר הזה על אופן שנאמר ונכתב בו כנבואה בלא שנוי כלל מיראתם שלא תשתנה צורתו ותכטל או תחלש הסגולה הדבקה בו הנמשכת אחר הצורה, וחכמים המבהילים ומשחיתים ומגנים החקירה הזאת המיוחסת לסופרים, עליהם אמר הנביא איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו אכן לשקר עשה עם שקר סופרים, ואמר עליהם ג"כ היה להם דבר ה' לחרפה ולקלם לא יחפצו בו.

ולכן חברו בימי עזרא ספרי המסרה אשר הם כלם בדקדוק הספר הזה ונתינת הכללים בדיעת כל מה שאפשר ישודע בו אמתתו וענינים רבים ונאים ממה שזורה על תכלית שלמותו בדיעת הכתוב וההקפדה על השמירה שלא תפול בו טעות ושגיאות, עכ"ל. ה' ברחמי יסיר מסוה העורון מעל עינינו ככתוב נל עיני ואביטתה נפלאות מתורתך.

פתיחה גדולה מהמחבר.

ה ק ד מ ה

משה קבל תורה מפי ארון העולם מסיני ושם קבלה בכללותיה ודקדוקיה כמו ששנו בת"כ ריש פ' בהר סיני וב"פ בחקותי בסוף התוכחות, ודרשו ג"כ בפ"ב דמגלה מ"ד ועליהם ככל הדברים מלמד שהראה הב"ה למשה בסיני דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, ובירושלמי פ"ב דפאה ריב"ל אמר עליהם, ועליהם כל, ככל, דברים, הדברים, מקרא משנה תלמוד ואגדה, אפי' מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפניו רבו כבר נאמר למשה מסיני, והכי איתא נמי בויקרא רבה ריש פ' כ"ב ובמדרש קהלת פ' מה שהיה הוא שיהיה ופסוק ויתרון ארץ.

ומסרה ליהושע, כמ"ש ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל, ויהושע מסרה לשבעים זקנים שכך כתוב ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים, והזקנים מסרוה לנביאים ונביאים הראשונים מסרוה לנביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי, והם מסרוה לאנשי כנסת הגדולה שהיו מכללם שהחזירו העטרה ליושנה בימי עזרא הכהן הסופר כשעלו מן הגולה בבית שני, ומכללם נחמיה בן חכליה, זרכבבל, ישוע בן יהוצדק, מרדכי בלשן וחבריהם האמורים בריש עזרא, ועוד נלוו עליהם חכמים מהחרש והמסגר עד השלמת ק"כ איש ואחריו שבכלם היה שמעון הצדיק כ"ג בן ישוע כ"ג הנזכר שהיה אחיו של עזרא.

הם אמרו ג' דברים ואחד מהם עשו סייג לתורה ר"ל גדר כמו שדרשו בפ"ב דיבמות על פסוק ושמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרתי, ואמרו חכמים אינו דומה כרם המוקף לשאינו מוקף, ועוד אמרו בג' דאבות מסורת סייג לתורה, ופירש"י מסורת הגדולה גדר וחזוק לתורה שעל ידה ידעינן סדור המקראות והלכותיו וכתב עליו החסיד הח"ר יוסף יעב"ץ שהזקק הרב לזה הפירוש שהמסורת אינו תוספת אבל הוא חזוק שאם יבא סופר ויכתוב למשפחות חסר או מלא יאמרו לו הגה לך המסורת כמה מלאים וחסרים, ע"כ, ולשון רשב"ם מסורת כגון מסורת הגדולה הכתובים כגליון הספר סייג גדול שכל בקי בהם עומד על פירוני המקראות ואינו שועה להחליף דבר בדבר, ועוד פי' רבנו עובדיה המסורות שמסרו לנו חכמים בחסרות ויתרות שכתורה הם גדר וחזוק לתורה שבכתב שעל ידיהן אנו מבינים כמה מצות כמו בסכת בסכת בסכות, ב' חסרים וא' מלא שממנו אנו לומדים להכשיר סכה בג' דפנות וכגון מועדי ה' אשר תקראו אתם שנכתב חסר בג' מקומות ללמד אתם אפי' שונגים, אתם אפי' מזידים, אתם אפי' מוטעים, ע"כ, הכי נקרא שמה מסורת לפי שנמסרה לחכמים איש מפי איש עד עזרא וסיעתו, ובספר עזרא סי' ז' כתיב הוא עזרא עלה מבל והוא סופר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלדי ישראל, וכמו שהיה סופר בקי בכתבת התורה, כך היה סופר בקי במאי דשייך ליקרא סופר

בדברי חכמים, כראיתא בירושלמי פ"ה דשקלים ע"פ וזה פתישנן הנישתון אשר נתן המלך ארתחשסתא לעזרא הכהן הסופר סופר דברי מצות ה' וחקיו על ישראל, א"ר אחא כתיב לעזרא הכהן הספר מה ת"ל ספר, אלא כישם שהיה סופר בדברי תורה כך היה סופר בדברי חכמים.

וגרסינן בפ"ק דמגילה ובגדרים פ' אין בין המודר (עיין בתפארת פ' ס"ד) מאי דכתיב (נחמיה ח') ויקראו בספר בתורת האלדים מפדיש ושום שכל ויבינו במקרא, ויקראו בספר בתורת האלדים זה מקרא, מפדיש זה תרגום, ושום שכל אלו הפסוקים, (פ"ה הי"ג) הם נפסקים שבישילין מבדילין בין דבר לדבר) ויבינו במקרא אלו פסוקי מעמים (פ"ה הנגינות קרויין מעמים שע"י הנגון מבינים לחבר המקרא למעלה או למטה, ואמרי לה אלו החסרות (פ"ה) מה שנמסר במסרה וחסרות ויתרות) ובירושלמי פ"ד דמגלה ושום שכל אלו המעמים, ויבינו במקרא זה מסורת, וי"א אלו ההכרעים, וי"א אלו ראשי פסוקים, ובסגנון אחר איתא בבראשית רבה סוף פ' ל"ד ופ"י מוהר"ר שמואל יפה בי"פה תאר ויפה מראה אלו ההכרעים כגון פסוקים שאין להם הכרע כגון שאת ארור משקדים וכו' ע"כ, ואיתא נמי התם בכבלי דנדרים (עיין תפארת ישראל פ' ס"ו) א"ר יצחק מקרא סופרים עטור סופרים וקריין ולא כתבין וכתבין ולא קריין הלכה למשה מסיני, והדברים יזהירו גם בזוהר פ' ויקהל תנינן כתיב ויקראו בספר בתורת האלהים מפדיש ושום שכל ויבינו במקרא והא אוקמוה רזא דאינון פסוקי מעמי ומסורת וכל אינון דיוקנין ורזין עילאין כלא איתמסר למשה מסיני, ומעזראוסיעתו נמשכה לחכמי מבריה אשר כתבוה וקראו לה מסרה, והו חכמים גדולים ובקיאים במקרא וצחי הלשון מכל שאר היהודים אשר היו כדורותם, ואחריהם לא קמו כמוהם כמו שהעיד עליהם ר' יונה המדקדק ור' אברהם בן עזרא בס' צחות, כי מהם היו אנשי המסורת ומהם קבלנו כל הניקוד, והרוצה לדעת אם היו הנקודות והמעמים הלכה למשה מסיני יוכל לעיין בערוגת הכישם פכ"ו ישחביא כל הדעות והכרע כמ"ד שבסיני נתנו, והביא ראיה לדבריו מספר הזוהר ותקונים ומקומות אחרים, וכן כתוב בשלשלת הקבלה, גם כמוהר"ר יהודה מוסקאטו ז"ל בפ"י לס' כוזרי הרחיב בזה הענין במאמר השלישי ס' ל"א, ולא התרחתי א"ע להעתיק דבריו כאן ומשם יקחם המעיין כי מורה מקום אני לו, וכן בספר החסידים משה ידבר והאלדים יענו בקול שאף הנגונים מסיני.

ומעלת המסורת גדולה מאד כי ממנה נמשכות כמה גופי הלכות גימטריאות ופרפראות ומעמים ופירושים, פשטים ומדרשים, סודות ורמזים, ואלמלא בעלי המסורת שהעמידו התורה והמקרא על עמדה, כמעט לא מצא אדם ידיו ורגליו במחלוקות וכבר נשתכחה תורה מישראל ונעשית תורה ככמה תורות ח"ו, ולא היינו מוצאים שני ספרים בכל ספרי המקרא שיהיו מסכימים יחד כאשר קרה לשאר ספרי המחברים, פוק חזי רבותא במסרה דאישכחן בכמה דוכתי דתלמודא פליג עלה ומי"ט עבדינן עיקר מהמסורת, וכלהו ספרי ותקון ס"ת חויין אליבא דידה וכוותא נקמינן דאנשי כנסת הגדולה יסודה ובתרייהו גרירינן.

ויען וביען נמצאו בעולם אנשים מלעיגים ומלעיגים בחכמת הדקדוק ומרחיבים פה לדבר בלזות שפתותיהם על המתעסקים בה, ובסוד משחקים יפסירו בשפה וילעינו למו במענות הכוזבות, יפרצו גדריה והורידו לארץ שעריה ושברו בריחה ודלתותיה עד רדת חומותיה, ועקלו נתיבותיה ועותו מלותיה ותיבותיה, ויתעללו בה כרצונם ויכחידוה תחת לשונם, עד אשר קראו לחכמה הזאת עסק בלא תועלת ודבר שאין לו טעם, ומותר שאין בו צורך, ובעליה יגעו לריק ודורשיה יעמלו לכלי פרי והקלו זה על נפשותיהם והשליכוה אחרי גוהם ונתיבותיהם עקשו להם, וכבר נתרעמו מזה בעל פתח דברי בהקדמתו והאפודי בפ' ל"א מספרו והשיבו עליהם תשובה נצחת, גם אני אבחר בדרכיהם כדי לכבול ולשבר מלתעות המעקשים אורחותם ואומר כי לא ישיבו אל לבם, לא דעת ולא תבונה בקרבם, ולוא חכמו ישכילו יבינו כמה חכמים גדולים אשר מעולם אנשי הישם, הלא הם כתובים בראש ספר מאזני לשון הקדש שחבר החכם נ' עזרא והאפודי פ"ח ובסוף ס' מכלול יפי שהתעוררו לחבר ספרים רבים כספירים יקרים שלא הגיעו אלינו בימים האלה ומכללם מחברת של גאונים ה"ה רבינו סעדיה, רבינו שמואל בן חפני, רב שרירא, רבינו האי, רב עמרם, שכולם הרביצו תורה בישראל ולאורם הלכו דורשי התורה ממזרח למערב, ומחברת גדולה של חכמים רבים ונכבדים הנזכרים במקומות הללו בראותם שכמעט נשתכחה חכמת הלשון קמו וסקלו מסלותיה וגדרו פרצותיה ובצרו חומותיה וגלו תעלומותיה והציבו גבולותיה ויסדו יסודותיה וחצבו עמודיה וישרו עקלקלותיה לדקדק הלשון על דעתם כי בו יתקיים הדת כמ"ש רז"ל בעירובין פ' כיצד מעברין בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתם בידם ובני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקיימה תורתם בידם, ואחריהם בא המורה הגדול מגלה עמוקות החכמה גבור חיל ואיש מלחמה ר' יהודה בן דוד פאסי המכונה חיוג שר המדקדקים ומשתכחת ביה חכמה יתרה ורוח עצה וגבורה כמו שהעיד רד"ק מגדולת חכמתו בהקדמת המכלול והשרשים שרש איל והעמיד לשון הקדש על בוריו אחר שנשכח בכל הגולה, ואחריו באו שני שרי צבאות ישראל ר' שמואל הלוי הנגיד והחכם ר' יונה הרופא המדקדק השלם המכונה מארו"ן בן גנאח מקרמובה, ואחריהם בא החכם הנכבד ר' אברהם נ' עזרא אשר נברה ירו דקדוק ובפשט המקרא, והחכם ר' יצחק הלוי שחבר ספר המקור, אסף בו כללים מועילים בשמוש הלשון ובניני הפעלים, ובזמנם החכם ר' יוסף קמחי המכונה הריק"ם שפי' כל עשרים וארבע ועשה ספר הזכרון וספרים אחרים בחכמה הזאת, ואחריו ר' משה קמחי בנו, הוא היה אחיו ורבו של רד"ק, הוא החכם ר' דוד קמחי שבירר הסלת מכל הספרים שקדמו אליו, וכפרט מספרי החכם ר' יהודה ומספרי החכם ר' יונה הנ"ל, ועשה ספר עט סופר ומכלול ושרשים מלאים חכמה וכליל יפי, ולהיותם כוללים כל ספרי הראשונים בקצרה קבלו אותם כל קהלות הקדושות בספר פנים יפות, עד שכמעט לא היה זכרון לראשונים, ועליו אמרו ע"ד לצח אם אין קמח אין תורה, ואמרת גם אני כל קמחייא קמח ודקמחי סלת, ובדרך כלל אלך אחריו עם שבמקומות מה אחלוק עליו, ואחריו נמשכו רוב האחרונים אשר ביארו לנו דרכי הדקדוק ומצאם

ומובאם דור אחר דור עד היום הזה, אלו ואלו דברי אלהים חיים כלם נתנו מרועה אחד.

ואין נעלם בתורה שאין בו טעם וענין, בטעמים ונקודות וחסרות ויתרות, וכ"כ רש"י בפ"ק דפסחים דכל מלות חסרות שבתורה לדרוש הן באים, ע"כ יש מהם ידועים אצל החכמים כדאיתא במדרש טעמי חסרות ויתרות הביאו הרא"ש בסוף פ' הקורא את המגלה עומד, וסמ"ג בעשין סי' כ', ויש מהם צפונים וחתומים עד יבא מורה צדק, וכ"כ רא"ז שחכמים דקדקו על דבר ואפי' אות אחת ונקוד וטעם בלי צורך, עכ"ל, ואין ראוי שיהיה בתורת ה' תמימה אפי' תג אחד או דגש א' שאין בו סוד, ולא לחנם יגעו כמה יגיעות בעלי המסורה והסופרים הקדומים שהיו קרובים לנביאים ולאנשי הקבלה, אלה הם העמודים אשר בית החכמה נכון עליהם, הגה שכרם אתם ופעולותיהם לפניהם, וכל המתרשלים בחכמה הזאת ומבזים אותה דומים לאותם שנאמר עליהם ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם, ועליהם הכתוב אומר כי לא יבינו אל פעולות ה' וגו' ויקראו מלעיגים ע"ד חכמים ומלעיבים במלאכי אלהים, ופורצי גדרן של חכמים ישכם נחש, והרי הם בכלל כי דבר ה' בזה וגו' כדאמרינן בפ' חלק על האומר כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק א' כדאמרן לעיל, אוי להם מעלבונה של תורה אוילנפשם כי גמלו להם רעה, והדורש לדעת ולהשיג דברי חפץ מדקדוקי תורה וסופרים עליו נאמר כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה' ויהיה מתלמידיו של ריב"ז שלא הניח מקרא, משנה תלמוד הלכות ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וכו', ופי' רבינו גרשום ז"ל בפ' יש נוחלין דקדוקי תורה כגון חסרות ויתרות ומסורות, ויזכה להיות מג' כתות של צדיקים שעתידים להקביל פני שכינה ומן החכימה והנעימה שבהן, כדאיתא בויקרא רבה פ"ל על פסוק נעימות בימינך נצח אלו סופרים ומשנים שמלמדים תנוקות באמתן שהם עתידים לעמוד בימינו של הבה, ובפ"ק דב"ב ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד אלו מלמדי תנוקות, ופירש"י מלמדי תנוקות מצדיקי רבים הם שמלמדין ומחנכין אותם בדרך טובה, ובשיר השירים רבה ע"פ גפת תמופנה א"ר לוי אף הקורא מקרא בעינוגו ובניגונו עליו נאמר דבש וחלב תחת לשונך ונקרא מכבד את התורה, כמו שפי' הרב כרמנורא בפ"ד דאבות על המכבד את התורה, הדורש החסרות והיתרות שבתורה ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר שאין בה דבר לבטלה, ואין לך כבוד תורה גדול מזה, ע"כ, והן הן דברי רש"י על הא דתנן בסוף סוטה משמת ר"ע במל כבוד התורה, ופי' הוא ז"ל שהיה נותן לבו לדרוש על כל קוץ וקוץ של כל אות וכ"ש תיבות ואותיות יתרות וזהו כבוד תורה גדול שאין בה דבר לבטלה ור"ע היה סופר גדול בתורה כמ"ש לקמן בסוף פתיחה זו.

ויהי כי ארכו לנו הימים בגלותנו בשלו ברכינו ורפו דינו וכהו עינינו ונסתמו מעיני חכמתנו ובטלו בעלי מקרא ומשנה משען ומשענה ורבו המחלוקות

והדעות, כי לא לבד נעשית התורה כשתי תורות אלא כתורות אין מספר לסבת רוב החלופים הנמצאים בספרים אשר בגלילותינו חדשים גם ישנים תורה נביאים וכתובים אין אמר ואין דברים אשר אין בהם בלבלולים מלאים מעיות מחסרות ויתרות מעמים ונקודות קריין וכתבין דגשין ורפין מלעיל ומלרע ואין זה כי אם סנע רע, כי המלמדים שונגים וחוטאים וחשך האור בעדם, וברשת זו נלכדה רגלם לעשותם מלאכת ה' רמיה, שרי להו מאריהו כי ישנו התלמידים הבאים אחריהם לדור דורים וינקשו בלשונם וישארו בכשלונם ושכשתא כיון דעל על ומפיהם לא נפל גם עד זקנה ושיבה לא יעזבוהו ואיך יערב לכם ללמד מקרא לאחרים אם עדין לא הגיעו להקרא בשם קראה, דאמרינן בס"ב דקדושין דהמקדש את האשה ואמר לה ע"מ דקראה אנא, עד דקרי אורייתא נביאי וכתובי בדיוקא, וקורא אני עליהם מקרא זה, זה דרכם כסל למו ואחריהם בפיהם ירצו סלה, וזה בזיון התורה הוא, כי חלילה חלילה לנו, הנה היא לובשת שק ועומדת לפני הב"ה ואומרת עשאוני בניך כמין זמר (ל"א בלשון תרגום, אורייתא איהי חוגרת שק וסלקא לגבי קוב"ה ואמרה קמיה עברו לי בניך מחוך, זה העתקתי מזוהר ס' תרומה דף קמ"ד) ואינם חוששים לכבודי, לא תהא כזאת בישראל, וא' מחמשה דברים שצוה ר"ע את רשב"י כשהיה חבוש בכית האסורים, א"ל כשאתה מלמד את בנך תורה למדרו בספר מוגה (ופי' הערוך בספר מדוקדק, ולשון אחר מצאתי ישר ממעיות) מאי היא אמר רב ואיתימא רב משרשיא בחדתא (פי' כשהתנוק מתחיל ללמוד מחדש) ושכשתא כיון דעל על כדאיתא בס' ע"פ.

ובמגלה סוף ס' בני העיר א"ר שפמאי א"ר יוחנן הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם (יחזקאל כ') ופי' רש"י נעימה כגון טעמי המקראות, ע"כ, ואע"ג דמתקיף ליה רב משרשיא משום דלא ידע לבסומי קליה כתיב ביה ומשפטים לא יחיו בהם ודריש ליה לת"ח שאין נוחים זה לזה בהלכה, נ"ל דמצינן למימר ד"ר שפמאי ור' יוחנן סברי דקרא לאו בדלא ידע לבסומי קליה מיירי, אלא הקורא מקרא בלא נעימה ובלא טעמים הראויים כמו שפיר"שי, והכי מייתי לה סתמא להא דרב שפמאי ור' יוחנן בס"ג דמס' סופרים ושפיר כתיב בהו ומשפטים לא יחיו, שהרבה פעמים באים לידי חירוף וגדוף ומראים פנים בתורה שלא כהלכה, וכן כתב החכם נ' עזרא, כל ששט שהיא נגד בעל המעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו, וכן בהרבה מקומות כתב והנה הוא מטעה בעל המעמים וכן כתב רש"י מעם במקרא יוכיה.

וגם המסרות לא ניצולו ממקרה המחלוקות בכמה מקומות אך לא כרוב מחלוקות הספרים, ואם יאמר אדם לכתוב ס"ת כהלכתו, ילקה בחסד ויתר ונמצא מגשש כעור באפלה ולא יצליח את דרכיו למצא חפצו, וגם אם יאמר החכם לדעת לא יוכל למצוא, דלאו בכל פלוגתא משתכחי מסראתא לאכרועי, וידוע שאין לנו בס"ת פסול גדול מחסיר או יתיר, כי כל התורה שמותיו של הב"ה.

והקורא בו סוגם בשמא דמלכא ח"ו כראיתא בהדיא בס' הזוהר פ' משפטים ריש דף קכ"ד דתנינן אורייתא כלא שמא דקב"ה ומאן דמשתדל בה כמאן דמשתדל בשמא קדישא, בגין דאורייתא כלא חד שמא קדישא הוא שמא עילאה שמא דכליל כל שמחן, ומאן דגרע אות חד מינה כאילו עביר פגימותא בשמא קדישא תאנא ושם אלהים אחרים לא תזכירו, לא תוסף על אורייתא ולא תגרע מינה, ע"כ, והכי מוכח בההוא עוכרא דאיתמר בפ' אחרי מות דף ע"א דאשתכח בההוא ס"ת וי"ו יתרה בההוא קרא דושמעת שמע שתי פרסות, ואיתא נמי בפ' ויחי דף רכ"ה דזמינין בני עלמא בחובייהו דצווחין ולית מאן דישגח עלייהו אבל חד מסותא אשכחנא בעלמא ולא יתיר, בההוא אתר דיישתכחין אינון דלעאן באורייתא ואשתכח בנייהו ס"ת דלא משתקר ביה כד מפקי האי בניניה מתערי עילאי ותתאי, וכ"ש אי אכתיב ביה שמא קדישא כדקא חזי, ואיתא נמי בפ' אחרי מות דף ע"ב תאנא כל מאן דגרע את חד מאורייתא או יוסף את חד באורייתא כמאן דמשקר בשמא קדישא, וכפ' אמור דף ע"ט כל מאן דאשתדל באורייתא כאילו אשתדל בקב"ה דאורייתא כלא שמיה דקב"ה הוי, והכי איתא בפ' שלח לך דף קנ"ט וכפ' האזינו סוף דף רצ"ח, וכן בתקוני הזוהר תקונא עשרין וחמשה ז"ל שם וס"ת הוא דרגא דיעקב דאתמר ביה ויעקב איש תם וס"ת כך צריך למהוי תם בלא פסול, ואם ס"ת הוא חסר באתר דמלא או מלא באתר דחסר או אות חד חסיר או יתיר או חלוק ס"ת פסול לאו איהו בדיוקנא דס"ת דלעילא, ע"כ, וכ"כ החכם הקדוש ר' מנחם ריקנאטי בפ' לך לך כי כל אותיות התורה בצורותיהן ובחבורן ובפירודן ובאותיות עקומות ועקישות חסרות ויתרות קטנות וגדולות כתרי האותיות סתומות ופתוחות וסדורן הן סדרי עשר ספירות, ולכך היה הצורך לספור האותיות והתיבות וכתבי ולא קרי קרי ולא כתיב כי כלה בנין אלדי חצובה בשמו של הב"ה, וע"כ ס"ת שחסר אות אחת או הותיר אות אחת פסול לפי שאין זו צורת העישר ספירות מאחר ששינה מאותה הצורה, וזה מאמרם ז"ל וי"ו דגחון הצי התורה באותיות כי הוי"ו הוא הקו האמצעי, ומכראשית עד אז רמו לזרוע ימין ומשם עד לעיני כל ישראל לזרוע שמאל וכו' עוד מוסף על זה כי כל התורה כלה שמותיו של הב"ה וע"כ אין להוסיף ולגרוע אפי' אות אחת, וכגון זה מצאתי בפ' שיר השירים המיוחס לחכם ר' עזריאל ריקנאטי, אלו דבריו, וממה שאת צריך לדעת כי התורה הכרורה כלה אמורה מפי הגבורה ואין בה אות ונקודה שלא לצורך, כי כלה בנין אלדי חצובה בשמו של הב"ה ואין הפרש בין ותמנע היתה פלגש ואלוף מגדיאל אלוף עירם, ובין עשרת הדברות ושמע ישראל, והמחסר אות כאלו חסר שם מלא ועולם מלא, ולכך היה הצורך לספור האותיות ולספור התיבות וחסרות ויתרות וכתבי ולא קרי וקרי ולא כתיב סתום ופתוח ואותיות גדולות וקטנות, זה יהיה נטוע בלבך וחקוק בקרבך, והשמר על נפשך אל תפן אל און לאמר עזרא הסופר הוסיף מה מלכו בהעתיקו, כמו והכנעני אז בארץ, הנה ערשו ערש ברזל, כי זו כפירה גמורה, וע"ז אחז"ל בפ' חלק כי דבר ה' בזה זה האומר אין תורה מן השמים, ע"כ, ובזהר סוף פ' אחרי

לית לך מלה באורייתא או את זעירא באורייתא דלא רמיזא בחכמתא עילאה ותליין מינה תלי תלין רזין דחכמתא עילאה הה"ד קווצותיו תלתלים, ע"כ, ואם חסר בס"ת אפילו אות אחת אין קורין בו ברכים שתקנת משה ועזרא שתקנו שיהיו קורין כדאיתא במרובה לא היתה אלא בספר כשר, ואם אינו עשוי כתקון חכמים הוא ברכה לכטלה ואינו נקרא ס"ת כדאיתא בפ"ק דכ"ב אפי' ס"ת חסר אות אחת וכתוב לקח את ספר התורה הזה, ואפי' קוצו של יו"ד מעכב כדאמרינן בהקומץ רבה וכמ"ש מוהר"ר דוד הכהן בתשובותיו בית י"ב, וכ"כ הרמב"ן בהקדמתו לפי' התורה שיש בדינו קבלה של אמת כי כל התורה כלה שמותיו של ה"ב"ה, ומפני זה ס"ת שטעה בו באות א' במלא או בחסר פסול, כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ס"ת שיחסר בו וי"ו א' ממלת אותם שכאו מהם לי"ט מלאים בתורה, או שיכתוב הוי"ו באחד משאר החסרים, וכן כיוצא בזה אפי' שאינו לא מעלה ולא מוריד כפי העולה במחשבה, וזהו הענין שהביא גדולי המקרא למנות כל מלא וכל חסר וכל התורה וכל המקרא ולחבר ספרים במסורת עד עזרא הסופר הנביא שנשתדל בזה כמו שדרשו בפ' ויקראו בספר בתורת האלדים מפורש וגו', עכ"ד, ובשערי אורה במדת תפארת כתוב כי תורה שבכתב היא סוד שם הויה, ולפיכך כתיב תורת ה' תמימה, כי כל התורה היא כמו צורתו של השי"ת, ואם ח"ו יחסר בה אות אחת או נוסף בה אות אינה תורת ה' לפי שאינה צורת סוד זה השם, ע"כ.

ובראש ספר חזוהר והמשכילים יזיהרו וגו' שיזהר האדם באות ונקודה ומעמים וניגונים שלא לשנות, וכן צריך לזיזר בנקודות שלא יחלל שמות מלאכים הקדושים כמ"ש בתקוני הזוהר תקונא שבעין, ואיתא נמי במדרש של ר' נחוניא בן הקנה דרמיין נקודתא באותותא דאורייתא דמשה כנשמתא דחיי בגוסא דאינשו, כי אל אשר יהיה שמה הרוח של הנקודות ללכת ילכו האותיות, כמ"ש הבחיי פ' ואתחנן על פ' ולא תחנם, שדרשוהו רז"ל בפ"ק דע"א על פנים רבים, ולפי השתנות הנקוד ישתנה הענין, וכ"כ ריש פ' וירא בהפרש שיש בשם של אל"ף דל"ת כשהוא קמץ שהוא קדש וכשהוא פתח חול כמו שאדבר בסוף ההקדמה בע"ה, ובסוף פ' הרואה מפני מה אין מקנחין בימין אלא בשמאל אמר רב יצחק מפני שמראין בה מעמי תורה, ופירש"י מעמי מקרא של תורה נביאים וכתובים בין בנקוד של ס"ת בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של ששמא דרגא ושופר מהפך מוליך ידו לפי מעם הנגינה (הביאו בעל הלבושים בא"ח סי' ג') מכל אלה נתבאר מעלת המעמים והנקודות שבהם התורה נדרשת לשבעים פנים.

ומדברי הרא"ש בפ' הקורא את המגלה עומד משמע שש"ץ שאינו בקי במעמי קריאת התורה אין הצבור יוצאין בקריאתו, ואמרינן בירושלמי דמגלה מעה בין תיבה לתיבה מחזירין אותו אפי' מעה בין אם לוואם, והתם נמי גבי אין מדקדין במעיותיה מפרש כגון בין יהודים ליהודיים משמע דדוקא במגלה

הקלו אבל בס"ת מדקדקים וכ"ש בנקודות ומעטים שהמשמעות משתנה בכך. וכ"פ הרמב"ם ז"ל שאם טעה הקורא אפי' בדקדוק אות א' מחזירין אותו עד שיקראנה בדקדוק. וה"ר מנוח הביא ראיה לדבריו מדאמרינן בפ' חלק כל האומר כל תורה מן השמים חוץ מדקדוק א' וכו', וכיון שדקדוק א' יש לו שרש גדול צריך שלא יניח הגד ולא יניד הנח, ולא ירפה החזק ולא יחזיק הרפה. ע"כ, ובספרד היו נוהגים לומר והוא רחום יכפר עון אחר קריאת התורה בשבת לכפר על שגגת הטעיות במקרא, ומי הוא אשר לבו כלב האריה ולא המס ימס ולא יחרד ולא יפחד בכל אלו.

וכראותי אני הצעיר באלפי את המקרה בלתי טהור הזה אשר קרה את כל הספרים ואת המסורות ובפרט בחסרות ויתרות כי פרץ הזמן גדרם וסתם מקורם גם אפסו מחזיקי בדק, ואין בנו מורה צדק, איה סופר איה שוקל את המגדלים, איה מלמדי תנוקות לשם שמים, כמו שדרשו במדרש משלי בפ' פלס ומאזני משפט, עוד דרשו בפ' חלק איה סופר על דואג שהיה סופר כל אותיות שכתורה כדאיתא בפ' אין דורשין, ואיתא נמי בפ' דקדושין שהיו אומרים וי"ו הנחון חציין של אותיות של ס"ת וכו' ואין בנו רק פרצות ולא גדרים, עקוב ולא מישורים, עקלקלות ולא ישרים, חשך ולא מאורים, אפל ולא נהורים, צלמות ולא סדרים, ולא הועילו כל יגיעות הקדמונים, ואין איש יעמוד ויקנא לשמותיו של הב"ה, הציקתני רוח בטני וקנא קנאתי לה' צנאות ולתורתו קנאה גדולה והיתה בלבי כאש בוערת, ואמרת הפרו תורתך עת לעשות לה' פן יחרסו ויפרצו פרץ על פני פדין, ונתתי אל לבי לעמוד על הפרץ ולרפאת את מזבח ה' ההרוס, ולדרוש ולתור בחכמת הקריאה ולאחוז בספרי הדקדוק הנמצאים אתנו בזמן הזה ולחפוש ולחקור אחר הספרים המוגהים ואחר המסורות המדוקדקות והגרסאות ערבות ואמתיות ולראות ס"ת החשובים והמעולים ישראו לסמוך עליהם ולנמות בהם אחר הרוב כדרך שנצטוונו מן התורה (שמות כ"ג) אחרי רבים להטות, וכמו שעשו חכמים בג' ספרים שמצאו בעזרה בא' מצאו וכו' ובשנים מצאו וכו' וקימו שנים ובטלו א' כדאיתא בירושלמי פ' בתרא דתענית ובמס' ע"ה, ובספרי פ' וזאת הברכה וכמו שאכתוב בפ' נשוא בס"ד, וכן כשישאל החכר למלך הכוזר (מאמר ג' סי' כ"ה) ומה תאמר אם ימצא חילוף בספר א' או בב' וג', השיב לו יעינו ברוב הספרים, כי הרבים לא יעבור עליהם הכוב ויניחו היחידים, וכן יעשה למעתקים כשיחלקו במיעוט ישובו לדעת הרוב, וכן אמרו בירושלמי דסנהדרין פ' אחד דיני ממונות, א"ר ינאי אלו נתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה, מ"ט וידבר ה' אל משה, אמר לפניו רבש"ע הודיעני היאך הוא החלכה, א"ל אחרי רבים להטות, רבו המזכים וכו', רבו המחייבים חייב וכו', ונמשתי ספרים חדשים מקרוב באו וסמכתי על הישנים הנאמנים כדכתיב ביששים חכמה, וכה"א (דברים ס"ו ל"ג) שאל אביך ויגדך וקניך ויאמרו לך, וכן אמר הנביא ירמיהו (ס"ו ו') כה אמר ה' עמדו על הרכים וראו ושאלו לנתיבות עולם איזה הדרך הטוב ילכו בה ומצאו מרגוע לנפשכם, ועוד אמר (ס"ח ח"י)

ויכשולם בדרכיהם שבילי עולם ללכת נתיבות דרך לא סלולה, ופי' רד"ק שעזבו שבילי מצותיהם הצדיקים מעולם ללכת בדרך לא דרוכה כי חדשה היו כמ"ש חרשים מקרוב באו.

וזכני ה' לראות ספר א' חברו החכם המופלא הרמ"ה נחל גובע מקור חכמה יודע דעת קדושים, יועץ וחכם חרשים, אין כמוהו מורה בעניני המסרות בחסרות ויתרות, הוא היה חכם גדול בתלמוד, וחבר פירושים ברוב התלמוד ארוכים ורחבים, בפסק הלכה בקושיות ותירוצים, ועשה מהדורא ארוכה ומהדורא קצרה כמ"ש בעל צדה לדרך בהקדמת ספרו, ובסוף ספר יחסין כתוב שבאחרית זמנו של הרמב"ם דרך כוכב המזהיר ציץ נזר הקדש הרב ר' מאיר הלוי ז"ל בר מודרום הלוי ז"ל נשיאי הלוי שהיה מעיר ברגום ובא לעיר מולימולה והרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה, והוא פי' כמה מסכתות מהגמרא בדיוק גדול, ונפטר בחג המצות משנת ה' אלפים ודי' לבריאות העולם ע"כ, וקרא שם הספר מסורת סייג לתורה, וע"כ לא דבר בו בכל הכ"ד ספרים זולתי על התורה לבדה, והגני מודה על האמת שגם אנכי לא דקדקתי היטב בחסרות ויתרות כ"א לחמשה חומשי תורה מפני חומרת ס"ת, ונא' שבנביאים וכתובים נפלו חלוקים רבים בספרים והמלאכה מרובה, ובכל מקום שמצאתי דברי הרמ"ה ז"ל סמכתי עליו דרכתי בנתיבותיו, ובכל מלי עבידנא כוותיה דגברא רבה הוא כמ"ש ובגמרא ובעומק כל מימרא לו משפט הבכורה בשבילי המסרה, ונהורין ליה דקדוקי סופרים ודקדוקי תורה, אענדנו עמרות לי לעמרת צבי ולצפירת תפארה, וראיתי חבר א' מחבוריו שפי' בגמרא על מס' ב"ב והוא חבר גדול ויפה מאד, ומשם נכיר מעשה תקפו וגבורתו ואת יקר תפארת גדולתו, דשכיחי רבנן גביה ומחדרן שמעתתיה, פוק חזי סהרא רבה קמסהיד עילוייה הנשר הגדול הרמ"בן ז"ל בחדושו פ' חזקת הבתים ז"ל שם שאלתי לר' מאיר נשיאי הלוי וכו' ובסוף כתב זה השיב הנשיא הגדול שפתים ישק משיב דברים נכוחים, גם בחכמת הקבלה קנה שם ותהלה וחבר לחכמים ונבונים עמר לפני ולפנים.

גם שתייתי בצמא את דברי הזקן ונשוא פנים החכם ר' מנחם די לונזאנו אשר בא צדיק זה לבית מלוני לחסות בצל קורתיו והראה לי הגהתו אשר עשה על החומש קודם שהביאה אל הדפוס וקרא שם הספר אור תורה אשר יש בו תועלת גדול לכל אדם, ובפרט למי שיהיה בידו המקרא גדולה דפוס שני של בומבירגי שנת וש"ב או המקרא הקטנה דפוס בומבירגי שנת ש"ה, ואמת יהגה חכי שהאיר עיני הרבה מפי ספרים רבים אשר היו לפניו בירושלים עיר הקדש תוב"ב, וגם כי אחר זה זכה בו את הרבים ונפוצו מעינותיו חוצה לא מנעתי לומר דבר בשם אומרו כמו שעשיתי ג"כ מרוב ספרי המדקדקים המפורסמים אשר אתנו כי רבים המה שאינם בקיאים בהם, כי לא ראו בהם סדר לפי דעתם, ובכל מקום שיצטרכו לחקור בספרי המדקדקים יכבד הרבר מאד בעיניהם וילאו למצא הפתח, ואף אם ידעו מקומם אולי לא יהיו להם כל הספרים לעיין מה שיצטרך.

ולזהיותם הענינים מפורדים ומפורדים אחת הנה ואחת הנה ראיתי לחבר זה החבור כדי שיהו הדברים מסודרים להועיל לעצמי ולכיוצא בי שלא נמרח בחפוש הדברים בהרבה ספרים, כי לא רבים יחטמו, ולהקל ג"כ על הבקאים שלא יצטרכו לבקש אנה ואנה.

וגם שכמהר"ר שלמה ן' מלך בספר מכלל יופי אשר חבר כלול משלשים ותשעה מחברים בין גאונים וחכמים כמו שנרשמו בסוף ספרו הקל המרח מעל המעינים ולקח ספר מכלול ושרשים והעיר על כללי רד"ק על סדר כ"ד ספרי הקדש, עדיין לא נתקררה דעתי בזה.

וראיתי לכתוב ההערות ההם עם הפסוק יחד ממה שראיתי הצורך בהן כפי דעתי הקצרה והבנתי המעוטה, והוספתי עליהם ענינים אחרים כמו שהראוני מן השמים, וגם כי קצת מהם פשוטים זכרתי אותם כדי לבטל דעת החולק בהן ולא יצטרכו התלמידים להטריד שכלם וללמד לדורות הבאים שלא יעמדו על השבושים, מלבד תקונים רבים שעשיתי בכמה דברים כמו שיתברר למעיין כפי הזה שלא באו על נכון בדפוסים הקודמים שלא העליתי זכרונם בספר שלא להאריך יותר מדאי, הן כל אלה עשיתי כדי שיהא נקל לכל בני אדם ללמוד המקרא כתקונה, ולא יהיו נאחזים בסבך קרני הטעיות, וערכתי לפניהם שלחן מזומן עליו כל מה שישאלו, יאכלו ענוים וישבעו כי הכל מתוקן לסעודה בלי עמל ויגיעה.

נמצא שמי שיהיה ספר זה אתו יהיו סדורים לפניו כל ספרים הקדושים והמהוללים ביתר שאת ויתר עז הנכללים בחבורי זה, ומכלם בררתי והוצאתי סלת נקיה מגופה בשלש עשרה נפה.

גם במקום אשר מצאתי חלוק דעות בפרשיות פתוחות וסתומות ואותיות רבות וזערות ואותיות נקודות שבמקרא ותקון ב"ה שמו' בראש הדף וצורת שירת הים ושירת האזינו והישמות שמצאתי מחלוקת בהם בדברי רז"ל אם הם קדש או חול בדקתי בכלם עד מקום שידי הגיעה, וכתבתי את אשר הודיע אלהים אותי אף כי אינו צורך הקריאה, כי גם להועיל לכותבי ספרים באתי, וסדרתי ג"כ צורת שירת דבורה ושירת דוד שבשמואל וספר תהלים כסדר שירת הים כיד ה' הטובה עלי, ובדבר הזה לא קדמני אדם, גם בכל המקומות אשר אמרו רבותינו תקון סופרים הוא זה ועמור סופרים ואותיות תלויות פקחתי עיני עליהם וכתבתי מה שמצאתי בדברי רז"ל.

גם שמת עיני ולבי במלין דסבירין ומטעין וחלופי כן אשר וכן נפתלי וראיתי חלופיהן אשר בדפוס וחלופי חלופיהן בספרים כ"י, אשר רוב מחלוקתם הם על טפקין וגעיות ומאריכין, והכרעתי כאשר מצאתי בספרים כ"י וע"פ הגהת בעל א"ת הלא היא כמוסה עמדי.

גם בחרה רצתה נפשי לכתוב בתחלת הספר או בסופו בנ"ד כפת דסמין ליהו"א כי גם הם נבוכים במקומם וקשים לעמוד על בוריים, וגם כללי הקמין חטוף, ואם יגזור ה' בעדי ואם יהיה אלדים עמדי להכין אותי ולסעדי על הגעיא והמאריך אניף ידי להרחיב הדבור בהם באחרית הספר כי רבים הם המועים בפרטיהם ודקדוקיהם סגר עליהם דרך קריאתם.

אף על זה פקחתי עיני בכל מקום אשר מצאתי דברי רז"ל מפורזים בבבלי וירושלמי, מדרש רבה, מכילתא, ספרי, פסיקתא, תנחומא ושאר ספרי אגרתא, ספר הזוהר ורקנאמי החולקים על המסרות והספרים שלנו הבאתי אותם במשפט עמי כפי אשר השיגה ידי, כאשר עיני כל אדם תחזינה מישרים במקומם, ופרחתי במקצת המקומות למעט המחלוקת ביניהם ככל אשר יצאה ידי להבין ולהורות כי דברי חכמים בנחת נשמעים, ישרים הם למוצאי דעת ומשפטי ה' אמת צדקו יחדו, והמשכילים יזהירו כוזהר הרקיע להבין דבר מתוך דבר, ואם ימצאון מקומות אחרים כיוצא בהם ילמד סתום מן המפורש.

גם הוספתי להביא בזה החכור רבים ממדרשי רבותינו במעם המלא והחסר והקרי והכתיב כי הם משלמות התורה ומהרמזים הצפונים באותיותיה והיו למאורות לסקוח עינים עורות.

גם תקנתי כמה מסרות משוכשות קצתם מפי הסברא וקצתם מפי מסרות אחרות כ"י והבאתי ג"כ הרבה מהם לתקן המעוֹת כי לא להעתיק את כלם כאתי, והא דכתב הרמב"ן ז"ל בחדושי בתרא פ' יש נחלין שהגהת ספרים מסברא עבירה גמורה וראוי לנדות עליה, היינו בדבר שאינו טעות ברור ואפשר לקיים גרסת הספרים, כי היא דהתם גבי אתרוג זה נתון לך במתנה ע"מ שתחזירנה ליוכו, אבל בדבר פשוט אדרבא חובה לתקנו כדאיתמר בשני מכתובות ספר שאינו מונה א"ר אמי עד ל' יום מותר להשהותו אחר ל' יום אסור להשהותו שנא' ואל תשכן באהלך עולה, ופירש"י ספר שאינו מונה תורה נביאים וכתובים, שאינו מונה מטעיות שבו, וכ"כ בהגהות מיימו' ס"ז מהלכות ס"ת דאף בנביאים וכתובים מיירי והזהיר אף בגמרא תבא עליו ברכה, ע"כ, ובפ' בתרא דכתובות אמרו ג"כ שמגידו (ערוך ע' גה) ספרים שבירושלים נוטלים שכרם מתרומת הלשכה, ופירש"י מגיהי ספרים של כל אדם ואדם שאסור להשהות ספר שאינו מונה משום אל תשכן באהלך עולה, וראו ב"ד שהיו מתעצלים בדבר והפקירו תרומת הלשכה לכהן, אבל בירושלמי פ"ד דשקלים וכמדבר רבה פ' י"א מגיהי ספר העזרה היו נוטלים שכרם מתרומת הלשכה, ופי' בעל מתנות כהונה ספר היה מונח בעזרה שמתוכו היו מגיהים כל ס"ת, ע"כ, והרמב"ם כתבה בפ"ד מהלכות שקלים כגרסת גמרתנו, ומכיון שבא לידנו ענין ההגהה עצור במלין לא אוכל כי ריב לי עם מגיהי ס"ת שבזמננו כי הקורא קורא במהירות וחפזון גדול ודומה כמי שיש לו משאוי בראשו ומשליכו והולך לו, וכל כוונתו למהר את הקץ כדי להגיע לסוף מלאכתו, כשכיר יקוה סעלה, ובלי ספק שאין השומע יכול

לראות בעיניו ולא לשמוע באזניו כל התיבות והאותיות ואין לו פנאי להבין ולהבחין בין מלא לחסר, ופעמים רבות אחר כמה שנים שהושימו ס"ת בבה"כ ונקראו בקהל כמה פעמים נמצאות טעויות רבות וגם תיבות מיותרות או חסרות לגמרי, וזו נקראת מלאכת ה' רמיה והשכר שנמלך גזל הוא בידם וחטא הרבים תלוי בהם מכל ברכות לבטלה שנאמרו ברבים בספרים פסולים ולא יצאו הרבים י"ח באותה קריאה וישגתם עולה זדון, והרי אמרו בפסיקתא פרישת המלך וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים, ובלקח טוב מלפני הכהנים הלויים שמגיהו מספר העזרה ע"פ כ"ד של ע"א, מכאן אנו רואים כמה החמירה תורה שתעשה הגהה זו ע"י גדולי ישראל וחכמיהם, ומטנה נקיש לכל הספרים, ע"כ יזהרו כל הסופרים והמגיהים שיראו לנפשם וחרדים לדבר ה' להתרחק מעברה זו הגוררת אחריה כמה עברות, ולעשות ההגהה בשובה ונחת ובכוונת הלב וליתן ריוח לשומע להתבונן בכל מלה ומלה ככתבה הראוי לה, כי אם ככה יעשו זכות הרבים יהיה תלוי בהם וצדקתם לעולם תעמוד ודי בזה ואחזור לעניני.

בה' חסיתי כי ספרי זה יהי נאה בעיני כל רואיו נוח לשמים ונוח לברנית וזו היא דרך ישרה שיבור בה האדם, למצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, וכל בו יהגה לא ישגה, ובפרט התלמידים הקטנים שיהגו בו תמיד, ירוצו ולא ייגעו, ילכו דרך ישר ולא יכשלו, וישננו לשונם על פה ותהיה גרסא דינקותא בפיהם מקמנותם וגם כי יזקינו לא יסורו ממנה, כדאמרינן בפ' במה מדליקין נפקא מינה לגרסא דינקותא שמתקיימת יותר משל זקנה יהיה תועלת גדול גם למלמדים, לסגנים ולחזנים ולסופרים למען יוכלו לכתוב ס"ת כהלכתו עם הרוב ואל יתעו במכובת המחלוקת, צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו ואוהבי תורה יהללוהו ברך ה' חילי ופעל ידי תרצה.

וקראתי שם החבור הזה גִּדְרֵי פְּרָזֵן שמו נאה לו ונאה הוא לשמו, כי הכוונה לגדור הפרצות שנפרצו עד הגה ולחזק את בדק בית ה' ולהדריך במעגלי יושר כל קורא מקרא כי גם שהתורה סגורה וגדורה בכמה סייגים ומסרות עד אין חקר, משל הדיוט אומר גידרים את הגדור ופורצים את הפרוץ, כדאיתא במדרש תנחומא ע"פ ולא יעזוב את חסידיו, וכן בירושלמי סוף פ"ק דפאה סייגין סייגא ותרעין תרעה, ואמרו בכתרא ס"פ הספינה ובספרי פ' בהעלותך ובמדרש רות רבה המה היוצרים ויושבי נטעים וגדרה (דה"א ד') ויושבי נטעים זה שלמה שדומה לנטיעה במלכותה, וגדרה אלו הסנהדרין שגדרו פרצותיהן של ישראל, ופירשי לעשות תקנות וסייג לתורה, ובסנהדרין פ' אחד דיני ממונות ע"פ סוגה ביושנים (שה"ש ז') אפי' בסוגה של שושנים לא יפרצו בה פרצות, והיינו דאמר ליה ההוא מינאה לרב כהנא אמריתו נדה שרי ליהודי בהדי גברא, אפשר איש בנעורת ואינה מהבהבת, א"ל התורה העידה לנו סוגה בשושנים אפילו בסוגה של שושנים לא יפרצו בהן פרצות, ע"ש פירש"י ותוספות.

ובשה"ש ע"פ זה פירש"י ז"ל סוגה בשושנים גדורה ומסוייגת בגדר שושנים די לה בגדר קל ואין א' להם פורץ בו ליכנס וכו' וכל פירושו הוא ממדרש רבה. והתרגום פירשו על אנשי כנסת הגדולה ותרגם ואוצריהון מליין מן מעשר קודשא ונדרא ונדרתא דסייגו להון עזרא כהנא וזרובכל וישוע ונהמיה ומרדכי בלשן אנשי כנישתא רבתא.

ובפרק עושין פסין דרש רבא מ"ד ויותר שהיה קהלת הכם עוד למד דעת את העם דאגמרה בסימני הטעמים ומסכרה בדדמי. ופיר"שי דאגמרה בסימני הטעמים קבע בהם המסורת וסימנים בין בתיבות המקרא בין בגרסא של משנה ע"כ. ובשבת פ' הכונה במילי דהנהו דרדקי. סמ"ך עי"ן סימנין עשה בתורה וקנה אותה. תורה היא זו וללמוד היא צריכה. כי ע"כ נתעסקו בה שלמה המלך בראשונים. ואנשי כנסת הגדולה באחרונים. ובמדרש רות הנעלם א"ר נורי עשו סייג לתורה בדיל דתורכון חיי בהאי עלמא ובעלמא דאתי. וגלוי וידוע לפני מי שגדר היבשה בחול סביב לים דלא ליקרי עבידנא ולא ליקרא דאבא להתפאר ולהתגדר רק לעשות סייג וגדר לכבוד שמים ולכבוד תורה ולומדיה. כענין שאמרו בשחיטת חולין גבי כחל רב בקעה מצא וגדיר בה גד"ה. וכדי להנצל מפח יקוש שכשלו בו רבים ונוקשו ונלכדו בימי יחזקאל כמו שהוכיח ואמר (ס' י"ג) לא עליכם בפרצות ותגדרו גדר על בית ישראל. הלא בוחן לכות הוא יודע כי מנעורי חשקה נפשי לקרבה אל המלאכה הזאת כי רבה היא אף אם אינה חכמה. ובלהב תשוקתי חם לבי בקרבי משגנות היוצאות מרוב מדפיסי הספרים. נרפים הם נרפים. עד אשר האיר ה' את רוחי ואמץ את לבבי לסקל ממסלת המקרא אבן המועים פן תגוף באבן רגל הרץ ולהרים מכשול מדרך עמי קנאת ה' צבאות תעשה זאת.

ואיני אלא כתלמיד המסדר שמועותיו לפני רבותיו. דלאו חכימאה אנא ולא גמרנא אנא אלא מסדרנא אנא. ורוב הדברים הרצתי לפני מורי ורבי מוהר"ר משה פראנקיטה הררי. שהאיר עיני בחכמתו והריני כבא ללמד ונמצא ללמד ולא יחשב לי לגאווה ח"ו אם נכנסתי במחיצה שאינה שלי כי לא בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונתי. אך רבו ככלו מספרי המדקדקים והמחברים אשר יזכרו ויפקדו כסוף דברי אלה בע"ה העולים למנין ששים. ובלעדם שלמים וכן רבים מהנלויים עליהם אשר אין ספורות למו. ובאתי כמלקט שבליים אחרי הקוצרים וכמעולל אחרי הבוצרים וכמאסף בין העמרים אחת הנה ואחת הנה לקוטי בתר לקוטי. ואיני מתעטף במלית שאינה שלי רק כמעתיק דברי הגדולים אשר עברו לפני. ויודע האלדים העמל והמרח שעמלתי ושמרחתי להגות סינים מכסף למען תהיה אמרת ה' צרופה. ולא שלותי ולא שקמתי עד הקימי מזמות לבי. ה' יחוק במעוזי יעשה שלום לי.

והגני מודיע לכל קורא בספר זה שאם יקרה בו איזה שגגת היד או הלב

יתלה הטעות בי ולא ברבותי, ואם באולי ימצא בו דבר טוב והגון ידע כי הוא מעזרת האל לבדו המלמד לאדם דעת ונותן ליעקף כח כי לא נעלם ממני מיעוט ידיעתי, אך אמנה בחדר עליון בטחתי ועל זכות המלאכה נשענתי כי מלאכת שמים היא ומן השמים יסייעוני.

ומעתה אני מתחנן לפני כל לומד בחבורי זה שאם יראה בו יום פריץ יגדרהו ואם ימצא בו טעות יתקנהו ואם חסרון ישלימהו בדעתו ושכלו ואל ישכן באהלו עולה ומה' כל תגמולו, כי אדם אין צדיק בארץ אשר ידבר טוב ולא יחטא כד"א קלע באבן אל המטרה ולא יחטיא, ואף כי איש כמוני חכמה לא בי הוא, דעה אין עמדי וכבינה לא חלק לי, ואמר א' מן החכמים לא תושט חמאת על מי שהביא קצת מן הדברים הנכונים באשר לא הגיע עד תכליתם, והדן אותי לכף זכות המקום ידין אותו לכף זכות כמ"ש בשבת פ' מפנין, יען עשיתי זה הרבה ממנו סירוגין סירוגין מעת לעת ומפקידה לפקידה ביומי ניסן וביומי תשרי שקורין בארצות אשכנז בין הזמנים, וכד הוינא חליש מגרסאי ומטרדות הזמן והסער הנוספות בעולם ומחשבות מעורבות, והלכות בלתי מיושבות עם חולשת כחותי מהתענג ומרץ, ומה גם עתה בגלות הזה להיות ישראל בו עמוסי התלאות ותחת משא מלך ושרים מן ההכרח לקחת האדם חלק רב מהזמן ישתדל בו בעסקיו העולמיים להשיג ההכרחי, ואף כי רוב דרכו של הספר הזה ממני ולא נעזרתי מזולתי לקחתי לי לבדי טרחו ומשאו לגודל תשווקתי להוציא כלי זה למעשהו ולתועלת הרבים, ואם בתם לבבי אטעה רחמנא לבא בעי כמ"ש במדרש חזית אצל פ' ודגלו עלי אהבה, א"ר אחא עם הארץ שקורא לאהבה איבה כגון ואהבת ואיבת, אמר הקב"ה ודלוגו עלי אהבה, א"ר ישישכר תנוק שקורא למישה מישה, לאהרן אהרן, לעפרן עפרן, אמר הקב"ה ולגלוגו עלי אהבה, וכן אמר בעל ספר הכוזר כי מי שהוא הולך בדרך ישרה ולפעמים יצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן אנחנו מחויבים לדוננו לכף זכות.

וקולי אל ה' צבאות, יראני מתורתו נפלאות, ויסיר ממני דאגות ומתלאות, וטרדות ותלאות, ויצילני משניאות, וינקני מנסתרות, כמו שישאל משיחו ועבדו כדאיתא בפ' חלק אמר דוד לפני הב"ה רבש"ע שניאות מי יבין, א"ל שביקי לך, גם מזדים חשוך עבדך, א"ל שביקי לך, ואגדתא דא נמי איתא במדרש תהלים וביקרא רבה סוף פ"ה ומסיים בה הכי, ואל ימשלו בי אז איתם, אלו תוקפי עכרות כענין שנאמר אל נחל איתן, ונקיתי מפשע רב, אותו עון רב, אמר דוד לפני הב"ה, רבש"ע את אלוד רב ואנא חובי רברבין יאי לאלדא רב דשביק לחובין רברבין הה"ד למען שמך ה' וסלחת לעוני כי רב הוא, ואתחנן אל ה' יהיה בעוזי וכתומכי נפשי וישל א תצא תקלה על ידי ולא שום מכשלה מתחת ידי המדפיסים, כי גם ידעתי לעמוד עליהם אין העין שולט בכל הטעיות וכמעט שהוא מן הנמנע להמלט מהן לגמרי, וכשם שא"א לבר בלא תכן כך א"א לדפוס בלא שניאות.

ויזכני להיות מתברך בברכות שנאמרו בפסוק ובנו ממך חרבות עולם
 מוסדי דור ודור תקומם וקדא לך גדר פריץ משובב נתיבות לשבת.
 סי' ובנו ממך חרבות עולם שהיו זמן רב והן ממש חרבות עולם, כי הא דאמרינן
 בפ"ק דעירובין (עיי' תפארת ישראל סי' ס"ז) ובסוטה סי' היה נוטל, א"ר יהודה
 אמר שמואל משום ר"מ וכו' כשבאתי אצל ר' ישמעאל א"ל בני מה מלאכתך,
 א"ל לבלר אני, א"ל בני הוי זהיר שמלאכתך מלאכת שמים היא שמא תחסיר
 או תותיר אות א' נמצאת מחריב את כל העולם כלו, וכן אמרו בויקרא רבה
 סי' י"ט ובמדרש ילמדנו ריש סי' בראשית ובאגדת שמואל סי'ה ובמדרש חזית
 על סי' קווצותיו תלתלים, א"ר לוי אפי' דברים שאתה רואה קוצים בתורה תלי
 תלים הם להחריב את העולם ולעשותו קל, המד"א והיתה קל עולם לא תבנה
 עוד, כתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, אם תעשה מן הדל"ת רי"ש תחריב
 כל העולם, כי לא תשתחוה לאל אחר, אם אתה עושה רי"ש דל"ת נמצאת
 מחריב את כל העולם כלו, ולא יחללו את שם קדשי, אם אתה עושה ח"ית ה"א
 נמצאת מחריב כל העולם כלו, כל הנשמה תהלל יה הללויה, אם אתה עושה
 ה"א חית אתה מחריב את העולם, כחשו בה' אם אתה עושה ב"ת כ"ף אתה
 מחריב את העולם, בה' בגדו, אם אתה עושה ב"ת כ"ף אתה מחריב את העולם,
 ע"כ. וגם בענין הנקודות כתב רבנו בחיי בראש סי' וירא שהמוסיף נקודה או
 גורעה מחריב את העולם ומקצץ נמיעות התורה ושרשיה, ופעמים שנראה
 שהקמץ והפתח הכל דבר א' אינו כן, אלא יש הפרש ביניהם במבטא, שהרי
 תנועת הקמץ גבורה ועליונה ותנועת הפתח למטה ממנה, כי הקמץ בתיבה יורה
 על מעלה גדולה ועל דבר שהוא עומד בפני עצמו אינו נסמך לאחר כענין הגה
 אנכי שולח מלאך, וישלח מלאך שהם בקמץ, ומלאך הכרית הוא בפתח כי
 הפתח הוא נסמך לעולם למה שאחריו, ולא כן הקמץ כי הוא עומד בפני עצמו,
 ומטעם זה כל אתנחתא וסוף פסוק הוא בקמץ כי שם עומד ולא יסמוך, ומטעם
 זה בנקוד השם של אדנות לא תמצא פתח אלא קמץ, כי המעלה העליונה
 גדולה המורה עליונות, ושהוא בלתי נסמך לאחר בדבר הגביר, ומפני זה נכתב
 באל"ף דל"ת כשהוא קודש בקמץ וכשהוא חול בפתח, וזהו ההפרש הגדול שיש
 בתורתנו בין קמץ לפתח כהפרש שיש בין אור לחשך ובין קודש לחול, וכן
 מצאו שהמחליף פתח בקמץ לא ימלט מאחת משתיים, או יהרום הכוונה או
 יבא לידי כפירה, כי אות הא" של האף תספה אלו קמצתה היה מהפך כוונתו
 של אברהם אבינו, ואות הא" של האל יעות משפט אלו קמצתה היה כפירה,
 מלבד עוד שאמרו חכמי הרקדוק כי הקמץ הוא נאמר על ענין אמתיות ולא כן
 הפתח, ומזה אמר הכתוב, וְאֶעֱמַד וְאֶמְתְּתֵהוּ, וי"ו של וְאֶעֱמַד תמצאנה בקמץ,
 אבל וי"ו של וְאֶמְתְּתֵהוּ בפתח, כי מה שאמר וְאֶעֱמַד עליו אמת היה ולא כן
 וְאֶמְתְּתֵהוּ כי שאול הרג את עצמו, והנה כל זה מהכמת תורתנו האלדית ולשונונו
 הקדושה, ומטעם זה נמשלו האותיות לגוף והנקודה לנשמה, כי הנקודות מניעות
 האותיות כמו שהנשמה מניעה את הגוף, במדרש ספר הבהיר שהבאתי לעיל,

וכן אמרו במס' מגלה ושום שכל זה הנקוד, עכ"ל. וגם בענין הטעמים ראוי לזהר שלא יבאו לידי חירוף וגידוף ח"ו, וכן מצינו בדוד מלך ישראל שהיה זהיר בקריאת הטעמים בזמירותיו ונעימותיו שנאמר זמירות היו לי חקיק, כמ"ש בספר החסידים סי' קמ"ג.

מוסדי דור ודור תקומם יסודות המסרות וכללי המדקקים שנפלו ונשתכחו זה דור ודור תקומם אותם ותחזירם לאיתנם.

וקרא לך גדר פריץ בני העולם יקרא לך זה השם כי בשבילך יגדרו הפרצות.

משובב נתיבות לשבת הולכי נתיבות שער עכשיו הלכו ארחות עקלקלות ונתיבותיהם עקשו להם עתה ילכו בארץ צדקה בתוך נתיבות משפט.

ובמדרש רבה סוף פ' בהר סיני וקרא לך גדר פריץ ר' אבין בשם ר' ברכיה סבא אמר הב"ה הפרצה הזאת עלי היה לגדרה ועמדת אתה וגדרת אותה, חייך שאני מעלה עליך כאותו שכתוב בו לולא משה בחרו עמד בפריץ לפניו, ובמדרש רות רבה ר' נחמיה פתח כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו, מה השועל הזה מצפה בחרבות לכשיראה בני אדם לאיזה צד יהי בורת, כך כשועלים בחרבות לא עליתם בפרצות ותגדרו גדר כמשה, למי היה דומה מרע"ה לרועה נאמן שנפלה לו גדר סמוך לחשכה עמד וגדרה משלש רוחותיה נשתיירה פרצה ולא היה לו שעה לגדרה ועמד הוא בתוך הפרצה, בא ארי ועמד כנגדה אבל אתם לא עמדתם בתוך הפרצה, שאלו עליתם בפרצות כמשה הייתם יכולים לעמוד במלחמה ביום אף ה', וא' מהשמות שנקראו למשה אבי גדרו לפי שגדר בפרצותיהן של ישראל כדאיתא בפ"ק דמגלה.

ובשלהי סוטה ר' אליעזר הגדול אומר מיום שחרב ביהמ"ק ישרו חכימיא למיהוי כספריא וספריא כתלמידיא ותלמידיא כעמא דארעא (נ"א וספריא כחזנא וחזנא כעמא דארעא) ועמא דארעא אזלא ומדלדלא (נ"א ומנוולא) על מי יש לנו להשען על אבינו שבשמים עד ישקף וירא ויערה עלינו ממרום רוח דעת ויראת ה' ויזהיר אור שכלנו כזוהר הרקיע במהרתו ויגיה מחשכי עינינו כצאת השמש בגבורתו כדכתיב (ישעיה מ"ב) והולכתי עורים בדרך לא ידעו בנתיבות לא ידעו אדריכם אשים מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים, ודרשינן בפסיקתא (ילקוט ישעיה רמז שי"ו) אלה הדברים אעשה לא כתיב כאן אלא עשיתים, כבר עשיתים לר"ע וחבריו דא"ר אחא נגלו לר"ע וחבריו דברים שלא נגלו למשה מסיני.

יהי רצון מלפני ית' שיגדור פרצות כל עמו ישראל ברחמים גדולים ויקיים בנו מהר כמה שאמר ע"י עמוס הנביא ביום ההוא אקים את סכת דוד הנופלת וגדרתי את פרציהן והרסותיו אקים ובניתיה עד עולם.

ולאלהי ישעי ותהלתי מנת חלקי ונחלתי, חשקי ומבטחי ותוחלתי עוזי ומעוזי וחמרת, חסדי ומצורתי ועזרתי, איש דברתי ועתירתי ורוחתי ושועתי למלאות את שאלתי, לכל חפצי ושועתי ולישר את נתיבתי, מראשיתי ועד אחריתי, ירצה אני ועצמתי עד זקנתי ושיבתי.

זכרון המחברים והמדקקים שבאו בתוך הספר כמו שיעדתי בסתיחה, וששים המה הנכורים אשר מעולם אנשי השם כנגד ששים אותיות שבברכת כהנים, וסימניך הגה מטתו שלשלמה ששים נבורים סביב לה מגבורי ישראל כלם אחוזי חרב מלמדי מלחמה איש חרבו על ירכו מפחד בלילות, ודרשו רבותינו ז"ל פסוק זה על המסרות והסימנים שלא תשתכח תורה בגלות :

א' בבלי

ב' ירושלמי

ג' מסכת סופרים

ד' מדרשי הרבות.

התימת החבור

ראוי לכל אדם לתת הודאה לאל בכלותו הספר כמו שהוא מנהג הסופרים, וכן עשה דוד המלך ע"ה בתכלית ארבעה ספרי תהלותיו ובתכלית הספר החמישי שהוא תכלית כל לאל המרומם על כל הספר נתן תחלה ברכה ותהלה, כפי רוממותו וגודל טובו, ואשתחזה אל היכל קדשו ואודה את שמו על חסדו ועל אמתו אשר חזקני ואמצני ברחמי וברוב חסדיו וזכני והגיעני לתשלום המלאכה מלאכת שמים מהגהת המקרא, וכבר נקרא שם החבור גדר פריץ ומאשר ימצא ממתוקן ומקובל י"ד שיהא רצוי ומקובל לפניו ית' לתקן נשמתו וגויתו ויחשב לי כמזבח כפרה וכמנחת דל שכתוב בה נפש, כי בכל כחי ובכל מאדי מסרתי נפשי עליו לכבוד תורת ה' תמימה משיבת נפשי, ועברתי ארחות ימים למצא ספר הר"מה ז"ל הנקרא מסורת סייג לתורה שהיה עיקר גדול בחמשה חומשי תורה, בענין חסרות ויתרות, כדי יצא מתחת ידי עם העזר אלדי דבר מתוקן ומסוקל מכל טעות ושגיאה, ידעתי עד הנה לא נעשה כן לכל המלאכות, כאשר יראה ויבחין כל משכיל מה בין ספר מונה הזה לאשר כבר עשהו, ולנראה בחוש אין צריך מופת, ואם באולי לא גדרתי הפרצות או אם ח"ו פרצתי הגדרות, היודע מעותי יתקן את אשר קלקלתי ויכפר שגגותי ושגגות כל בית ישראל וידריכנו במעגלי צדק, וכן יעזרני ואמצני להיות ממצדיקי הרבים ולחבר חבורים אחרים אשר דעתי עליהם למען שמו ה' כי טוב לעולם חסדו, כי גם שמלאכה זו מלאכת שמים היא אין טוב לכלות בה כל ימיו, אבל צריך להתעסק בתורה ובמצות ובספרי המשנה והגמרא וצרכי ענינם ולהתעסק בדקדוק ע"ד קצרה כדי שייספיק לו ללמוד המקרא כתקונה ולהבין דברי רז"ל היוצאים מפסוקים כי אם ידמה האדם להגיע לקץ המלאכה הזאת ולבא עד תכליתה לריק ייגע, כי דרכה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, גם אם יבקש ללמוד כל הספרים אשר חברו המחברים בה לא יוכל למצוא, ואף אם ימצא

ילאה כי רבים המה ויצטרך להתעסק בהם כל ימי חייו אשר נתן לו האלדים, ומי יודע מה יהיה אחר כך.

כל זה נסיתי בחבור הזה כי אם הייתי רוצה להרבות עוד העסק בו הייתי מחדש בכל יום ענינים חדשים, כי זו היא ממעלת התורה, כמ"ש ע"פ דריה ירוך בכל עת באהבתה תשנה תמיד. ע"כ אמרתי פה אשב כי אויתי להתעסק ג"כ במשנה וגמרא ובפירושיהם שהוא עסק הכרחי לדעת משפטי התורה ולהבין המקראות כהוגן וכשורה, והדינים היוצאים מהם במדות שהתורה נדרשת בהן, ומפני זה נדרשתי לאשר שאלוני רבים מיחידי סגולה ומבני המעלה והפצירו בי לקצר המלאכה ולהביאה אל הרפוס לזכות את הרבים.

ואתחנן אל ה' שיבא הזמן שאמר עליו שלמה תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף, פירוש יבא הזמן שיתפרשו לנו הסודות העליונים הנסתרים בתורה הנחמדים מזהב, שאין אנו משיגים עתה אלא הפירוש שהוא באמצעות שהוא הנקודות שהוא כסף בערך מה שנדע בזמן ההוא שיהיה בערך זהב, וזה א"א להשיג כי אם בחצרות בית אלדינו שהוא מקום מוכן שיתגלו בו סודות ה' ליראיו כמאמר המפורר מתי אבא ואראה פני אלהים, ואמר ג"כ ואחשבה לדעת זאת עמל הוא בעיני עד אבא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם, ה' יזכנו לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו אמן, ובכן אשירה לה' בחיי אומרה לאלהי בעודי יערב עליו שיחי אנכי אשמח בה'.

והמלאכה נכונה ביד שלמה

ותשלם כל המלאכה (פי' השלמת החבור) מלאכת הקדש אשר עשה שלמה בבית ה', כי כן נקרא הספר הקדוש הזה מקדש יה כמו שכתבתי בסתיחה ראשונה בחדש ניסן ישנת וברית שלו"מי לא תמוט אמר מרחמך ה'.

והשלמת הרפוס היתה פה

ברוך רחמנא דסייען מריש ועד כען
הוא יהא בסעדן בכל זמן ועדן.

הַעֲרוֹת וְתַקּוּנֵים לְסֵפֶר הַדֵּר זְקֵנִים

לְחֻמֶּשֶׁת חוֹמְשֵׁי הַתּוֹרָה

מֵאֵת

הַרְבֵּי יְרוּחָם פִּישָׁל פֶּרְלָא

(מְחַבֵּר פְּרוּשׁ לְסֵפֶר הַמִּצְוֹת לְרַס"א)

וְעַל סֵפֶר בְּרֵאשִׁית

מֵאֵת הַרְבֵּי מְנַחֵם מ. כָּשֶׁר

(מְחַבֵּר סֵפֶר תּוֹרָה שְׁלֵמָה)

נִצְתְּקוּ מִגְלִיחַן הַסֵּפֶר שֶׁל הַר"פ פֶּרְלָא וּמִסֵּפֶר תּוֹרָה שְׁלֵמָה עַל יְדֵי

הַרְבֵּי מִשָּׁה שְׁלֵמָה כָּשֶׁר

עִם הַעֲרוֹת וְחֻקִּים עַל סֵפֶר חֻקֵּי מִצְוֵי מֵאֵת

הַרְבֵּי חַיִּים מְרֻדְבֵי הַפֶּהן בְּרֻכָּר

בְּדַפּוּס וּבְהוֹצָאת הָאֲחִים שׁוֹלְוֵינְגֶר

בִּירִירֶק

שְׁנַת תש"י לַפ"ק

חֻתֶּמֶת וְחוֹכֵנֶס לַאיִנטֶרנֶט

www.hebrewbooks.org

ע"י חַיִּים תשס"ז

טוב טעמי תורתך למד אותי

טוב טעמי תורתך למד   אותי, ואלי האמת הצמד
דרכי חכונן זה, הכי לבי   דעת דרכיך לבד חומד
ראשית אמרי מהלליך   שוכב ומישב ומעמד
ואני בצדק בחרה נפשי   הבוחרים שקר ושוא השמד
סודך הביניני, ואשכיל כל-   תורתך מ בית ועד למד.
טָרוּס הַלּוּי אָבוּ אֵל עֲפָיָה

הערות ותקונים לספר הדר זקנים

לחמשת חומשי התורה

מאת הרב ירוחם פישל פערלא

ס' בראשית

בראשית

דף א. תוספות, שורה 14 : בראשית, למה התחילה התורה בבית, לפי שהוא לשון ברכות כדמפרש במסכת כתובות. ליתא שם.

דף א. הרא"ש, שורה 16 : אמר הקב"ה, שמור נרי ואשמור נרך לחיים. כ"ה במיר' מ' תצוה פי' ל"ו.

נח

דף ג. הרא"ש, שורה 2 מלמטה : ופריך בירושלמי, והא כתי' תרח. לא נמצא בירושלמי כן, אבל כן הוא במדרש רבה כאן במקומו עיי"ש.

דף ד. הרא"ש, שורה 28 מלמטה : ואמרינן בגמרא היכא קאמי. זכחים קיי"ג.

לך לך

דף ה. הרא"ש, שורה 20 מלמטה : נחלקו רז"ל. גדרים ל"ב.

דף ו. הרא"ש, שורה 16 : ועוד מצאתי טייג למדרש הזה במסכת עירובין. יט ע"א, עיי"ש.

שם שם, שורה 17 : על מה שאמר אברהם מוציא פושעי ישראל מגיהנם מלאות י"ב ח"ד ש. צ"ע.

וירא

דף ו. תוספות, שורה 12 : וכן איתא בעירובין. יט ע"א.

חיי שרה

דף ט. תוספות, שורה 22 מלמטה : כדאמרי' בכתובות. סא ע"ב, עיי"ש בפירש"י ובתוס' ושאר ראשונים שם.

דף ט. תוספות, שורה 10 מלמטה : והאמרי' אסור לעבורי. כתובות נו ע"א.

שם שם, שורה 6 : שהגר היתה משוחררת. לא ידענא מאי הועיל בזה, הרי אסור מצרי דור ראשון ושני גם אחר גירות, ואסורים בקהל עד דור שלישי, וא"כ הגר אפי' נשתחררה לא הותרה לאברהם אלא למי' קהל גרים לא איקרי קהל וכתי' הראשון, וגם לתי' הראשון עיי'כ הגר נשתחררה דאלי'כ נהי דמשום אסור מצרית ליכא בגר, מ"מ אכתי' אסורה משום שפחה, דאפי' לגר אסורה ועיי'כ ס"ל שנשתחררה.

תולדות

דף י. תוספות, שורה 26 : בירושלמי פריך הכא. צ"ע

שם שם, שורה 31 : תרגומו נח שירכן. עיי' ערוך ערך נחשירכן.

דף יא. תוספות, שורה 8 : כדאמרינן נהי נמי דבכירותיה זבין. צ"ע.

שם שם, שורה 28 : י"ל דאיכא מחלוקת מתנאים איכא מ"ד כיון שיש לו שני זכרים אסור לשמש. הדברים תמוהים מאד, כי אין בזה שום פלוגתא כלל בשום דוכתא. ועיי' פ"ק דתענית יא ע"א. אבל הדבר ברור, שנשתבשו דברים אלו עיי' תלמיד טועה. ועיי' במגנת יהודה כאן, דשם הדברים מתוקנים, עיי"ש. וכן כאן לקמן טרשת מקץ, עיי"ש.

שם שם, שורה 11 מלמטה : שהרי ימים רבים שלא היה סמוך לעשו ע"ז. צריך תיקון.

וישלח

דף יד. הרא"ש, שורה 9—10 : פי' על שהניחוהו לילך יחיד ונכשל בדבריו והפסידו אותו מאכל טוב. הלשון צריכה תיקון.

דף יד. הרא"ש, שורה 14 : ופירש הר"ד משה המיימוני. רמב"ם סוף פ"ח מהלי מלכים, עיי"ש.

שם שם, 16 : ולא הרגו ב"ב ד נהרג ומכאן מוכיח זה שהגזל. צריך תיקון.

וישב

דף טו. הרא"ש, שורה 15 מלמטה : נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמינו. צ"ע דמוה ראי' לסחור.

דף יז. הרא"ש, שורה 22 מלמטה : לשון שילחי פרקי ושלחי לא. שלחי פיקין (כ"מ סא ע"א) שלחי הילולא (יבמות קטו ע"א).

דף יז. תוספות, שורה 24 מלמטה : כל הפיסקא צריכה תיקון. וכך צ"ל : והקשה אבן עזרא כי מן המכירה עד שירדו למצרים [כ"ב שנה ומשנשא יהודה בת איש כנעני] תמצא יותר. חשוב שנה ללידת ער ושנה [ללידת אונן ושנה ללידת שלה, הרי שלש שנים וכתיב : כי ראה כי גדל שלה, הרי י"ג שנים ונמצא י"ו שנים ושנה] ללידת פרץ הרי י"ז. ואפילו כשתאמר שלא היה פרץ כי אם בן ל"ו (צ"ל : ז')

שם שם, שורה 22 : ואמרינן בירושלמי שזורות הראשונים. גמרה ערוכה בתלמודא דידן ר"ם בן סר"מ ס"ס ע"ב שהולידו בני שמונה. עיי"ש. ודברי הירושלמי שהביא הם ביבמות ס"ו היז ובפ"ק דקידושין ה"ב, ושם מבואר דגם בני שש היו מולדין. עיי"ש. וכן הוא בבב"ר סו"ס ל"ח וריש פרשה ס"ה.

דף יח. תוספות, שורה 25 : ונמצא דעגולט אנידא ביה. עיין עירובין טו ע"ב, בתוסי' ד"ה ע"מ וכו', ובסוכה כד ע"ב בתוסי' שם ד"ה ע"מ. ובת"ס הרא"ש שם, שהביא ג"כ ראי' זו מתמר. עיי"ש. ובריטביא ובמאירי שם, וברשב"א והר"ן ריש סרך בתרא דגיסין פג ע"ב, עיי"ש.

שם שם, שורה 18 מלמטה : שנאמר ודבק באשתו סנהדרין גח ע"ב, עיי"ש היטב ועיין פרי"ד דרוש ראשון ד"ד ע"ב

מקץ

דף ית. תוספות, שורה 17 מלמטה: כמו מקץ שבע שנים תשלחו את עבדו חפשי. צריך תיקון.

שם שם, שורה 16: זכית בתורה שש שנים יעבוד ותו לא. תמוה, דהרי בההוא קרא דירמיה גופיה כתוב: ועבדך שש שנים ושלחתו חפשי (ירמיה לד, יד).

שם ברא"ש, שורה 16 מלמטה: מקץ שבע שנים תשלחו איש את עבדו חפשי. צריך תיקון.

דף יט. תוספות, שורה 10: חלום חלמתי צ"ל: חלום חלמתי ותפעם רוחי.

דף יט. הרא"ש, שורה 5: מדרש ילמדנו תנחומא כאן.

שם שם, שורה 6: בזמן שהבריות צריכות להט. צריך תיקון.

שם שם, שורה 8: והגשמים [צ"ל: מהיכן] יורדין.

דף כ. תוספות, שורה 22 מלמטה: מישלם שערי מכדא נפיש ואתי תיגרא צריך תיקון.

שם הרא"ש, שורה 14 מלמטה: מן ואית עד ובגנפשותינן, שורה 9. שייך לעיל.

דף כ: תוספות, שורה 20: א"ר אליעזר בן יעקב, ירושלמי פ"ב דשבת ה"ו, ובראשית רבה פצ"א, עיי"ש.

דף כא. הרא"ש, שורה 15 מלמטה: זכמה דמי עבד הקצובים בפרשת ערכין. הדברים תמוהים מאוד, והדבר ידוע דאין שום דמים קצובין לעבד בפרשת ערכין כלל, ואע"ג דאיתרבו עבדים בכלל פרשת ערכין, כמבואר בספרא בחוקתי פ"ג, וברפ"ק דערכין, מ"מ אין שום חילוק בזה בין עבד לישראל. ועיין ריש ערכין בתוס' ד"ה גשים וכו' וגם מש"כ דהמוכר עבדו לגוים משלם לעולם שלש מאות שקל, זהו תורה חדשה ולא אמרה אדם מעולם, וגם מסוגיא דגיטין מז ע"ב, מבואר איפכא. עיי"ש היטב. ועיין במגנת יהודה ובחזקוני ובפירוש הארוך לבעה"ט דדבריהם ג"כ תמוהים מכמה צדדים.

ט' שמות

וארא

דף כו. תוספות, שורה 15: דאמרי' אם חולה הוא, לא נמצא כן בגמרא בשום דוכתא, אלא שכן כתבו קצת מן הגאונים כמש"כ הרמב"ן במלחמות סוף פסחים, ובטור אור"ח סי' תפ"א, עיי"ש היטב. ובשאר ראשונים ע"פ גירסתם שם. [ראה בתורה שלמה פ' וארא במילואים ביאור עיני זה].

דף כח. תוספות, שורה 7 מלמטה: נמצא בפסיקתא כן הוא בפסיקתא דר"כ, פיסקא א, עיי"ש. וכן הוא ג"כ במדרש רבה נשא פ"ב, עיי"ש. ועיין ערוך, ערך עשיתי, בשם הילמדנו.

בא

דף כח: הרא"ש, שורה 8 מלמטה: אן לשון התלמוד לא משמע כן. הדברים תמוהים מאוד: מאי ללא משמע כן? שכתב? הרי כל המעיין שם בסוגיא דגמרא במקומה בפרק כיצד צולין פ"ד ע"ב, יראה, דמבואר להדיא איפכא. [ראה תו"ש פ' בא כרך י"א במילואים ביאור הדברים].

דף כט. הרא"ש, שורה 9 מלמטה: שעדיין לא נצטוו על ספירת העומר. הדברים תמוהים מאוד: ולהדיא מבואר בתוספתא פ"ק דערכין ומייתי לה ג"כ ברפ"ק דר"ה ו' ע"ב, דעצרת פעמים ה', פעמים ו', פעמים ז', עיי"ש. הרי דגם עכשיו שנצטוו על ספירת העומר, פעמים אייר מלא ואין לעצרת יום קבוע בחודש כשאר מועדים. ועיין תשובת הריב"ש סי' צ"ו, דגם דעת השואל היתה כדעת הרא"ש כאן, והריב"ש דחה דבריו, עיי"ש. ועיין בחידושי רבינו יונה ז"ל לסנהדרין יב ע"א, דגם דעתו כדעת הרא"ש כאן, עיי"ש. אלא שדבריו יש ליישב ע"פ דברי הריב"ש המלמד סו"פ במדבר, עיי"ש היטב. אבל דברי הרא"ש כאן תמוהים מאוד. ועיין ג"כ בירושלמי דר"ה פ"ק ה"ד, ובתוס' ר"ה י"ח ע"א, ב"ה על ניסן וכו' ובריטב"א שם, עיי"ש. ועיין לקמן בתוס' פרשת אמור על קרא דתספרו חמשים יום.

דף כט: תוספות, שורה 15: לכן פ"י הרי"ן מן איורי"ד דששת ימים רשות, מדכתוב בערב תאכלו מצות ודבריו תמוהים: דבהדיא מפורש במכילתא פ' בא ובפרק בתרא דפסחים כ"ק ע"א, כפירש"י, עיי"ש. שם שם, שורה 21: ומקשים מה דאית לומר עיין תוס' רי"ד סוף פסחים, מהדורה תליתאה.

שם שם, שורה 23 מלמטה: דאס נולד [בשבועה בניסן שנמצא ע"פ]. כצ"ל. ועיין יבמות ע"א, ושם לעיל ע"א בתוס', ד"ה הערל. עיי"שה. וברמב"ם, הלכות תרומות פ"א, ה"ל.

בשלח

דף ל: הרא"ש, שורה 7 מלמטה: אמרינן במס' חולין ליתא כן בגמרא בשום מקום, ועיין חולין קל"ט, ע"ב.

דף לא. תוספות, שורה 20: והא אמרינן אסור לאדס שיאמר לחבירו שמור לי בצד ע"ז פלונית הדברים תמוהים: דאין כאן מקום עיין כלל, כמבואר בסוגיא דסנהדרין סג ע"ב, עיי"ש, ובכל הראשונים שם, ובטוש"ע יו"ד סי' קמ"ו, ובפרישה שם.

דף לב: תוספות, שורה 27: ואין לומר משנה שיורד פ"ג שנים זהא כתיב שני העומר לאחד. אבל כן מפורש בפרק כל כתבי, ק"ד ע"ב, ובפרק כיצד מברכין, ל"ט ע"ב, עיי"ש. אלא שדברי תוס' אלו מקורם ממדרש השלם תנחומא כאן, שאמרו שם: מהו משנה? אם תאמר שנים, והלא כבר נאמר שני העומר לאחד, עיי"ש. רק שהתוס' הרחיבו את דברי המדרש האלה, גם מה שהביאו מהמדרש לקמן, הוא בתנחומא שם, עיי"ש. ועיין ג"כ בשכל טוב כאן ט"ז כ"ט.

דף לג: תוספות, שורה 27 מלמטה: אליעזר בני אומר כן פ"ה. צריך תיקון.

הערות ותקונים למ' הדר זקנים

יתרו

שם שם, שורה 18 : דמסיק התם. 3 ע"א עיי"ש, ועיין בתוס' שם בדי"ה דמזובנא וכו'.

שם שם, שורה 23 : דמשאל דינר של כסף אינו. צ"ל ושל כסף ושל זהב.

שם שם, שורה 24 : מדנקט סתם תלמודא. תולין נה ע"ב, ובעירובין יט ע"א, וסוף חגיגה.

דף לט : תוספות, שורה 14 : לא יעמידנה בין סנהדרין אלא כל היודע שהיא מכשפה יקדים להורגה. כל הדברים הללו תמוהים מאוד : דהדבר פשוט דמכשף ומכשפה כשאר כל חיבי סקילה, אין דינם אסור אלא לביד, והיא משנה ערוכה בפרק ארבע מיתות, ותנן ארבע מיתות נמסרו לביד סקילה ושריפה וכו', ובת"ר הכי מפרש, אלו הן הנסקלין וכו' (נג ע"א) וקחשיב התם (סו ע"א) המכשף בין הנסקלין, עיי"ש. הרי דסקילת המכשף לא נמסרה אלא לביד ככל שאר חיבי סקילה, ומה שהביאו ראייה מכגעונים, דחתיב : לא חתיה כל נשמה, מלבד דלדידן דקיייל כר"ע דמכשף בסקילה, לא ילפינן מהתם דהויל ישראל מנכרי, כמבואר סו"ס ארבע מיתות, עיי"ש. בלא"ה התם גופא מג"ל, נהי דבמלחמה פשיטא דאין צריך ביד, אבל שלא בשעת המלחמה מג"ל דנהרגין שלא בידין ? נהי דסנהדרין לא בעי כשאר בני נח, מ"מ דיין אחד ועד אחד בעי, וממילא ישראל בעי סנהדרין ואין שום חילוק בין מכשף לשאר חיבי מיתה, ומה שהביאו ראייה משמעון בן שטח הוא מתמיה ביותר, דאדרכה משם מתבאר להדיא דגם המכשף אין דינו מסור אלא לביד, כמבואר במקומו (בפרק נגמר הדין מיה ע"ב) במתניחין ובגמרא שם.

שם שם, שורה 29 : אלא קלנה אחרית היא. צ"ל : אחרת היא.

דף מ. תוספות, שורה 29 : וטבילה והוצאת דמים. עיין כריתות ס ע"א.

דף לר תוספות, שורה 7 : ואומר ר"ת דמצינו סמך לזה. עיין בפירש"י דהייא, ד' ליה, בשם ירושלמי יבמות, וברד"ק שם.

דף לר. תוספות, שורה 15 : לפי שגר מצרי אינו גר עד ג' דורות. צריך עיון.

דף לר. הרא"ש, שורה 3 מלמטה : כגון נשבע על איש שהוא אשה או הפכו וזה דבר [שניכר מיד שאינו אמת] שקר — כגון אכלתי ולא אכלתי) שאינו ניכר בשעה שיוצא מפיו. כן צריך להגיה.

דף לר : הרא"ש, שורה 2 : שגר תושב אינו רק עושה. לא מובן וצריך תיקון.

דף לר : הרא"ש, שורה 16 : דמחמר בפיו ליכא מיתה ב' ותר. צריך תיקון.

דף לה. הרא"ש, שורה 3 מלמטה : שבראייה בעלמא לא יחתיב מיתה. צ"ל : כרת.

דף ל"ו. תוספות, שורה 26 : כן יש להזכיר בתפלה. כיכ ניכ הרשבים בסחים קיז ע"ב, בדי"ה וצריך וכו'. וכיכ בפרדס לרש"י סי' ג'. וכן הוא במחזור ויטרי סי' קג, ובארחות חיים סדר תפלה ערב שבת, סי' י"ג, ובכל בו סי' ל"ה, ובסדור רש"י סי' תע"ו. ועיין בתוס' רי"ד סחים קיז ע"ב, וכן הוא גם ברוקה סי' ג"ב, עיי"ש.

משפטים

דף לר. הרא"ש, שורה 13 : ולא מצינו אדם אחד שיש מיתה בחבורה בעלמא אלא אביו וזו היא אזהרתו. הדברים תמוהים : דאין זו אזהרה אלא עונש, ואכתי אזהרה מג"ל ? אבל הדבר מבואר במכילתא משפטים ס"ה, ומייתי לה בסוגיא דר"ס הנחנקין ס"ה ע"א עיי"ש. אבל גראה ברור דהדברים נשתבשו הרבה באשמת המעתיק, ומקור הדברים הוא בתוס' מנחת יהודה, על פסוק זה, עיי"ש, כי שם באו הדברים מתוקנים.

שם שם, תוספות, שורה 5 מלמטה : והכי משמע בקדושין דקאמר בכסף היא נשאלת. בירושלמי פ"ק דקידושין ה"ב, עיי"ש היטב.

דף לח. תוספות, שורה 14 : בא ללמדך שחרשות ביזו. צ"ע.

דף לה. שורה 16 מלמטה : וי"ל שזה נפל טכינו מידו ואז הרגו בסיף ואמר זה וכו'. מלת ואמר מיותרת.

דף לח : תוספות, שורה 12 מלמטה : אלא ש"מ דר"ל דמי עין. מיימון. רמב"ם פ"א מהלכות חובל ומזיק ה"ה, ועי' בלח"מ שם.

לט. תוספות, שורה 3 : שהרי אמרינן דינר של כסף. בפרק הזהב מ"ד ע"ב, ועיין בתוס' שם בדי"ה אחר.

שם שם, שורה 6 : ואין יכול שהוול כ"כ. צ"ל ואין יכול להיות שהוול כל כך.

שם שם שורה 14 : דהאחד משום הרביע. צ"ל הכרע.

שם שם, שורה 15 : וראיה לר"ת מן גורן ארונה. עיין זבחים קטז ע"ב, ובתוס' שם בדי"ה גבה וכו', עיי"ש.

תרומה

דף מ : הרא"ש, שורה 10—11 מלמטה : דבר פשוט ש ב ס ת ר אין יתן העדות שם וי"ל שכל אפי' צ"ל כן : דבר פשוט הוא שבסתום אין יתן העדות שם וי"ל שר"ל אפי'.

שם, תוספות, שורה 33 : עד שידליק בו והכי פשטיה. צ"ל : ולפי פשטיה דקרא.

שם שם : דמאותו שמן יקחו לשמן המשחה. צ"ע.

דף מא. תוספות, שורה 6 : לא היה רוצה הקב"ה שימשו בו. מלת "ישמשו" צ"ב.

שם שם, שורה 8 : הולכים להם הבדים אנה ואנה. חיבות אלו צ"ב.

שם שם, שורה 17 : קודש שתשיב את הכפורת. מלת שתשיב צריך תיקון.

שם שם, שורה 18 : איכ אמה. מלת איכ צריכה תיקון.

שם שם, שורה 22 : והיה בדפוס כל ערב שבת עד לאחר השבת. מלת לאחר השבת צריך תיקון.

שם שם, שורה 32 : ואי"ל גובהן של מנורות. צריך תיקון.

שם שם, שורה 37 : הגוף המנורה יאירו שבעת הנרות. צריך תיקון.

הערות ותקונים לפ' הדר זקנים

שם שם, שורה 28: עורות אילים מאודמים.
צריך תיקון.

דף מא: תוספות שורה 10: ועבודה בידו.
עיין זבחים ס ע"א ובסוגיא דריש עירובין ב ע"ב,
ובתוס' שם עיי"ש.

תצוה

שם שם, שורה 20: אלא כדאמר במנחות לא
נמצא מזה במנחות כלום, אבל משנה היא בפ"ה
דשקלים, עיי"ש ועיין בפירוש"י, תוס' דמנחות פ"ט
ע"א ובתוס' ישנים ובריטב"א יומא טו, ע"א.

דף מא: תוספות, שורה 23: וכן אור כשדים
גבולים מקום. צ"ל: וכן אור כשדים תומים גבולים
מקום.

שם שם, שורה 31: וכן מפורש בפ' בבא בתרא
צ"ל: בפרק יש נוחלין.

שם הרא"ש, שורה 7: לחוקת עולם כהונת עולם
צריך תיקון.

שם שם, שורה 11: כמו לעיל באונן וסמא
תמוה: דבאונן וסמא לא כתיב כלל ולא תמותו או
ולא ימות, ושם בגמ' לא ילפינן סמא אלא בגז"ש
דחילול חילול, עיי"ש, ואונן אינו כלל במיתה אלא
באהרה, עיי"ש.

שם שם, שורה 17: והביא הפוסק ממחוסר
בגדים, כי לכ"ע בידי שמים צ"ע.

שם שם, שורה 18: ורש"י נקט הא אליבא דכ"ע
צריך תיקון.

דף מב. בתוספות, שורה 15, 16: וא"ת והלא
לא היה הארון אלא וכו' והלא גבי מזבח צריך
לתקן: והלא לא היה המזבח וכו' והלא גבי הארון.
שם שם, שורה 19 מלמטה: ויודדות לפנינו מעט
מעט צריך תיקון.

שם הרא"ש, שורה 10: וכן משמע במנחות
דמטיק צ"ע.

כי תשא

דף מב: תוספות, שורה 7 מלמטה: לא כשאתה
שבור. צריך תיקון.

דף מג. תוספות, שורה 17 מלמטה: כל העובר
בימה. צריך תקון.

דף מג: תוספות, שורה 11: ועוד הקשה הקר"ש
מדראו"ש ב' כתובים צריך תיקון.

שם שם, שורה 14: דאמר פ' יש נוחלין ליתא
הכי שם, אלא בערכין יח ע"ב, עיי"ש. ועיין פרק יש
נוחלין קכא, ע"ב.

שם שם, שורה 31: וכן אמרו רבותינו. ר"ה
כד ע"א.

שם שם: בית הכנסת. צ"ל: בית תבנית.

ויקהל

דף מה. הרא"ש, שורה 5: וחייב עליה בפ"ע.
צריך להוסיף: [ואף כל שאר אבות מלאכות חייבין
על כל אחת בפ"ע].

דף מה: תוספות, שורה 6: ולא למטה מפני
יריעות עזים צ"ל: שש משור.

דף מה: הרא"ש, שורה 27: אבל שאינן נראות
צ"ל: אבל [יריעות עזים] שאינן.

ס' ויקרא

ויקרא

דף מו: תוספות, שורה 8 מלמטה: וערכו בני
אהרן כתב בקר גדול וכן צאן צ"ל: כתב [אצל]
בקר גדול ובבן צאן.

שם שם, שורה 1 מלמטה: לפי שדם העוף אינו
מקובל על המזבח, שאם היה מקובל לא היה צ"ל:
לפי שדם העוף אינו מקובל במזרק, שאם היה מקובל
בכלי לא היה.

דף מו: הרא"ש, שורה 19 מלמטה: לא מסתברא
בהזמנה עלמא שאין הקרבה לע"ז צ"ל: לא
מתסרא בהזמנה בעלמא שאין הקדש לע"ז.

דף מו. הרא"ש, שורה 11: שהוא בן שתי שנים
צ"ל: שני שקלים.

צו

הרא"ש, שם, שורה 15: והזהרת שלא לכרות
עצי זית. תמוה, ולא אשכחן בשום דוכתא שום אוהרה
על כריתת זית יותר מכשאר עצים עושי פירות, וקרא
דלא תשחית את עצה ואותו לא תכרות, בכל עצי
מאכל כתיבי, אבל נראה דעיקר הכונה כאן אינה אלא
כדברי התוס' כאן, עיי"ש. וכ"כ בפ"י ר"י מתינא
ובחזקוני, אלא שיש שם קצת ט"ס, עיי"ש. ומקור
הדברים במדרש ויקרא רבה כאן, עיי"ש. ובדברי
הרא"ש כאן נשתכשו הדברים ע"י מעתיק טועה.
שם, תוספות, שורה 16: והנהנה מן הקדש דאיכא
תרת. צ"ל: והנהנה מן ההקדש [לפי שמעל בקדשי
שמים וכחש בעמיתו].

שם שם, שורה 27: כשהזכיר הכתוב המערכה
צריך תיקון.

שמיני

דף מח. תוספות, שורה 17: מכאן אנחנו למדין
איסור דין תורה בס' צ"ע.

שם שם, שורה 22 מלמטה: יש להקשות אם
הזהיר צ"ע.

שם הרא"ש, שורה 17 מלמעלה: וז' פעמים
מלה זו מיותרת.

שם שם, שורה 21: קשה וצ"ע עיין מש"כ בזה
ב"זית רענן" כאן.

תזריע

דף מח: תוספות, שורה 13: קדש עד שיביא
כפרתו גמרא ערוכה היא, ביבמות עד ע"ב, עיי"ש.

שם שם, שורה 31: שיעשה סימן סביב הנגע
דשמא כעס הנגע צ"ל: דשמא [מתוך] כעס הנגע
ימחק הסימן ויעשה המצורע סימן אחר רחוק מן
הנגע שלא יחשבוה.

הערות ותקונים לפ' הדר זקנים

אבל בבבלי סוטה לח ע"ב איתא, דעובר בשלושה עשה, עיי"ש. ובסי' המנהיג לראב"ן הירחי סי' עז, שעמד בזה, עיי"ש, ובמשי"כ בבאר שבע בסוטה שם בזה, שם, שורה 14: עד שתוקטר המנחה צ"ע. עיין פ"ג דסוטה יט, ע"ב.

שם, שורה 18: עבודת עבודה שחיטה הפשט וניתוח שהם עבודת הכהנים. צ"ע.

שם, הרא"ש, שורה 24 מלמטה: שחיטה הפשט וניתוח שהם עבודת הכהנים. תמוה מאוד, וידוע דשחיטה בור כשרה וכ"ש הפשט וניתוח, ואין צריך לא כהן ולא לוי. ועיין כתובות קו ע"א ובמשי"כ בחיבורי על מנין המצות לרס"ג עשין קי"ב [ראה ביאור ענין זה בתורה שלמה פרשת בא כרך יב במילואים סימן א].

שם, שורה 6 מלמטה: בשתי אחיות דומות זו לזו האחד. מלת "האחד" צריכה תיקון.

דף גז: הרא"ש, שורות 21—22—25—27. מלת כ"ג צריכה עיון.

שם, שורה 27: בצלצול מצרי. צריך תיקון.
שם, שורה 32: בקדרה של חרט. צריך תיקון.

בהעלתך

דף נה. תוספות, שורה 11: שהלכו במדבר מפני. צ"ל: שהלכו במדבר [ולא מלן].

שם, שורה 12: כל בן נכר. צ"ל: ערל.
שם, שורה 13: אבל שנה ראשונה שחט. צ"ל:

שחנן.

שם, הרא"ש, שורה 25: וא"ת. צ"ל: וא"כ.
שם, שורה 27: צרכי גבוה משחיטה.

צ"ל: מזריקה.

דף נה: הרא"ש, שורה 15: מצורע שאין לו תקנה בהסגר כלל. הוא תמוה מאוד. עיין רפ"ו דנגעים ועיין בפ"י הר"י מוינא כאן, ומשי"כ בגליון שם וכן כתבו ג"כ רבינו בחי' כאן ובפ"י הרא"ש בדעת זקנים כאן, עיי"ש.

שלח לך

דף נז. תוספות, משורה 8 עד שורה 14. השורות הללו הן הגהה נוספת ממאן דהוא.

שם, שורה 9: מחלוקת היא בשחיטת קדשים בין ר"ש ור"ע. קי"א א', ועיין בתוס' שם בדי"ה לדברי ר"י וכו', ובקידושין לו ע"א, בתוס' ד"ה לא קירבו, עיי"ש.

שם, שורה 25 מלמטה: בירושלמי כתובות. פ"ב דברכות ה"ד.

קרח

דף נז: תוספות, שורה 19 מלמטה: וקבלו עליהם שלא לקרב. מלת "שלא" צריכה תיקון.

שם, שורה 12: ובעל כרחו מתרצה. מלת "מתרצה" יש לתקן

שם, שורה 11: נצטער לאחד. מלת "לאחד" צריכה תיקון.

דף נח. תוספות, שורה 6: שקדיה ופרחיה. עיין זהר פ' וירא.

שם, שם, שורה 32: שלא יחטוהו בטהור. צ"ל: בטמא.

שם, שם, שורה 34: ואחר כך באה הבהרת תחלה (קודם שער לבן). צריך לומר ואחר כך באה הבהרת תחלה שורה.

שם, תוספות, שורה 7 מלמטה: למ"ד שניהם כאחד ש"י ב' סמנים. צ"ל: למ"ד שניהם כאחד צ"י ב' סימנים.

תוספות, שורה 5 מלמטה: וסופו שיפשוט בשלו. צ"ל: בכלו.

תוספות, שורה 4 מלמטה: ולא סגי אם יקרע מחוט. צ"ל: אם יקרע מקום.

מצורע

דף מט. הרא"ש, שורה 2: שהותר לישוב במחנה שכניה וכו'. צ"ע

שם, שם, שורה 4: וזב מותר במחנה לוי'ה וכ"ש בישראל אבל בשכינה לא. צ"ע

שם, שם, שורה 9: ילמדנו רבינו. תנחומא כאן, עיי"ש.

שם, הרא"ש, שורה 19 מלמטה: ביום סהרתו מפנה. צ"ל: מפני.

שם, תוספות, שורה 1: מלמד שאם לא יביאנו הכל בדלים ממנו. צריך תיקון.

שם, שורה 7: איכפר ליה בניגעה. צריך תיקון.
שם, שורה 15: כלומר ולא. צריך תיקון.

אחרי מות

דף מט. תוספות, שורה 6 מלמטה: שלא אסרה תורה אלא לתקלה. צריך לתקן: שלא אמרה תורה שלח לתקלה

שם, שם, שורה 3 מלמטה: ומשום הכנסה יתויה. צריך לתקן.

קדושים

דף נ: תוספות, שורה 26: הא דממעט אשת גוי כאשר רעהו. צ"ל: מאשת רעהו.

בהר סיני

דף נב. תוספות, שורה 20: שהכהנים מקדשים השנים צ"ע.

שם, הרא"ש, שורה 14 מלמטה: כמו קורבנות. צריך תיקון.

שם, שורה 9 מלמטה: דמקדשי בשנים וביובל. צריך עיון.

ס' במדבר

נשא

דף גז. תוספות, שורה 9 מלמטה. כן הוא בירושלמי ברכות, פ"ג ה"א, ובנוזר פ"ז ה"א, עיי"ש.

הערות ותקונים לס' הדר זקנים

שם, הרא"ש, שורה 12 : ולא מיתה. מלת „ולא”
צריכה תיקון.
שם, שורה 19 : שהוא ג"ש דאין אדם. יש כאן
אי הבנה וחסרון מלים.
שם, שורה 21 : זשמא לומדה יש לתקן את
הלשון.
שם, שורה 18 מלמטה : כאחת ממלחמת א"י
שהותר לישראל צריך עיון
שם, שורות 12,11 מלמטה. צ"ע.

מסעי

דף סג. תוספות, שורה 25 : ירושלמי רוצח.
משנה סוף שבועות וסוף פ"ב דמכות.
שם, שורה 15 מלמטה : נכבוד אף יותר צ"ל :
אך יותר.

סי דברים

דברים

דף סד. הרא"ש, שורה 1 : עשו בנה הגדול
החמודות. כן הוא בתנחומא, ובדברים רבה כאן,
עיי"ש.

ואתחנן

דף סד : תוספות, שורה 17 : אבל אם ישבת
בסוכה ח' ימים לא גרעת צ"ע. וכן ברא"ש שם.

עקב

דף סו. הרא"ש, שורה 30 : ובירושלמי בזה.
ריש פ"ו דשקלים, ופ"ח דסוטה ה"ג.
דף סו : הרא"ש, שורה 18 : כשנץ צ"ל :
כצנ"ש, וכן בשורה 19.
שם, שם : דהא אמרינן במס' שבת אין זה
בגמרא, אלא שכן פירש"י בשבת. וגם בעירובין
נו ע"א. עיון שם.

ראה

דף סז : הרא"ש, שורה 2 מלמטה : במסכת
שבועות. צ"ל : מכות.
שם, שם, שורה 3 : ואל המקדש לא תבוא
צ"ל : בכל קודש לא תגע.
שם, שם, שורה 4 : ובגבלתם לא תגעו את מתו
מיתת עצמם. צ"ע.
דף סח. תוספות, שורה 20 מלמטה : אחת
בירושלים. עיון סנהדרין פ"ו ע"ב.

שפטים

דף סט. תוספות, שורה 24 מלמטה : זהו אחד
מששים עיון ירושלמי תרומות פ"ב ה"ב.

חקת

דף נח. תוספות, שורה 25 : ודריש בספרי.
צ"ע.
שם, שם, שורה 29 : גולל לקבר החבית טמא.
עיון פט"ו דאהלות מ"ט. וצ"ע.

פינחס

דף טא. הרא"ש, שורה 4 : ולכל הפחות כהן
חדיוט. תמוה, דבהדיא מבואר במקומו בסוגיא
דזבחים קא ע"ב דלמ"ד שלא נתכהו פנחס עד שהרגו
לזמרי, אסילו כהן הדיוט לא היה, עיי"ש.
שם, שם, שורה 7 מלמטה : וביום השבת
שב עה כבשים צ"ל : שני.
דף טא : תוספות, שורה 26 : אבל בתו לה
היתה. מלת „לה” צריכה תיקון.
שם, שורה 27 : לכן לא הזכירו. מלת „לכך”
צריכה תיקון.
שם, הרא"ש, שורה 20 : אבל ערב סוכות.
צריך להוסיף : וסוכות.
שם, שם, שורה 28 : ואת הבוסי. צריך תיקון.
שם, שם, שורה 14 מלמטה : ואין דעת שאר
בנין. מלת „שאר” צריכה תיקון.
דף טב. תוספות, שורה 1 : והא דכתיב. צ"ל :
בהא.
שם, שורה 5 : יום הכפורים צ"ל : יום
הבכורים.
שם, שורה 6 : והכי איתא במדרש. וכן הוא
בירושלמי ר"ה פ"ד, סוף ה"ח, עיי"ש.
שם, שורה 16 : בזמן הזה. צ"ל : בין זה לזה.
שם, שורה 20 : שהרי תפלותינו של מוסף
תחת קרבן מוסף כי אמנס. צ"ל : תחת קרבן מוסף.
[ואחד מהשעירים הללו לא היה קרב במוסף] כי אם.

מסות

שם, שם, תוספות, שורה 9 מלמטה : לא יחל
דברו לא יאחר. צ"ע
דף טב : תוספות, שורה 6 : ושהיא מארץ ישראל
ועל זה לא נשבע. עיון מחזיק ברכה, אר"ח סי' תפ"ט
סק"א, שנראה שכונתו שם היא על תוסי' אלו, עיי"ש.
ועיון בדברי הרא"ש כאן על הקרא דכל דבר אשר יבא
כאש וגוי. ועיון בדעת זקנים, בדברי התוסי' שם,
בכס רבינו משה מקוצי ז"ל.
שם, שם, שורה 27 : ולא שנלטנו מעצמנו.
כן הוא בירושלמי פ"ק דביכורים ה"א, אבל שם מבואר
דהדיא דאין זה משום שאינה נחשבת מכבוש הארץ,
אלא משום שבני גד ובני ראובן בררו חלקם מעצמם,
ולכן לא קרינן בהו אשר נתת לי ה'. ומהאי טעמא
חצי שבט המנשה שנלטו ג"כ נחלתם מעבר הירדן
לכ"ע מביאין וקורין, אם לא מטעם שאינה ארץ זבת
חלב ודבש, כמבואר שם, עיי"ש. אבל עכ"פ אליבא
דכ"ע אין משם שום ראיה לומר דעבר הירדן אין
דינו כארץ ישראל, אדרבה, איפכא משמע ממתניתין
וירושלמי שם. עיי"ש היטב. ועיון מש"כ בזה בברכת
יוסף, אר"ח סי' תפ"ט, סי"ק ג'. ובמחזיק ברכה שם.

וילך

דף עד : הרא"ש, שורה 13 מלמטה : צריך לתקן. וצ"ל : ארכן ששה ורוחבן [ששה] ועביו ג' ומונחות רחבן לאורך הארון כמה לוחות אוכלות בארון חצי [ספח].
 שם, שורה 11 : שבו עומדין. צ"ל : עמודים.
 דף עה. הרא"ש, שורה 2 : ולא מנח ליה לוחות. צריך לתקן : ולא מנח ליה [בינין] לוחות.
 שם, שורה 3 : עכ"ל הרמב"ן ז"ל. צריך תיקון.
 שם, שורה 21 מלמטה : יאמרו ש בא זנח שמעו. צריך תיקון.
 שם, תוספות, שורה 28 : לשון האזנה שיטה אוננו. צריך תיקון

האזינו

דף עה : הרא"ש, שורה 75 : כדאמרינן צריכא צלותא. עירובין סה ע"א, מגילה כח ע"ב.
 דף עה : תוספות, שורה 26 מלמטה : והוציא מכאן הפרו"י שלא מנוי כאן. מלת "מנוי" צריכה תיקון.
 שם, הרא"ש, שורה 22 מלמטה : כמו שמתרץ תלמודא. חולין צב ע"א.
 שם, שורה 27 מלמטה : ונעריצך בסוד שכל שרפי. צריך תיקון.
 דף עז. הרא"ש, שורה 10 מלמטה : כתבו לכם את פרשת מלך וגם כתיב קרא את. שורות אלו צריכות תיקון.
 דף עז : תוספות, שורה 23 : לפי שהיו בני בנימין שומרים במקדש. צ"ע.

וזאת הברכה

דף עח. הרא"ש, שורה 6 מלמטה : ורז"ל אמרו במס' ברכות נא ע"א, ובתנ"י שם, בד"ה זוכה.
 דף עח : תוספות, שורה 17 מלמטה : אלו י"א פסוקים. צ"ע.
 שם, הרא"ש, שורה 17 מלמטה : אחד עשר פסוקים. צ"ע.

דף סט. הרא"ש, שורה 15 מלמטה : ור"ח ז"ל היה מקיש. צריך תיקון.
 סט : תוספות, שורה 4 מלמטה : בתר ה' יומי פרות. צ"ל : עדות
 שם, שם, שורה 5 : אגושנא דשביטלא. צ"ל : אגישרא ושביטנא.
 שם, שם, שורה 6 : שביעיות. צ"ל : שבועות.
 שם, שם, שורה 7 : דאשתו לא תנשה. צ"ל : תגשא.
 שם, שם, שורה 10 : על חותמו. צ"ל : על חוטמו.

תצא

דף ע. הרא"ש, שורה 10 מלמטה : וכן איהא התם תרין מילין. בירושלמי מכות ס"ב ה"ו, עיי"ש.
 דף עא. תוספות, שורה 17 מלמטה : אלה בני אדם. צ"ל : אלא.
 דף עא : תוספות, שורה 4 : אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם צ"ל : מאוני מרמה תועבת ה'.
 שם, הרא"ש, שורה 13 : אף בקציצה. צ"ל : אך.
 שם, הרא"ש, שורה 11 מלמטה : לא תשכח. מכילתא סו"פ בשלח, עיי"ש.
 שם, שורה 24 מלמטה : וס"ל לא תחרוש בשור ובחמור יחדו. צ"ל : לא תחטום שור בדישו.
 שם, שורה 26 מלמטה : ותניא גדול שבכהנים. צ"ל : גדול שבדיינים.
 דף עב. הרא"ש, שורה 12 מלמטה : לא אמרת לנו שמצטער פסור מק"ש. צ"ע.

תבוא

דף עב. תוספות, שורה 8 : ואמרו מי שלא ראה שמחת בכורים. צ"ע
 דף עב : הרא"ש, שורה 22 : ופחתו חכמים. עיין ילקוט פ' בראשית, וצ"ע.

טעויות הדפוס שתוקנו ע"י הרב ר' ירוחם פישל פערלא

(רובן של הטעויות הללו תוקנו בגוף הספר — מ. ש.)

דף כח : הרא"ש, שורה 18 : ועצם לא נשכרו בו צ"ל : השכרו.
 שם, שם, שורה 11 : הגיע לחלק אחת מהם. צ"ל : אחד.
 שם, שם, שורה 10 : ואין בו משום שבירת עצם. צ"ל : אין.
 שם, שם, שורה 9 : ושובר ועובר. צ"ל : עובר.
 דף כט. תוספות, שורה 1 : וכן הוסיף עליו לא תעשה. צ"ל : וכאן.
 דף כט : תוספות, שורה 1 : מאי שנא סאלמנא. צ"ל : מבעולה.

דף ב : הרא"ש, שורה 8 מלמטה : ומכל הבהמה ומכל חית הארץ. ס"ס, וצ"ל : מכל הבהמה ומכל חית השדה.
 דף ה : הרא"ש, שורה 16 מלמטה : וי"ל עוד על שעשה אנגרייא בת"ח. צ"ל : וי"א.
 דף ו : הרא"ש, שורה 16 מלמטה : ויאמר לו אשחית. צ"ל : לא אשחית.
 דף יא. תוספות, שורה 2 מלמטה : שכן דרך העולם כשמקללים. צ"ל : שמקללים.
 דף יג : תוספות, שורה 13 : ויונתן תרגם. צ"ל : ואונקלוס תרגם.

טעויות הרפום לס' הדר זקנים

דף מח: תוספות, שורה 32: שלא יחשבו
 בטורה. צ"ל: שלא יחשבוהו בטמא.
 שם, שם, שורה 35: קדמה למחיה צ"ל:
 המחיה.
 שם, שם, שורה 5 מלמטה: אם יקרע מחוס
 צ"ל: מקום.
 שם, שם, שורה 6: שיפשוט בשלו. צ"ל:
 בכלו.
 שם, שם, שורה 8: שניהם כאחד שייך צ"ל:
 צריך.
 דף מט. תוספות, שורה 18: שלא אסרה תורה
 אלא לתקלה צ"ל: שלא אמרה תורה שלח לתקלה.
 שם, הרא"ש, שורה 11: וגי הדיוטות צ"ל:
 ודי.
 שם, שם, שורה 35: ביום סהרתו מפנה צ"ל:
 מפני.
 דף נ: תוספות, שורה 24: ואת אשת רעהו
 צ"ל: את (בלי ו').
 שם, שם, שורה 26: כאשת רעהו צ"ל: מאשת.
 דף נה. תוספות, שורה 12: וכתוב כל בן נכר
 צ"ל: ערל.
 שם, שם, שורה 13: שחט במקום אחד צ"ל:
 שחננו במקום אחד.
 שם, הרא"ש, שורה 25: ואית כל צ"ל: וא"כ.
 שם, שם, שורה 27: משחיטה ואילן צ"ל:
 מזריקה.
 דף סא. תוספות, שורה 12: שעמלק היה ראשית
 לאויביו שעשה חסד צ"ל: וקני שעשה חסד.
 שם, הרא"ש, שורה 7: וביום השבת שבעה
 כבשים צ"ל: שני כבשים.
 דף סא: הרא"ש, שורה 20: ערב סוכות עולין
 צ"ל: ערב סוכות וסוכות עולין.
 דף סב. תוספות, שורה 1: והא דכתיב צ"ל:
 בהא דכתיב.
 שם, שם, שורה 5: גבי יום הכפורים צ"ל:
 גבי יום הבכורים.
 שם, שם, שורה 16: שאירעה בזמן הזה צ"ל:
 בין זה לזה.
 דף סב: הרא"ש, שורה 7: להחיות טף בזכרים
 צ"ל: בנקבות.
 דף סג. תוספות, שורה 15 מלמטה: כבוד אף.
 צ"ל: אך.
 דף סו: הרא"ש, שורה 18: כשניץ צ"ל:
 כצני"ש.
 שם, שם, שורה 19: כשניץ צ"ל: כצני"ש.
 דף סס: תוספות, שורה 4 מלמטה: בתר הי
 יומי פרות צ"ל: עדות.
 שם, שם, שורה 5: ואסקה אגושנא דשביסלא
 צ"ל: אגישרא דשביסתנא.
 שם, שם, שורה 6: שביעיות צ"ל: שבעות.
 שם, שם, שורה 7: לא תנשה צ"ל: לא תנשא.
 שם, שם, שורה 10: על חותמו צ"ל: על
 חוטמו.
 דף עא. שורה 17 מלמטה: אלה בני אדם צ"ל:
 אלא.
 דף עא: תוספות, שורה 4: אבן ואבן איפה

שם, שם, שורה 2: ואמרו אלמנה צ"ל:
 בעולה.
 דף ק: הרא"ש, שורה 19: שהיה דגוש צ"ל:
 גדוש.
 דף לא. תוספות, שורה 10 מלמטה: התחילו
 הלסטים לגרות בה צ"ל: בו.
 דף לד. תוספות, שורה 7: ולששן צ"ל:
 ולששן וכן שם שורה 8: ששן, צ"ל: ששן. וכן
 שם שורה 10, ששן, צ"ל: ששן.
 שם, שם, שורה 12 מלמטה: אם כן צ"ל:
 אי נמי.
 דף לד. הרא"ש, שורה 23: ועלמי צ"ל:
 לעלמי (בלי ו').
 דף לו: הרא"ש, שורה 15 מלמטה: וכן הוא
 בפ' דתמורה. צ"ל: בפירש"י.
 שם, שם, שורה 6 מלמטה: סוכות נקרא אסיף
 חד צ"ל: חג האסיף.
 דף לז. תוספות, שורה 16: שהרי בעל כרחו.
 צ"ל: בעל כרחו.
 שם, שם: כדאמר בקדושין איכא צ"ל: היוצא.
 דף לח. תוספות, שורה 13 מלמטה: דאמרינן
 במכות מ' ד' שעולה בסולם ונופל ד' א' ו' ו'
 חייב צ"ל: דמי שעולה וכו' ונופל אינו חייב...
 שם, שורות 15—16 מלמטה: וזה שנהרג
 ב' ס' י' ד' ד' נ' ה' ה' כדן רוצח ו' ל' ס' ק' ל' ה'
 וי"ל שזה נפל סכיננו מידו ואז הרגו בסייף ואמר זה
 שהרג שוגג פעם שנייה דאינו חייב גלות צ"ל:
 דינו בסייף, וכו'; נסקל וכו' אינו חייב.
 דף לט: שורה 4: דמקלל במיתה צ"ל:
 בסקילה.
 שם, שם, שורה 12: ה"מ היכא דכתב זכר
 בפרשה. צ"ל: לשון זכר.
 שם, שם, שורה 30: גמר כלליה מן הדבר לא
 יליף. צ"ל: מן הדבר החדש לא יליף.
 שם, שם, שורה 33: דבשבט דהכה צ"ל:
 דהכא.
 שם, שם, שורה 3 מלמטה: גזירה הכא צ"ל:
 גזירת הכתוב.
 שם, שם, שורה 2: פירש"י משקל זהובים.
 צ"ל: משקל ארבעה זהובים.
 דף לט. תוספות, שורה 14: י"ל דהיעוד משום
 הרביע צ"ל: הכרע.
 דף לט: תוספות, שורה 29: אלא קללה אחרית
 היא צ"ל: אחרת.
 דף מ: הרא"ש, שורה 15: דבר פשוט הוא
 שבסתור צ"ל: שבסתום.
 שם, שם, שורה 16: וי"ל שכל צ"ל: וי"ל
 שר"ל.
 דף מב. תוספות, שורה 14: לא היה הארון
 צ"ל: המזבח.
 שם, שם, שורה 15: והלא גבי מזבח צ"ל:
 הארון.
 דף מה: תוספות, שורה 6: מפני יריעות
 עזים צ"ל: שש משור.
 דף מז. הרא"ש, שורה 11: שהוא בן שתי שנים.
 צ"ל: שני שקלים.

שם, שם, שורה 29 : תשמע וכו'. צ"ל : תשמור וכו'.
 שם, שם, שורה 30 : לא תחרש בשור וחמור יחדיו. צ"ל : לא תחסום שור בדישו.
 דף עב. תוספות. שורה 27 : רחקתם ששים מאות. צ"ל : ששים מלים.

ואיפה תועבת ה' גם שניהם. צ"ל : מאוני מרמה תועבת ה'.
 שם, הרא"ש, שורה 13 : אף בקציצה. צ"ל : אך
 שם, שם, שורה 28 : שבכהנים קורא. צ"ל : שבדיינים.

הערות ותקונים לספר הדר זקנים

על ספר בראשית

מאת הרב מנחם מ. כשר שליט"א

דף ב : תוספות, שורה 21 : וחיר יוסף בכור שור אומר דמשום הכי לא שעה אל קין וכו' אבל הבל הביא מבכורות, כלומר, קודם שטעם כלל. כ"כ, בפי' הרא"ש, ובחוקוני, דהביא דבר חשוב קודם שנהגה. ועיין בתו"ש פ"ד—מ.
 שם, תוספות, שורה 26 : י"מ דא"ל קח מן הבהמות ואני אקח מן הארץ. כ"ה בב"ר כ"ב ושמו"ר פליא סי"ז. ועיין בתו"ש בראשית פ"ד—סס.
 דף ג. הרא"ש, שורה 2 מלמטה : זה ינחמני לפי שנתקללה הארץ וכו'. והכי איתא גם בפסיקתא דר' אליעזר. מדרש בשם זה לא ידוע כלל ולא נזכר בשום מקום ובפס"ר ובפס"ר ובפס"ז לא נמצא מאמר זה. לכן נראה שצ"ל פרקי דר"א והוא מן המאמרים שאינם לפנינו. עיין בפי' ר"פ ערך פרקי דר"א ותו"ש בראשית פ"ה—פא בביאור.
 דף ג : הרא"ש, שורה 1 : יש לפרש בני שת. ראה במבוא לאג"ב ה"ב בשם מדרש, ויראו בני האלהים אלו בניו של קין, ובאע"ז כאן. ובתו"ש בראשית פ"ו—יג.
 שם, תוספות, שורה 5 : ובמדרש, טובת כתיב נערה בתולה צדקת היתה. ראה ילקוט שמעוני רמז מד. בשם מדרש אבכיר. ובמבוא לאגדת בראשית בשם מדרש מכתב יד. ורבינו בחיי בכד הקמח ערך אבל. ובתו"ש בראשית פ"ו—סז.
 דף ג. תוספות, שורה 4 : בחוקוני כאן ויתעצב אל לבו אדם קאי כו'. ראה תו"ש בראשית פ"ו—עח.
 דף ד. הרא"ש, שורה 19 מלמטה : אמנם יש להמשיל וכו'. מקורו בב"ר פ"ה ומובא באריכות בפי' רבקה"ת ותו"ש פרשת נח פ"ז—ס.
 דף ד : הרא"ש, שורה 3 : פירשי אין יום ראשון וכו' וכן מצאתי בסדר עולם. הוא בסדר עולם פ"ד. וי"ל לשיטת רש"י ע"פ הגירסא : כ"ז ימים בכסליו, דחושב רק כ"ז ימים שלמים ויום כ"ח שאינו שלם אינו מן המנין. תו"ש נח פ"ז—נת.

גח

דף ג : הרא"ש, שורה 10 מלמטה : נח ראה עולם בנוי וחרב ובנוי כו'. מקורו תנחומא נח ה'. ראה תו"ש נח פ"ו—קיד.

בראשית

דף א. תוספות, שורה 21 מלמטה : משפטים בל ידעום.
 דף א. הרא"ש, שורה 13 : ל"ב חדרים שיש בלב. ראה אותיות דר' עקיבא אות ב. ותורה שלמה בראשית פ"א—יט.
 שם, הרא"ש, שורה 19 : מה שלא נכתב כאן ויהי כן. ראה ספר הבהיר נו. ותורה שלמה בראשית פ"א—סס.
 דף א : תוספות, שורה 19 : לפיכך לא נאמר כי טוב בשני. ראה רש"י ויקרא ב, יג. ותורה שלמה בראשית פ"א—קא בביאור.
 שם, הרא"ש, שורה 11 מלמטה : איתא במדרש בשעה שזנף. עיין בפי' תולדות יצחק לרי"ק שמביא מדרש זה ובתו"ש בראשית פ"א—תרמו בביאור.
 שם, תוספות, שורה 6 מלמטה : ואומר ה' יוסף בכור שור. עיין בתולדות יצחק בפסוק זה, מביא זאת בשם מדרש. ובתורה שלמה בראשית פ"א—תשצא.
 דף ג. הרא"ש, שורה 12 : בזעת אפך נמצא בספרו של ר' יהודה החסיד. עיין בפי' חסידים הגדופס מכת"י סי' תתשע"א. ומבואר דלא ס"ל כפירש"י "דכל" קלותיו של אדה"ר כולם שוין בהם. ובתו"ש בראשית פ"ג—קנו בביאור.
 שם, הרא"ש, שורה 19 : ואיתא במדרש מעור בת זוגו של ליתן. עיין חזקוני וריב"א ורע"ב. ובתו"ש בראשית פ"ג—קפה.
 דף ג : הרא"ש, שורה 22 : אמר בר קפרא כבן כ"י שנה היה אדם וחווה אין מענישין מן השמים עד שיהא בן כ'. מאמרו של בר קפרא מובא בשהש"ר סג. וכן הוא במדב"ר פ"ב אי"א. ומ"ש דאין מענישין בב"ד של מעלה עד שיהא בן כ', כונתו לפרש, דמשי"ה נענשו אדם וחווה ביום שנבראו משום שנבראו תיכף בדת כבן כ' שנה. ונתבאר הענין באריכות בתו"ש פ"ג—רב. וראה ברבינו בחיי ובפי' תולדות יצחק כאן.
 דף ג. הרא"ש, שורה 20 מלמטה : ממותר מאכלו. וכ"ה בתנחומא בראשית א"ס ובפרד"א פכ"א. ובמדרש אגדה כאן ובחוקוני. ועיין תו"ש בראשית פ"ד—לא.

הערות ותקונים לס' הדר זקנים

מלאכים בשר בחלב כו' ראה פס"ר סוף פכ"ה ותו"ש פ"ח—קכג.
 דף ז. תוספות, שורה 11 : יש בב"ר לפנינו בב"ר ליתא. עיין בילמדנו מובא בילק"ש כאן ובתו"ש פ"ח—קע.
 דף ז : תוספות, שורה 3 : אולי ימצאון שם עשרה כו' ראה בראשית פ"ח—רצד.
 שם, שם, שורה 6 מלמטה : יש בב"ר כו' לפנינו ליתא כאן רק בב"ר לעיל פ"ט. ראה תו"ש פ"ב—קסו. ופ"כ—כג.
 דף ח. תוספות, שורה 14 : יש במדרש כו'. ב"ר פנ"ו וע"י תו"ש פכ"ב—קה.

חיי ישרה

דף ח : תוספות, שורה 25 : לפיכך כ"ף דלבתה קטנה כו' ראה תו"ש פכ"ג—כב.
 דף ט. תוספות, שורה 3 : אמר רב יהושע כו'. תנחומא כאן ב. בשניונים וראה תו"ש פכ"ד—יח.
 שם, שם, שורה 24 : לברך ברכת אירוסין הובא בחזקוני. וראה תו"ש פכ"ד—ע.
 דף י. תוספות, שורה 6 : ומשמע כל השומע כו' מדרש הגדול כאן. תו"ש פכ"ה—נא.

תולדות

דף י : תוס', שורה 16 מלמטה : ואותו היום הרג את נמרוד כו' בדעת זקנים בשניונים. ראה תו"ש פכ"ה—קצד.
 שם, תוספות, שורה 11 : אמתי' עד י"ג שנה. ראה תו"ש פכ"ג—קלג.
 דף יא. שם, שם, שורה 21 : אותו צדיק כו' ראה ב"ר פס"ד ותו"ש פכ"ו—מו.
 שם, תוספות, שורה 1 : והבגדים היה להם כח כ"כ שהחיות רעות באות ומסייעות אותו שהיה לבוש הבגדים. ראה בס' תולדות יצחק למהר"ל קארו פ' בראשית יא. בלשון אמרו רבותינו ז"ל. וכ"כ רבינו בחיי כאן. ועיין פסחים ג' : חושב בין עשרה דברים שנבראו בע"ש בה"ש אף בגדיו של אדה"ר. וברש"י שם. ועיין תו"ש בראשית פ"ג—קפ"ד בביאור.

ויצא

דף יב. תוספות, שורה 28 : ראה תו"ש בראשית פ"ו—ס"ז ממדרש מובא בכת"י במבוא לאגדת בראשית הוצאה ב'.
 דף יב : תוספות, שורה 12 מלמטה : אומר במדרש ראה תורה שלמה פכ"ח—קסב.
 שם, שם : ובתנחומא כו' דרך תולדותם כו' והניח ד' בכורות שאין חייבין במעשר עפ"ז יש לתקן ברבעה"ת דעת זקנים : דרך תולדותם דברניות הן. ובמנחת יהודה בב"ר כאן נשאר בצ"ע על המלים : דברניות הן. (ראה תו"ש פכ"ט—קסג. וצריך תיקון). ונראה ברור שט"ס. וצ"ל : ד' בכורות הן וכו'.
 שם, שורה 19 : ד"א אט' יהיה כו' שלא אעבוד ע"ז כו' תנחומא וישלח ה'. תו"ש פל"ה—יב.

שם, תוספות, שורה 16 מלמטה : נח נח ב"פ, נח בעוה"ז ונח לעוה"ב מקורו תנחומא ישן נח אי"ו. תו"ש נח פ"ו—קטו.
 דף ד. הרא"ש, שורה 11 : ושאל ה"ר שלמה לרביב"א. מובא פירושו גם בחזקוני, ויש שם בלשונו טעות, ובמקום למדת "חשבונות", צ"ל: למדת "השבוע" וכן הוא ברבעה"ת. תו"ש נח פ"ו—קכת.
 שם, תוספות, שורה 14 : מכל חי מכל בשר, פ"ו ואפי' שדים מקורו ב"ר פל"א. ועיין ברב"ח דכ' לפרש, כאן וכתוב כל בשר כו' מתחת השמים אף על הבריות שהם מתחת גלגלי היסודות וכו'. תו"ש נח פ"ו—רה.
 שם, תוספות, שורה 14 : יש במדרש דשד ששמו שיקרא כו' עיין ברבעה"ת כאן כ', דאיתא בב"ר שרצה שיקרא לכנס לתבה, א"ל נח : לך ובקש בן זוגך, ולפנינו בב"ר ליתא. ונמצא הספור באריכות במדרש תהלים פ"ו אי"א. תו"ש פ"ו—רה.
 שם, תוספות, שורה 20 מלמטה : ד"א כי לימים עוד ז' שהטעימם הקב"ה באותם הימים מעין עוה"ב כו' מקורו תוספתא סוטה פ"ו מ"ג וגמ' סנהדרין קח : והטעם כתי שיתזרו בתשובה הוא פירושו. תו"ש פרשת נח פ"ז—לו.
 שם, תוספות, שורה 25 : יש במדרש שהמתין הקב"ה וכו' ובהכי נחא. וכו' הן הוא בירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ה, ובתנחומא ותנ"י ריש שמיני וביאור מאמר זה. עיין תו"ש נח פ"ז—לח בביאור.
 דף ד : הרא"ש, שורה 18 : הוא חדש סיון. ראה סדר עולם פ"ד ב"ר פל"ג ותו"ש פ"ח—כ.
 דף ה. הרא"ש, שורה 7 מלמטה : מדרש שהמתין העורב עד שלחות אליהו ראה ב"ר פל"ג ומובא ברבינו בחיי ובלק"ט כאן.

דף ה. הרא"ש, שורה 2. איתא במדרש כו'. מדרש אבכיר מובא בילק"ש ח"א רמז סא. ובתנחומא נח ס"ג ותו"ש בראשית פ"ט—קכה.
 שם, שם, הרא"ש, שורה 8 : ראה במדרש כו' פדור"א פכ"ג ותו"ש בראשית פ"ט—קמ.

לך לך

דף ה : תוספות, שורה 16 מלמטה : לכן נראה דודאי חצי ארץ ישראל היה לשם והשאר לכנען יש להעיר מהא דמבואר במגלת תענית פ"ג הגדסט מכת"י אכספורד אף בני ישמעאל אמרו אחיכם אנחנו "נחלוק" עמכם בארץ. ובסנהדרין צא. ליתא כן. ראה ספרי זוטא במדבר כו, יב. ויואל ד, ב. ורד"ק ישעיה כו, כג. וראה תו"ש שמות פ"ב—תקסט. ובראשית פ"ב אות קה.
 דף ה : תוס', שורה 12 : פ"ה הרי יוסף בכור שור ראה אע"ז כאן ותו"ש פ"ד—מא.
 דף ו. תוספות, שורה 10 : אין לפרש כו' ראה תו"ש בראשית פ"ו—קצ.

וירא

שם, שם, שורה 11 : יש במדרש כו'. ב"ר פמ"ח ראה תו"ש בראשית פ"ח—כב.
 דף ו : תוספות, שורה 4 מלמטה : מכאן שאכלו

הערות ותקונים לפ' הדר זקנים

שם, שורה 10 : ותימא. תוי"ש פלי"ח—מג.
 דף יח. תוספות, שורה 8 מלמטה : פשט כו'.
 ראה תוי"ש פלי"ט—יו.
 דף יח : תוספות, שורה 14 : זבוב בכוס כו'
 אבן בלחס. ב"ר פפי"ח. תוי"ש פ"מ—ג.
 שם, שורה 18 : יב שנים כו'. תוי"ש פ"מ—יב.

מקץ

דף יט : תוספות, שורה 5 : תקן סולס של עי'
 מולות כו'. ראה ילקוט שמעוני תהלים רמז תתלא
 מילמדגו. ותוי"ש פמ"א—קג.
 דף כ. תוספות, שורה 9 מלמטה : וי"א בשוק
 כו'. ראה תניי מקץ יז. ותוי"ש פמ"ב—כו.
 דף כ. תוספות, שורה 15 : וא"ר סימון.
 ראה תניי מקץ ז. בשינוים ובתוי"ש פמ"ב—א.
 דף כ : תוספות, שורה 21 : והיכן מצינו שאמר
 לעולמו זי. ראה פרקי דר"א פ"ג ותורה שלמה
 בראשית ח"א דף מג.

ויגש

דף כא. תוספות, שורה 16 : ויש במדרש ;
 שם, שורה 19 : ויש במדרש. ראה ב"ר פצי"ג
 בשינוים. ובתוי"ש בראשית פמ"ד—סט. ופמ"ה—ב.
 שם, הרא"ש, שורה 15 מלמטה : עד עשרה
 בדמא. ראה מ"ש בתוי"ש פמ"ה—עט.
 דף כב. הרא"ש, שורה 3 מלמטה : כשבקש
 יעקב לגלות. תוי"ש פמ"ט—כא.
 דף כב. תוספות, שורה 18 מלמטה : מדרש כו'.
 ראה בפ"י הריב"א והסור עה"ת ובתוי"ש פמ"ז—נת.
 שם, שורה 5 : אין נא אלא לשון בקשה
 כו'. ראה תוי"ש פמ"ז—קלא.

ויחי

דף כב : תוספות, שורה 12 : אמרינן דלא שלטה
 בו רמה כ"ש יעקב. ראה ב"ב יז. מבואר להדיא
 שיעקב לא שלטה בו רמה. וע"כ שלא היה כן
 בגירסתם. ראה תוי"ש בראשית פמ"ז—קסו.
 שם, שורה 21 : מדרש. מובא גם בדעת זקנים
 ובפ"י הסור ורבינו בחיי. וראה תוי"ש פמ"ז—קכת.
 שם, שורה 36 : שלא יאמרו מתנת שכיב מרע
 הוא. ראה תוי"ש פמ"ח—כד.
 שם, שורה 14 מלמטה : שנעשה התורה זקנה כו'.
 תוי"ש פמ"ח—עא.
 שם, שורה 7 : עשה תפלה הוא ובניו. תוי"ש
 פמ"ח—פא.
 דף כג. תוספות, שורה 15 : מדרש. תוי"ש
 פמ"ח—קמג.
 שם, שורה 22 : באחרית הימים. תורה
 שלמה פמ"ט—ית.
 שם, שורה 1 מלמטה : מדרש. ראה תורה שלמה
 פמ"ט—קמו. קמו.
 דף כו. תוספות, שורה 20 : פקד יפקד. ראה
 תוי"ש פ"ג—פו.

דף יג. תוספות, שורה 7 : בבראשית רבא כו'.
 לפנינו בב"ר פ"ע בקיצור. תוי"ש פכ"ט—ית.
 דף יג : תוספות, שורה 20 : וקשה כו'. ראה
 ב"ר פע"ד. תוי"ש פלי"א—מט.
 שם, תוספות, שורה 9 מלמטה : הלשון מגומגם
 כו'. ראה רש"י ותרגומים. ותוי"ש פלי"א—צא.
 שם, שורה 3 מלמטה : מצינו נבי חולדה ובור.
 ראה הענין ת. ופערינו כאן והדר זקנים שמות כד :
 תוי"ש פלי"א—קיו.
 שם, שורה 7 מלמטה : כאן אומר המדרש. ראה
 ב"ר פע"ד. ובתוי"ש פלי"א—קו.
 דף יד. תוספות, שורה 27 מלמטה : ז' פעמים
 קראו יעקב לעשו אדון. ראה תוי"ש פכ"ה—קית.
 שם, תוספות, שורה 14 : כלומר נשבע בחיי
 אבא. תנחומא ויצא יג, תוי"ש פלי"א—קכב.

וישלח

דף יד : תוספות, שורה 8 : אל תקרא לבדו אלא
 לכונו. כ"ה בדעת זקנים. ראה תוי"ש פלי"ב—קיב.
 שם, שורה 11 : יש במדרש. כן הוא בחולין
 צא :
 שם, שורה 13 : כסבור כו'. תנחומא. הובא
 בתוי"ש פלי"ב—קכה.
 דף יד. תוספות, שורה 16 : ראה ב"ר פע"ז
 ותוי"ש פלי"ב—קל.
 דף יד : הרא"ש, שורה 21 : לא ידעתי כחנת
 הרב. ראה מ"ש לתרץ בתוי"ש פלי"ה—פה.
 דף טו : שורה 8 : מדרש. ראה ירושלמי ע"ז
 פ"ה ה"ד. ותוי"ש פלי"ה—כב.
 שם, שורה 9 : מדרש. וכ"ה בדע"ז ותוי"ש פלי"ה—
 לט.

וישב

דף טז. תוספות, שורה 1 : מדרש. תוי"ש פלי"ז
 אות ג.
 שם, שורה 9 מלמטה : ראה ברוה"ק שעתיד
 להיות מלך. ר"ה פדרי"א פלי"ח ותוי"ש פלי"ז—מא.
 דף טז : תוספות, שורה 28 : להעמיד בעלים
 בישראל כו'. תוי"ש פלי"ז—קכו.
 שם, שורה 20 מלמטה : יש במדרש. ראה תוי"ש
 פלי"ז—קסו.
 דף טז : הרא"ש, שורה 30 : והישמעאלים
 למדינים כו'. ראה תוי"ש פלי"ז—רי.
 דף יז. שורה 7 : מה יתרון כי ברכנו. פסיקתא
 רבתי פ"י תוי"ש פלי"ז—קנו.
 דף יז. הרא"ש, שורה 28 : היא סעתי בדיבורו.
 ראה תוי"ש פלי"ח—גז.
 דף יז : תוספות, שורה 23 : כאן פוסקים
 המינים כו'. תוי"ש פלי"ז—רד.
 שם, תוספות, שורה 25 מלמטה : על כל הקטע.
 ראה תוי"ש פלי"ח—ב.
 שם, שורה 17 מלמטה : וחירם היה מאותה
 משפחה. מבואר כאן פ"י חדש בב"ר פפי"ה. ראה
 תוי"ש פלי"ח—יז.
 שם, שורה 15 : יש במדרש. ראה תורה שלמה
 פלי"ח—לג.

תקונים והערות לספר חזקוני

לחמשת חומשי התורה

מאת ה"ר חיים מרדכי הכהן ברבר

(רובם של התקונים הללו תוקנו בגוף הספר — מ ש.)

בצירי. ור' במ"ש.
ג. טו מה שפירש"י וכו' וגם לא נתכוננת לדבר וכו' — לפנינו ברש"י „ולא באת לדבר“, וברש"י שלפני החזקוני חסרה מלת „באת“, ע"כ נדחק למשון מלמעלה מלת „נתכוננת“.
ג. כ. אם כל חי. איר סימון אמן של כל החיים.
ד. ז (סמוך לס"ד): ואתה תמשל בו באחיך בדין נחלת בכורה.
ה. כו (בא"ד): וכל אין ואיני שבתלמוד פירושם (כצ"ל) אחר ואיננו זה. — ר"ל נגזרו מן „ואיננו“ זה שמובנו לפי אותו תרגום כמו „והנהו“ = ישנו בעולם. ובתלמוד יובן „איני“ בתמיהה (אין היא ?): האם שמועה זו קיימת?
ו. ב (סמוך לר"ד): וליים למאן דקרי להו בני אלהיא.
שם מכל אשר בחרו. חכמים היו בחכמה העליונה וכו' ולכך כיעסו להקב"ה.

נח

ו. ט תולדות נח. לשון מאורעות וסבות.
שם. תמים. בר חסיא אמר וכו' השלים שנותיו למדת השבוע.
ו. יב (בא"ד): וחיתו ארץ למינה.
ו. טז (סמוך לר"ד): כי לפי הנראה כפי עדות הכתוב וכו'.
ו. יט (בס"ד): תלמיות כמן טבריא לסוסייתא. הה"ד התקשור רים בתלם עבותו וגו'.
ז. יד: פרט למרוטין ולקסועים ולסריסין ולמחוסרי איברים.
ז. כ: לפיכך גוע כל בשר.
שם. חמש עשרה אמה וכו' כשתמנה הע"ב יום וכו' שבהם היה כל שיקוע התבה במים, ותבין וכו'.
ז. כד (סמוך לס"ד): שנאמר וכו' בראשון באחד לחדש וכו' טיס ורפש וכו'.
ח. ג (עמוד א' שורה 22): תמצא ליישב פירש"י.
שם (עמוד ב' שורה 25): אבל למעלה וכו'.
שם (שורה 29): שאינו חשוב חסרון פעוט.
ח. יא (בא"ד): שמא צף ע"פ המים לקחתו.
ח. יג (בא"ד): בחדש השני הוא חדש אייר ב"ז לחדש וכו'.
ח. טז (סמוך לס"ד): זכו הוא ובניו לדבור.

בהקדמה: „ויקרא שמו בישראל חזקוני וכו'“ — מורגל בפי כל לקרא „חזקוני“ בחירק הח', ולי נראה שראוי לקראה בפתח ולהדגיש הז', שכן ממה שהוא משביע ומבקש מאת קוראי ספרו ש„יחזיקוהו ויתמכוהו ויעמידוהו על האמת בחזקת ידם“, נכרת כונתו במלת „חזקוני“ כדרך בקשה לקוראיו, לאמר: חזקי ידי.
שם. „בצדקת אבי הקטיר וכו'“ — נ"ל שצ"ל „הקטיע“. ויש לשער שקטעו את ידו של ר' מנחם בשעת השמד על סרובו להמיר דתו. והמחבר ר' חזקיה האמין שבוכות אביו הקדוש זכה הוא לחבר את ספרו זה.

סי בראשית

בראשית

א. א (בראש דבור): ב"ית זו יש לה גזיר — פ"י עוקץ לאחוריה כרומזת לא' הקודמת לה, שכן ירמוז העולם לאלופו ית' (ב"ר).
שם (באמצע דבור): חזיק — גוסריקון זה שגור בחזקוני ונ"ל פתרונו: חזינא קטיר (יבמות כ"א א).
שם. מלת אלהים לשון שלטון וכו' וכן פירש באחד מהם זמננו וכו' ונבעו וכו'.
שם (בסוף דבור): מלך (קמץ ופתח), ומלך וימלוך.
שם השמים וכו' הייתי אומר אף השמים והארץ וכו'.
א. ב. רוח אלהים וכו' ורוח הקדים שהיתה מרחפת וכו'.
א. ג. יהי אור וכו' שמים הוציאו תולדותיהן וכו'.
א. יב: ועץ עושה פרי וכו' אלא י"ל הכי וכו'.
א. יד: יהי מעשה, ומהו המעשה מאורות.
א. כ (סמוך לס"ד): בריאה ניכרת.
א. כו (סמוך לר"ד): היא לבדה ברא וכו'.
א. כז (בא"ד): לא שנה התרגום וכו'.
א. כח (סמוך לר"ד): שהוצרכו לפורר.
ג. ד (סמוך לר"ד): שאין את מתה וכו'.
ג. ז. ערומים וערומים (כצ"ל) מלאים דמלאים.
ד"ל: כל משקל „ערומים“ שהע' בח"פ, בין שמובנו מעורטלים ובין שמובנו מחוכמים, הם מלאים ו' וי', וההבדל ביניהם רק בדגשות המ', יצא זה שהע'

כ. טז (בא"ד): ובתרגום ירושלמי וכו' חלק דאיתכסית מן עינוי דאברהם בעליך ליל חד, ופן כל דהוה לי לית אנא כמיסת, ואיתחכחן מליא וכו' — והוא צרוף דברים משני נוסחאות התרגום הירושלמי שבידנו, מן המכונה יונתן ומן הירושלמי סתם. ולכונת המתרגם בלי המקרא ג'ל שהבין "לכל אשר אתך" = לאברהם שהוא גם בעלך מלבד היותו אחיך. ואת כל (לך) = וכל רכושי היה ראוי להיות לך (אלא שאינו מסטיק לפיוס עלבונך).

כא. ב (בס"ד): בחלון אחד.
 כא. כב (בא"ד): לא היה אבימלך יכול לשאול.
 כב. א (בא"ד): וגם ביהושע וכו' מנויות בכלל גבול וכו'.

כב. יב: כמו ידעתיך בשם.
 כב. יג (בס"ד): דבר אחר אחר היותו נאחו וכו'.
 כב. כ: היה אברהם מהרהר ואומר וכו'.

חיי שרה

כג. ב: בקרית ארבע וכו' דיא וכו' נדכתיב ואת שרה העיר וגוי באחזתו.
 כג. ט: כאלו הוא נותנה לי.
 כג. יג: והטעם שבנתתי מוכיח שיש בו גרש וכו', — אבל "השדה" בסטשא הגדול הרבה מן הגרש, ולפי באורו הירל "נתתי ברביע".
 כג. טז (בסו"ד): וכן כסף עובר עובר מיד ליד, — "כסף עובר" נמצא במ"ב יב. ה.
 כג. יז (בא"ד): ומכפלה לבני חת לרוח אחרת.
 כג. כ (בר"ד): כמו יקום עליה.
 כד. טז (בס"ד): אם היה רצון אווני הייתי זעכבו אלי.
 כד. טז (בס"ד): לדבר אל איש שיש צורך לדבר עמו.
 כד. טז (סמוך לר"ד): לעבר השדות בלא דרך כבושה.
 כה. א (סמוך לר"ד): אלמן שיש לו בנים וכו'.

תולדות

כה. כא: לנכח אשתו וכו' יודע היה שאינו עקר. כה. כד (בס"ד): ועל יעקב לבדו נאמר והנה תומם בבטנה, — ר"ל כתיב חסר כאלו היתה המ' בצירי בצורת בינוני טועל: הולך תמים.
 כה. כה (סמוך לר"ד): יוצא וסריתו עמו.
 כה. ט: אדמוני. לשון אדם וכו' אדמונות כי מה ענין אדמימות וכו' אינה סמוכה ואינה דבוקה, — ר"ל אינה מקבלת שנוי לסימן סמיכות, וגם ע"פ ההגיון קשה דבקות האדרת אל חלק בלתי נסדר ממנה, וע"כ מצאו אלה את לבם לפרשה בנפרד, וכן דעת הראב"ע, אבל הוא נגד הטעמים, שלא הוסעם "כלו כאורת" מהפך ופשטא.
 כה. כז (בא"ד): ואית ע"כ בני חמש עשרה שנה היו וכו'.
 כה. ט: יושב האלים וכו' כמו אבי יושב אהל וכו'.
 כה. כט (בס"ד): עיף ומהמה לאכול.

ח. ב: כן זה שעמד וכו'.
 ט. ה: ואך את דמכם וכו' מתוך שחיה בדינו.
 ט. כה (בא"ד): אלא יפת הגדול חם השני וכו'.

י. ב (בא"ד): לפי שלא יצאו מהם וכו'.
 י. ט (בא"ד): ויתפוש נצחון בכל אשר ילך וכו'.
 י. י (סמוך לס"ד): ומלך בבבל ובארץ אשור.
 י. טו: וכנען ילד וכו', אחד עשר בנים היו לו לכנען ולבסוף הוא אומר וכו' שהאחד נעשה שנים.
 יא. ד (סמוך לס"ד): כל יושבי העולם ידעונו וכו'.

לך

יב. ז (בא"ד): אלא י"ל שמה שפירש רש"י סאן וכו'.
 יב. ח: ממזרחו לצד מערב. — ר"ל ממזרחו של ההר העתיק לבית אל שהיתה למערבו.
 יב. יא: כי אשה יפת מראה את. קאי אבתריה, — ר"ל "הנה גא ידעתי" מחובר לפסוק י"ב, ומה שביניהם מוסגר לנתנת טעם לדאגתו.
 יב. יג (בס"ד): ולא ימצאו להם תקנה.
 יב. טז: חז"ק. ע"י פירש"י וכו'. — ברש"י שלפנינו יש תוספת מלה "פרעה", והיא היא פירושו על הכתוב, שאין "בית פרעה" המיטיב, כלומר עבדיו ושריו (כלהן מה, ב), מבלי דעת המלך ורשותו, אלא פרעה עצמו, וע"כ יכול אברם לקבל.
 יג. ז: ולא נשא אותם.
 טו. ג (בס"ד): והקביה השיבו אשר יצא וכו'.
 טס: כשיצא מתרן פעם ראשונה, ובפעם השנייה כשנאמר וכו'.
 טו. ט (בס"ד): איתא בב"ר אמר לו בכפרות וכו'.
 טו. יט (בס"ד): מקצת ארץ בני עמון וכו'.
 יז. א (בס"ד): כמחוסר אבר.

וירא

יח. ח: ויאכלו. נמצא באגדה שאכלו.
 יח. ט: כעת חיה. המלאכים וכו' אבל אלישע בן שפט מעותר וכו'.
 טס: והוא אחריו. ת"י וכו' שלא תתיחד שרה וכו'.
 יח. יב (סמוך לר"ד): לפי שאברהם שמע לו וכו' גבי לוט ומצות אשה, ולתשרי שאחריו צחקה בקרבה וכו'.
 יח. טו (בא"ד): מתורגם ארי שארי כמו וכו'.
 יח. יט (בר"ד): שלא יהיו כאנשי סדום וכו'.
 יח. כה: לך. קומאה זכר (פי' בשוא וקמץ כדרך הנכח לזכר), וסימן "ללמד". — שהל' הראשונה בשוא. כן "לך" הראשון הל' בשוא. וכח הזכרון שבמלה זו, שכן אברהם דורש משפט כזו ללמד לדורות הבאים כלעיל. וגם אותיות "ללמד" נמצאות כסדרן זה בארבע המלים "חלילה לך מעשות כדברי".
 כ. ה: דיא שלא קרבתו אליה.

וישלח

לג, יב (סמוך לר"ד): משמע קרובי ואינו אח.
 לג, כה (בא"ד): לברוח, ויראה קיום הבטחת
 הקב"ה וכו'.
 לג, כו (סמוך לר"ד): שלחו הקב"ה לחזקו
 ולברכו.
 לג, ל (סמוך לר"ד): פן ישביעום בני אדם.
 לג, יח (סמוך לר"ד): ועיר שכם כמו עיר
 סיחון.
 לד, ז. באו מן השדה כשמעם. מהרו וכו'.
 לד, כו (בס"ד): הנבעלת לאחר וכו', — "לאחר"
 שנוי במקום "לערל" מפני הצנזורה.
 לה, א (בר"ד): פירש"י לפי שאחרת גדרך, —
 כצ"ל, ולא "בדרך", שכן בס"ד "היה מאחר גדרו".
 וב' נוסחאות הן ברש"י, ונוסח "גדרך" עיקר.
 לה, י (סמוך לר"ד): שאם אעקור מכל וכל
 וכו'.
 לה, יח: בצאת נפשה כי מתה. ולא מתה. —
 פ"י מוסעם מלעיל כדון העבר ולא מלרע כדון
 הבינוני. כן הוא ע"ס המס', וכונת בעל הטעמים לומר
 ששתי המלים "כי מתה" מוסגרות דרך באור: לפי
 שמתה אח"כ, ע"כ אמרתי "בצאת נפשה".
 שם. בנימין מלא כלומר בן ימין וכו'.
 לה, כא (סמוך לר"ד): כדכתיב במיכה ואתה
 מגדל עדר וכתיב לאלתר ואתה בית לחם אפרתה.
 לה, כב (סמוך לר"ד): כשתבע עלבון אמו.
 לו, ו (בס"ד): הלך לו לארץ נכריה.
 לו, טז (בס"ד): שעמלק נכתב בבני עדה וכו'.
 לו, כ. וצבעון וענה. זנאי היה צבעון שבא
 על אמו וכו'. — "זנאי" = מגאף (שבת קנו, א).
 לו, כא (בא"ד): ואל תתמה על ואלה בני דישן
 חמדן וכו', ובחלום פרעה דקות, רקות (ברי שתוחה)
 רקות (ברי צרויה).
 שם (בס"ד): היינו בני דישון קמא.

וישב

לז, א. בארץ מגורי אביו וכו' והיינו אור
 כשדים. וישב יעקב וכו', — אחר שבאר הטעם
 לכפילות הלשון, שב לבאר צורך הודעה זו בכלל.
 לז, ב: אלה תולדות יעקב יוסף. אחר שהפסיק
 הענין בענין יוסף — ר"ל למעלה לג, ז', שהזכירו
 אחרונה במשתחוים.
 שם: היה רועה את אחיו. לפי דרך ארץ וכו' —
 פ"י לפי הסגנון השגור בלשון בני אדם, שכמותו
 דברה תורה.
 שם. בצאן. הצאן לא נאמר וכו' ושומר מה
 יעשו בצאן שלא ישחיתום.
 שם (סמוך לר"ד): פן ימליכהו יעקב עליהם.
 לז, יט: הלזה בא. מתקרב וכו' אבל הלאה
 וכו', — החזקוני דורש "הלזה" = הלאה זה.
 לז, כח (בס"ד): וימשכו. המדיינים וכו' ע"י
 גרמתכם.

כה, לא (סמוך לר"ד): מיד מכור לי בדמים וכו'
 שהרי כמה גולדות יש להבא בדבר.
 כה, לד (סמוך לר"ד): לעדות קיום המכירה
 וכו'.
 כו, ג. הארצות האלו. שהרי וכו' אף היא בכלל
 א"י כמו שפירשתי בס' וירא.
 כו, יח (בס"ד): ויגר בגרר ועליהן כרת ברית.
 כו, כח (בס"ד): בינותינו בינינו ובינך וכו'
 שתהיה אתה נשבע בה'.
 כו, כט (סמוך לר"ד): אין אנו צריכין להשיע
 רק אותך.
 כו, ד (בס"ד): מפי המברכים.
 כו, ז: ואברככה לפני ה'. פ"י ע"ס הדבור.
 כו, יב (בר"ד): ע"כ איני אומר לו וכו'.
 כו, טו (סמוך לר"ד): שהרי מבגדים חדשים
 וכו'.
 כו, יט (סמוך לר"ד): ואמר ויהיו כלי הנערים
 קדש.
 כו, כב (בר"ד): לא נסמך על הקול וכו' ע"י
 צעקה וצריחה פעמים וכו'.
 כו, מה (סמוך לר"ד): ועשו יהרוג את יעקב.

ויצא

כה, י. באר שבע. מקום וכו' פן ישיבעוהו
 וכו'.
 שם: באר שבע מקום קרוב לחברון היה וכו'.
 — הקדמונים היו כמגשימים בענינים גיאוגרפיים
 בהחליטם ע"פ משמעות הכתובים בלבו, ובאמת באר
 שבע דרומית מערבית לחברון כמהלך י"ב שעות.
 ר' תבואות הארץ דף ג"ו. וכן מה שכתב להלן "היא
 חרן היא פדן ארם" תמוה, כי "פדן ארם" שם למחוז
 בארץ ארם, ו"חרן" שם עיר במחוז ההוא.
 כה, יב (סמוך לר"ד): עולים למעלה לבשר
 וכו'.
 כה, יז (בס"ד): וזהו דמות תבניתו. — כאן
 היה ציור ונשמט.
 כה, יח: ויצק שמן וכו' משה אותה לקדשה.
 כה, כב (סמוך לר"ד): מצינו לשון זכר וכו'
 אך בגורל וכו' יותן את הארץ הזאת וכו'.
 כס, ה. לכן בן נחור וכו' וכשבא אל לבן
 לחרן כבר מת בתואל.
 כס, יד: וישב עמו וכו' למדתך תורה ד"א וכו'.
 כס, כד. והלא בנותיו היו.
 ל, ד (בא"ד): רק כשמוכירן עם רחל ולאה
 וכו'.
 ל, ח (בר"ד): אמרה בתחלתי דגני וכו'.
 ל, לב (בר"ד): דווקא שה אבל לא כבש ותיש
 ועז וכו'.
 ל, לח. ויחמנה תיבה זו וכו' הפרות, ועוד
 ארבע מלכיות מגוי יעמודנה, ותקרבו עצמות וכו'.
 לא, כא: שנאמר ואין אפוד ותרפים.

שם : אשר בעבר הירדן וכו' בארץ כנען שהיו קורין לה עבר הירדן וכו' לא נגזל אתם מעבר לירדן וכו'.
ג, טז : אבוך סקיד עד דלא יתכניש למימר.

שם (בא"ד) : בעשרים כסף. וכי אדם וכו' שהוריקו סניו וכו' לא מכרוהו ביוקר (או : ביותר).
לח, כט : פרץ. על אחיך לצאת בראשונה.
מ, ח (בס"ד) : לפתור חלומותיכם.

סי שמות

שמות

א, י (סמוך לר"ד) : ומצינו לי רבים אצל יחיד גבי מלחמה וכי תבאו מלחמה בארצכם. — כן כתב גם שם (במדבר י, י). מוכח שלדעתו מלת "תבאו" אנדרוגינוס כמו ותקרבו (יחזקאל לו, ז).
שם : ובמקום אחר הוא אומר ידה ליתד תשלחנה. — הוא מבאר "ידה" = "ידה" ומלת "תשלחנה" פעל עומד : ידה היו משלחות ליתד.
שם : וכמהו וברב יועצים תקום, וכן וברך ולא אשיבנה, שהרי הוא כאלו נכתב תקום עצה, וברך ברכה ולא אשיבנה.
א, כא (סמוך לר"ד) : את מקנה אביכם וגוי.
ב, ב (בא"ד) : אמרה להם נפל היה.
ג, ג : ולא יכלה עוד הצפינו. פירש"י וכו' וא"ת וכו' אלא י"ל וכו' לטוף ו' חדשים משהחזירה וכו'.
ג, ב : מתוך הסנה. י"מ מפני שכולו מזה, — אם אין כאן שבוש, נראה פירושו : ממזומז ומרוסרף, וקריאת המלה במקץ וסגל, וסמיכת רביון : מזי רעב (דבי לב, כד). אבל שם לא פירש כן.
שם : והסנה איננו אוכל. אות וכו' שהאש לא היה מבקיע את הסנה וכו'.
ג, ה : מעל רגליך וכו' כי פעמים וכו' במקום טנופת.
ג, ח : זבת חלב, דבוק הוא זבה של חלב. אל ארץ וגוי אל מקום. דוגמת את צבאותי את עמי בני ישראל ודוגמת עם בני עם יצחק : (ט) צעקת בני ישראל וכו' בדין הם צועקים :
ג, יא : מי אנכי הקב"ה השיבו למשה על ראשון וכו'.
ד, כא (בס"ד) : ואני אחזק את לבו וכו' וראיה לדבר כי עתה וכו'.
ד, כו (בס"ד) : כפי שפירש"י דמים כמו שופך דמים, כמו צא איש הדמים, וצריך לטרס המקרא כי דמי חתן וכו'.
ה, ג : פן יפגענו. אנו ואתם, אנו וכו' ד"א פן יפגענו וכו' משמעות ותפסיד הכל.
ה, ד (סמוך לר"ד) : זכו שבטו של לוי.
ה, יב : קש לתבן במקום וכו' היה להם לחומר.
ו, א : ולא ביד חזקה שלו (ס"ד) : יגרשם. ולא וכו'.

מקץ

מא, ז (סמוך לס"ד) : והנה חלום. לפי וכו' ודאי מראה זה אינו אלא חלום.
מא, ח : ותפעם רוחו. ואציג דכתיב וכו' כי הפתרון יהיה להם ידוע. ומה שלא שאל (כצ"ל) פרעה וכו' הזכיר שר המשקים את יוסף. — בר"ד גלה החזקוני דעתו שאין "ותתפעם" דנבוכדנצר מורה על שתי פעימות (כרש"י), ואח"כ בא ליישב בדעתנו דרכי ההשגחה, מה שניתן בלב פרעה לשאול פתרון בלבד, כי הוא שגרם לקריאת יוסף הנודע כפותר ולא כנביא או כאשף.
שם (בס"ד) : פרעה שגלה ההלום לא שוטה היה בדבר וכו'.
שם : ויספר פרעה וכו' מה שהווקק נבוכדנצר וכו', — כאן נטה לשטת המפרשים הסוברים ששכח נבוכדנצר באמת את חלומו.
מא, נג : ותחלינה וכו' חללות וחלושות וכו'.
מא, נה (בא"ד) : לקצון דמים לתבואה שלו. מב (ס').
מב, לד (בס"ד) : שישלח אתם את בנימין.
מג, כה : ויכינו את המנחה. לפי שהוכחש יפי מראיתה מסורה הדרך — פי תקנו מראה הפירות שנתאבקו או נתלכלכו מסורה נושאייהם בטלטולם אבל בשמות טו, ה' פירשו מענין הצנעה, ונראה כונתו שתקנו אריותה למסרה דרך כבוד.

ויגש

מח, כו (בא"ד) : כדכתיב אשר שלח פרעה ולא אשר שלח יוסף. אמר יעקב לא היה מוציא פרעה עלי יציאות וכו'.
מו, כא (סמוך לר"ד) : ומונה אחות במקום אחי והוא אחי וכו'.
מו, כח (בס"ד) : וישבת בארץ גשן וכו'.
מו, לד : כי תועבת מצרים. פירש"י לפי שהן אלהות וכו'.
מז, כא (סמוך לר"ד) : שמא לאחר זמן יחזיק וכו'.

וירח

מח, ו : על שם אחיהם. כמו על שדה וכו' פי עם שם אחיהם וכו'.
מט, י (סמוך לס"ד) : ופשט זה לתשובת המינים, — ר"ל המפרשים פסוק זה כנבואה על יראתם.
נ, יא (בס"ד) : וירא יושב וכו' כמו שפירש"י בפי בא ובשלח ושופטים וכו'.

וארא

ו, כה : פינחס שלו נתנה הכהונה.

הערות ותקונים לספר חזקוני

פסח השתמשו בתרגום יינתן הכרחיב כאן בענין בני אפרים.

שם ע"א כי קרוב הוא וכו' וזהו שייסד הפייט וכו', — כנראה עיקר לשון הפיוט הוא זה: זכר ברית סבו (קמץ וחולם), ומעם (הע' בחירק) פלשתים הסבו (ח"ס חירק וחולם).

י"ד, י"א: הכול יבדילני.

י"ד, ט"ז: והרים העטרה.

י"ד, כ"א (בס"ד): ויסע ויבא ויט וכו' והאחר

הבת שלשים ושבע.

טו (א).

טו, ב (בס"ד): ויהי לי לישועה וכו' חז"ק וכו' שהרי אף (כצ"ל) פסוק זה במלכים הוא. — ברש"י שלפנינו המלים "בדה"י" מוסגרות, וציון זה מאוחר ועל המציין תפול התלונה.

טו, ח (בס"ד): "על פניהם ברדפם אחריהם", לפנינו בכל הספרים: "אחריכם". ועי' מ"ש. ואני חושב שלפנינו שבוש של תקון מוסעה וצ"ל: "אחריכם ברדוף המים את המצרים". החזקוני סבר על המ' הסופית של "ברדפם" שהיא כנוי הפעול: ברדוף אותם (= את המצרים) אחריכם, ור"ל סעצרת הים מול פני המצרים התחילה מאחורי מחנה ישראל, באופן שלא הופרע מהלך ישראל על ידי הסערה. ומחסרון הבנה שבשוהו המדפיסים.

טו, ט (בס"ד): תורישמו ידי וכו' ואשבה אותם וכו'.

טו, י"ג. כ"מ שנאמר בו זו וכו'. — כונתו דוקא "זו" בשורק, אבל "זו" בחולם נקוצר מן "זאת".

טו, ט"ז: בגדול זרועך.

טו, י"ז (בס"ד): תביאמו ותסעמו וכו' ותסך עלימו.

שם. ותסעמו. עמידת ימים רבים וכו'.

טו, י"ח: לעולם ועד. לשון קצר הוא שהוא כמו לעולם ועד עולם (כצ"ל), ואל תתמה וכו' שאינה סמוכה, — ר"ל שהיא מחוסרת הסומך, שהוא מלת "עולם" כאמור.

שם כשתהיה התנועה מופסקת באות הבא אחר הו' יפתחוהו — ר"ל ינקוהו קמץ (הנקרא בפי הקדמונים פתח).

שם (בס"ד): לפיכך הוא לעולם ועד. — אין הכרח לומר שהוא נקד את הע' בצירי, אלא שהספרדים אינם מבדילים במבטאם בין צירי לסגל, ואינם מקפידים על כך.

טו, כ"ה. שם שם לו וכו' אם שמוע תשמע.

(כו) ויאמר. משה: אם שמוע וכו' במצרים וגו': לקול ה' וכו'.

טו, ה (בס"ד): והכינו את אשר יביאו וכו' במלכותו במעלו הכנו.

טו, ו (סמוך לס"ד): שפירושו דגן ותירוש אשר ינוכב בחורים, ודגן וכו'.

טו, י"ג (סמוך לס"ד): כי בשני התאזו ביותר.

טו, ט"ז (בא"ד): והוא אומר ויעשו כן בני ישראל וכו' צוה ויעמוד.

שם: חוק הוא למדוד (פתח קמץ ושורק).

ז, ג (סמוך לס"ד): ואם היה פרעה פוטרן לישראל.

ז, ט (בר"ד): אות להודיע שיש צורך וכו'.

ח, ג (בס"ד): בלהטיהם בלחשיהון וכו'.

ח, טו (סמוך לר"ד): באה כך גם אנו היינו עושים.

בא

י"א, ב. מאת רעהו. וכי מצרים וכו' שאחרי המכות היו כרעים ואוהבים לישראל וכו'.

י"א, ד: ויאמר משה. פירש"י וכו' אמאי לא פירש"י כך וכו'.

י"א, ט. לא ישמע וכו' וא"ת וכו' אלא פי הכי וכו', — ר"ל: "ויאמר" הוא עבר גשלים: וכבר אמר.

שם. ד"א לא ישמע וכו' לא היה לי להמתין במכה זו והיה לי להבטיח שקשה וכו' לשלח וכו'.

י"ב, ג: שה לבית. נמצא וראתם בכל בית ובית. י"ב, ה (בא"ד): שם תמים. שלא וכו' כשתראו שאין יכולת בידם וכו'.

י"ב, ט (בס"ד): ראשו על כרעיו וכו' האנשים על הגשים וכו' בשעת צליה יהא כולו שלם וכו'.

י"ב, י"א וככה תאכלו וכו' וי"מ וכו' על החפזון אראכלו מצות קאי.

שם (בס"ד): כי אם צלי אש וכו' והכא לא כתיב תאכלוהו.

שם: והגותר ממנו באש תשרפו וכו' ואם יותר וכו' או יושלך דרך בזיון וכו' דהא קי"ל דיו"ס עשה וכו'.

י"ב, י"ח (בא"ד): כגון מצה כלילה הראשון ויש לך דברים שאין מקבלין שכר בעשייתן ולא עונש כשאין עושיין אותן כגון מצה וכו' ומ"מ במצות מצה שבעת ימים וכו'.

י"ב, י"ט (בא"ד): וי"מ לפי פשוטו אינם צריכים לשאור שימצא בבתיכם, — פי אין שאור נצרך שבשביל כן יהיה נמצא בבתיכם.

י"ב, ל (בר"ד): מהו לילה שהיה חשוך כלילה.

י"ב, ל"ט (סמוך לס"ד): ושל פסח דורות גוהג כל שבעת הימים. (מב) ליל שמורים וכו'.

י"ב, מב (בא"ד): שלא יישנו אלא יודו ויספרו וכו' ד"א ליל שמורים שישמרו לאכול בו וכו'.

י"ג, א (בס"ד): אמאי לא הזכיר גם לחוג וכו'.

י"ג, ח (סמוך לר"ד): מה ראה הקב"ה לתת וכו'.

בשלח

י"ז (בא"ד): בראותם מלחמה וכו' כדמתרגמינן והוה כד שלח פרעה בשביעי של פסח. — במקומו של החזקוני נהגו במתורגמן המתרגם כל פסוק אחר הקורא. ואולם תחת שבשבת פי בשלח היו משתמשים בתרגום אונקלוס, הנה בקריאת בשלח ליום ז' של

סס (באי"ד): בכבודו בה שאינו רוצה וכו' ואומר בגדה אשה מרעה.
 כא, טז: ונמצא בידו הפסע וכו' או נתגלה בכירור וכו'.
 (יז).

כא, כב (באי"ד): וכו' יצו אנשים. למה נאמר וכו'. ויש דורשין אותו בממון, — ר"ל את שנתכוון להרוג את זה והרג את זה.
 כא, לא (סמוך לסי"ד): ד"א בבן חורין אין חלוק בין גדול לקטן.
 כב, ד (סמוך לסי"ד): מיטב שדהו. פירש"י וכו' שלא לגעול דלת בפני עניים לחיץ וכו' דלא אפסדה מדי.

כב, כב: צעוק יצעק. על היתום וכו' אך אף דין האלמנה כן.
 כג, ז: מי שהוא נקי מעון.
 כג, לא: ושתי את גבולך וכו' מים סוף שמתחלת מזרח אי"י.
 כד, ו: וישם באגנות. פירש"י וכו' במילה וטבילה והרצאת דמים.

תרומה

כה, ד (בסי"ד): טועה המתרגם ועוי.
 כה, י (סמוך לסי"ד): פתח הוא תחלה בכלים.
 כה, יב: ויצקת לו וכו'. וי"מ פעמותיו רגליו וכו'.

סס: ושתי טבעות אחרות וכו' שימששו בארון כשהיו הבדים מושמים בטבעות.
 שס (בסי"ד): על צלעו האחת וכו' בין הבדים שמשך ארכן ממזרח למערב.
 כה, כב: ואת כל אשר אצוה, — כצ"ל "ואת" וכן היתה נוסחת רש"י וראבי"ע ז"ל.
 כה, כט: ומנקיותיו. פירש"י וכו' הרבה ראיות יש בפרק שתי הלחם.

שס (צד 94 עמוד ב): תנן התם ר"מ אומר וכו' עורך הששה לחמים זה ע"ג זה באחד משני ראשי השלחן וכו'.

כו, ה (סמוך לרי"ד): וישארו לך שלש אמות ומחצה למקום הקרסים.

שס: מקבילות הלולאות, פירש"י וכו' תחת הקרסים וכו' מן הקרסים וכו' תחת הקרסים וכו'.
 כו, יב (סמוך לסי"ד): היו פרופות למעלה וכו'.
 כו, טו (סמוך לרי"ד): דרך גדילתן.

כו, כו: המשולשים במגילה התפורה שלא בפשתן, — כצ"ל, וע"י מגילה יט, א'.

כו, לב: על ארבעה וכו'.
 כו, ח: גבוב לוחות. שיהא וכו' ונתון הוא לתוך המכבר וכו' וכשישראל חונים וכו'.

כו, י: חז"ק אמאי לא פירש"י כמה וכו' עמודי החצר, — לפי שיש מבוכה בעמודי המקצועות. ע"י הגהות הרד"ל בשרי.

(יא) וכן לפאת צפון וגו'. ועמדו חסר יו"ד.
 (טז) עמודיהם ארבעה. אין בחלל וכו' רק שלשה

טז, לא (באי"ד): ויקראו שמו מן וכו' יטה כחוננו שלא מדעת.

יתרו

יח, א (סמוך לסי"ד): וישמע יתרו וכו' פן אוסיפך עמו.

שס (סמוך לרי"ד): יתרו. פירש"י וכו' כדכתיב מבני רכב חותן משה. — אין פסוק כזה בכל המקרא, והוא פלא. ואולי צ"ל: כדכתיב המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב, וכתיב וחבר הקיני וכו' מבני חובב חותן משה. אבל אי"כ יותר היה ראוי לו לשאול למה לא מנו "חמת".

יח, יח: גם אתה. פירש"י לרבות וכו'.
 שס (באי"ד): ופרשה זו לא נאמרה אלא וכו'.
 שס (בסי"ד): הגלויים עתה עמך.

יח, כה: ויבחר משה וכו' כגון אלו היה יכול משה להכיר עשירים, — לבעלי כח וגבורה יכול היה לחשב את העשירים שבעם.

יח, כז (סמוך לסי"ד): דהיינו וישלח משה את חותנו.

יט (א).

יט, ב: ויסעו מרפידים. פירש"י וכו' אבל קודם נסיעתם וכו'.

יט, יב: לאמר. שיתרו זה בזה.
 כ, ג (בסי"ד): אלהים אחרים וכו' היה להם צרוך.

שס (באי"ד): על פני. כלומר וכו' ויכהו אלעזר וכו'.

כ, ח (סמוך לרי"ד): זכור את יום השבת וכו' לכד משבת נוטל בו לשון זכור שאין וכו'.

כ, כ: "גבוב לוחות מלא אדמה תעשה וכו'" — מלת "מלא" כמקץ וצירה. ור"ל ממולא בעפר, וכן ברש"י. ואין כאן שבוש כמו שדמה המעיר בשולי הדף. אלא שאחר "זו היא העבודה" צ"ל: ד"א מזבח אדמה וכו'. שני הפסוקים בחזקוני הם דבור אחד, ובפירושו השני נטה לפי רשבי"ם.

כ, כא: את עולותיך ואת שלמיך. עולה וכו' מחצי המזבח ולצפון כצפון, ומחצי וכו' כדרום.

כ, כב: ואם מזבח אבנים. ואף אם תרצה לעשות לי מזבח אבנים תבנהו וכו'.

כ, כג: ולא תעלה במעלות וכו'. אבל אחת מוסע פסיעה יתרה בהיכל ובקה"ק.

משפטים

כא, ב (באי"ד): כי תקנה. פירש"י מיד ביד וכו' אלא במכילתא וכו' ומה אני מקיים ועבדך שש שנים לבן ולא לאח וכו' וא"ת ומוכר עצמו גופיה מנלן וכו' מג"ש דשכיר שכיר שבבהר וכו' האמור במכרוהו ביד ויוצא בשש כדכתיב כי ימכר לך וכו'.
 כא, ח (סמוך לסי"ד): והפדה. פירש"י וכו' לא ימנה עמה לפי מה שהיא שרה בשלש שנים האחרונות.

ל, כה : מעשה רוקח. שיהיה נראה מתוך חשיבותו וכו'.

ל, כס : והיו קדש קדשים. קדושים כשאר עיני מקדש.

ל, לד (בס"ד) : קח לך סמים וכו' אבל דברי ר"ל אמת וכו'.

לא, טז : ושמו בני ישראל. ישמרו וכו' בהם תהיה השבת וכו'.

לב, א (בא"ד) : ונתנית טעם תוכיח כי אמרו כי זה משה האיש, — ר"ל, שהמלים מוטעמות לגרמיה ומונח רביע ולא מונח רביע ופשטא.

לב, כה : בטל ממצותה, בור.

לב, כס : מלאו ידכם היום.

לב, לג : אבל אני מחתר לך.

לד, ט : ונחלתנו וכו' דוגמת אלה אשר ינחלו לכם שהוא כמו ינחילו.

לד, כס : ומשה לא ידע וכו' המערה שהיה בה משה וכו' ולא היו מאמינים שנתנם לו הקב"ה.

ויקהל

לז, ו : וגמרי העברה העברה וכו'.

לז, ח : יקומו כל העם וכו'.

סי ויקרא

ויקרא

א, א : לאמר. כפל לשון וכו' כמו שפירשתי וכו'.

א, ב : ד"א מן הבהמה וגו' ולא מן האדם. — זוהי ודאי כונת הטעמים שהוטעם "מן הבהמה" ברביע, כדי לעשותו תשובת התנאי ולא מכלל התנאי לעמת "ואם מן העוף" (פסוק יד), שאלו כן, היה ראוי להטעים : כי יקריב מכם קרבן לה' מן־הבהמה. (קדמא מרכא תביר ספחא אתנח).

א, ג (בא"ד) : על ראש העולה. פירש"י וכו' מה עולת גדבה וכו' אף עולת חובה וכו' שהרי נאמר עולה אחת עולת גדבה וכו' זו וזו טעונה סמיכה. מה עולה מן הבקר טעונה סמיכה אף עולה מן הצאן טעונה סמיכה שהרי נאמר עולה וכו' לומר זו וזו טעונה סמיכה.

ב (א).

ב, ב (בר"ד) : וקמץ משם. פירש"י זהו קומץ במשמע וכו'.

ג, ס : חלבו האליה. למעלה נקראת חלב, — פי ע"ש מעלתה וחשיבותה נקראת חלב (=מיסב), ולא להכניסה בכלל חלב להאסר באכילה.

ד, י (בא"ד) : כאשר יורם משור זבח השלמים. לשלמי צבור וכו' שמביא שלום כשלמי צבור. אי מה שלמי צבור דוחין את השבת ואת הטומאה אף זה ידחה ת"ל משור וגו', הקשתיו לשלמי שור ולא לשלמי כבש וכו'.

עמודים וכו' ובענין זה צריך אתה להעמיד כל עמודי קלעו החצר, ודוק ותשכח.

כז, טז (בסה"ד) : "וכן לפאת צפון ועמדו חסר יו"ד" יש למחוק, לפי שאינו אלא שרוב מלמעלה (פסוק יא).

כז, יח (סמוך לס"ד) : ורחב חמשים בחמשים וכו' למסך שער החצר, נמצא שאר חצר שבמזרח וכו'.

תצוה

כז, כ (בס"ד) : תצוה את בני ישראל. כל מקום שנאמר צו וכו'.

שם : זך. פירש"י בלא שמרים וכו' כאן גריגר אחד וכו'.

כח, א : כמו חיתו שדי בנו בעור וכו'.

כח, ד : ואלה הבגדים. חז"ק אמאי לא הזכיר ציץ. — ומלת "ומכנסים" יש למחוק, שהרי ע"ז השיב יפה להלן.

כח, ו (סמוך לר"ד) : תשובה לדבר אפוד בלא חשן. וישראל וכו'.

כח, ז (סמוך לס"ד) : מצינו מעשה החשב.

כח, ח : אל שני קצותיו וחובר. יחברם וכו' וי"א שהן רחבות ומחוברות כדכתיב וכו'.

כח, כה (סמוך לר"ד) : ונתת את שתי וכו' מול שפתו העליונה של אפוד שבאה מאחוריו.

כח, כז (בא"ד) : "האפוד היה וכו' כמין לבוש קצר וכו'" — ככה בקדמוניות היהודים ספר ג פרק ז, שמחברו היה כהן בומן הבית וראהו בעיניו. וכן הובא בסי מאור עינים לר"ע מן הארזים.

שם : אשר עליו. על פני וכו' יוצאת ובלסת וכו' על שאר מלאכת האפוד, היינו וכו'. — פי המעיל" יש למחוק.

כח, ט : ועשית להם אבנטים ומגבעות. פירש"י היא מגבעת.

כט, יד : מזכיר כשר לפי שמנתחו בלא הפשט.

כט, כא : לא מצינו וכו' לאחר שזרק אלא להאחות וכו' — "להאחות" = לחבר ולשתף.

ל, ז (בא"ד) : כדכתיב אחר בהיטיבו וכו'.

ל, י (בס"ד) : אותו מעשה הקרוי כפרה אחת בשנה יכפר עליו אבל בכל שאר ימות השנה לא היו דמים נתונים על קרנותיו.

תשא

ל, יג : מחצית השקל. כפרה למה שחטאו בחצי היום. — ר"ל לעיני השמש, וכלומר זוויות שלא נמסרו לבי"ד מתסרון תנאיהם.

ל, טז : את כסף הכפורים. לפי שנאמר וכו' קורא אותו וכו'.

ל, כה : מעשה רוקח. שיהיה נראה מתוך חשיבותו וכו'.

ל, טז : את כסף הכפורים. לפי שנאמר וכו' קורא אותו וכו'.

הערות ותקונים לספר חזקוני

כא

וסימנך רר בשרו) מין איה וכי את הדאה (בדליית)
 מין איה וכי.
 יא. כו (בס"ד) : שחיסתה מטהרת.
 יא. לד (סמוך לס"ד) : בכל כלי וכי ומוציא
 אני וכי.

תזריע

יב. ג : ימול בשר ערלתו וכי כיצד כדרכו
 לשמונה.
 יב. ז (בס"ד) : מליקת העוף.
 יג. א : ספחת. ספלה וכי יש בה תולדת שאת
 גם יש בה תולדת בהרת וכי.
 יג. לו (בס"ד) : טהור הוא וכי לא נחלש
 הבשר.
 יג. מז (בא"ד) : משנגמרה מלאכתו הוא חסץ
 חשוב וכי.
 יג. נה : אבד ועור קאי שיקרא האדם וכי.

מצורע

יד. ד : ועץ ארו וכי ובראשו טרף.
 יד. מג : (העתקתי כל פירש"י למען יבין...
 בו) פירש"י יכול וכי מה להלן בבגדים וכי אין
 כאן מקומו וכי כי גרסא הנגע דסליק מיניה.
 יד. מז : והשוכב בבית חמור הוא.
 טו. לא : בטומאתם. בשביל טומאתם.

אחרי מות

טז. ו (בס"ד) : גנאי כלפי מטה וכי — מטה"א
 כגוי במקום מעלה.
 טז. י : (בס"ד) : בעוד שהוא מוליך הקטרת וכי.
 טז. יא : על פני הכפרת קדמה. על הפנים
 שכנגד המזרה, הוא שאמרו חכמים בכולם אחת
 למעלה.
 טז. כב : אל ארץ גזרה. משונה מדתה וכי.
 יז. ד (בס"ד) : דם שטף ונכרת וכי פן תעלה
 עולותיך וגוי.
 יח. י (סמוך לר"ד) : ואת בת בתה לא תקח וגוי.
 יח. יט : לא תקרב לגלות ערותה.
 יח. כו : ושמרתם אתם. אתם שמרום וכי.
 יח. כח (בס"ד) : כאשר קאה. מצינו וכי באה
 עם הצאן.
 יח. ל : אני ה' אלהיכם. אין לכם להשיב וכי.

קדושים

יט. ג (סמוך לר"ד) : איש אמו וכי כי מצוה על
 האב וכי.
 יט. ט : שאם קצרהו כשהוא כנעני ונתגייר וכי.
 יט. כ : נחרפתי. מוזמנת כמו בימי חרפי בימי
 זמוני.

ה. ז : ואם לא תגיע ידו וכי יש לו שה ואין
 לו צרכיו מנין וכי.
 ה. ט : ימצא באל"ף כתיב וכי דממלא יהא
 הדם (כצ"ל) מצוי וכי. — גראה שבספרו היה כתוב
 "ימצא באי נגד המטי שלנו, וגרסתו בגמי (זבחים
 סד, ג) היתה : "מי כתיב ימצא ? ימצא כתיב ו",
 תחת שבגרסתנו שתי המלים בה' בהתאם למס'. אבל
 מה שנקרו המגיהים בגמי : "מי כתיב ימצא", הי' בפתח
 בהמשכם אחר המיש, או ימצה, בשוא ופתח כתוי"ט
 במשנה, אינך נכון, שכן אביו של הנפעל אינו אלא
 הקל, וראוי לנקד שם הי' בחירק והמי בשוא. ובאמת
 גרסתנו בגמי מתמיהה, שאם אמנם יש אם למקרא,
 בכ"ו א"א לכונתו "כתיב", ולא נמצא דוגמת זה
 בשום מקום.
 ה. יא (סמוך לס"ד) : כי חטאת היא וכי היא
 איכסר ליה בנגעיה.
 ה. יט : לפיכך י"ל דגרסינן בפירש"י.

צו

ו. ב (סמוך לר"ד) : את אהרן וכי בור שנואה
 ומימיה חביבין כלומר וכי.
 ו. ז : אל פני המזבח. ולא להיות טעונה [הגשה
 למזבח] כמו שפירשתי לעיל בפ' ויקרא. — המלים
 "הגשה למזבח" שהוספתי מוכרחות בו. והוא רומז
 לפירושו לעיל ברי"ה על בני אהרן (ב, ג), והוא מפרש
 "פני המזבח" הפנים הרואים את המזבח, כלומר
 בעזרה שלפניו.
 ו. ט (סמוך לר"ד) : והנותרת ממנה וכי שאמר
 למעלה והנותרת מן המנחה וכי.
 ו. יט : במקום אשר תשחט העולה.
 ז. יד (בס"ד) : לכהן הוורק וכי והשאר נאכל
 לבעלים.
 ז. כ (סמוך לר"ד) : וסמאתו עליו וכי אחת
 בפ' אמור כל איש אשר יקרב וכי.
 שם (בא"ד) : ומדה זו גורשת בתו"כ וכי כיצד
 בפ' אמור כתיב אשר יקרב מכל זרעכם אל הקדשים,
 והלא מהאי קרא שלמים בכלל כל הקדשים היו וכי.
 ז. לה (בס"ד) : ביום משחו אותם וכי מיום
 שיהיו נמשחים יתן להם זה לחץ עולם.

שמיני

ט. כב : מעשות החטאת והעולה והשלמים.
 ט. כד : ותצא אש וכי עד שובאה לבית עולמים.
 י. א : היינו ויקריבו לפני ה' אש זרה.
 י. יד : תאכלנו במקום טהור. פירש"י וכי
 המנחה הנותרת : מזבחי שלמי בני ישראל. לרבות
 וכי.
 י. יט : ותקראנה אותי כאלה. מתו הבנים וכי.
 יא. ו : ואת הארנבת וכי שלא ימצאו מהם
 זכרים. — וכן ברבא"ע, והכונה שאין הזכר נצוד
 מרוב קלותו ברגליו, והכתוב מדבר בהוה.
 יא. יד : עשה בה את הראה (ברי"ש שבפ' ראה

כג, מב: כל האורח וכו' שהרי אין לו בית אחר.
 כד, ד: לפני ה' וכו' ויכניס כפנים.
 שם ושמת אותם וכו' אחד ליתן בו וכו' ואחד לאפותה וכו' ואחד שנותן בו וכו'.
 שם שתיים מערכות. בשני ראשי השלחן.
 כה, ז: ונתת על המערכת וכו' על סהרו של שלחן.
 כה, יא: את השם ויקלל. א"ר יוסי המצריים טמאים היו וכו'.
 כה, יד: ורננו אותו. לפי שנתגייר דאם לא נתגייר וכו' דינו בסיף שלא בעדים והתראה וכו'.
 כה, טז: ועל ידו נאמרה פרשה זו.
 כה, כ (בא"ד): ואם בעל הדין יחלוק וכו' אי סומא מה יעשו לו. — ר"ל שרצה לחברו בחברו באבר אחר, ומבלי ראות פגע בעינו, ואיך אפשר לומר שישלם דמי עינו שלא כיון לחבול בה?

כהר

כה, ה: שנת שבתון וכו'.
 כה, יז (סמוך לס"ד): אין בה אונאה. לפי שאין אונאה לקרקע.
 כה, כג: סימנו כי לי כל הארץ. — פי' החירק של "כי" התכוף לו סימן לחירק ה"ל לצמיתות.
 כה, ל: מוסב אשדה שהיתה היא כעת חומתה.
 — ר"ל אחר שנהרסה החומה שהגנה לפניו על העיר, נמצאת עכשו העיר מגינה על השדה (המובן בענין) הפנוי סביבותיה. השדה: חומה היו עלינו (שמי"א כה, טז).
 שם. לו חומה לצמיתות. בפתח וחברו [לצמיתות], סימנו לקונה אותו. — פי' הפתח של לי לקונה סימן לו, וכנו"ל.
 כה, לג (בס"ד): הוא אחזתם וכו' הוא להם.
 כה, מא: עניים ומכר גם אותם לעבודה לדעתם.
 כה, נה: משתעי בנמכר לישראל וכו'.

כהקיתו

כז, יג בא"ד: ומלול בענין ואומר הרי הכל משלי.

ט' במדבר

במדבר

א, מט (בס"ד): היושב על הכלים.
 א, נג: על עדת בני ישראל. על אחר מעדת בני ישראל וכו'.
 א, נד (סמוך לר"ד): בשם ר"ח אומר בא ליחסם וכו' בן אלעזר בנך.

כ, יד: ד"א ואתה כמו שדרשוהו רבותינו בגמ' בגמ' שעשאוהו.
 כ, כד: אני ה' וכו' ואינכם צריכים לאחר.

אמור

כא, ב: הקרוב אליו. אבל לא הארוסה וכו'.
 כא, ג: ולאחותו הבתולה וכו' להיותה אחותו מאב ומאם.
 שם: אשר לא היתה לאיש. שהויתה ע"י איש.
 כא, ד: אשה זונה. פירש"י וכו' חז"ק אמאי מופטלא וכו'. — פלא שלא היה לפניו ברש"י הסיוס "האסור לה כגון חייבי כריתות וכו'".
 שם וחללה. שאינה מפורסמת כזונה.
 כא, ט: את אביה וכו' תדון בשריפה.
 כא, יז (בס"ד): הפוסלים בהם.
 כב, ז: ובא השמש וטהר ואחר יאכל. ביאת שמשו וכו'. — שבוש גורא נפל כאן בחזקוני שהוא מסיים "ואין רחיצת גופו מעכבתו מלאכול בתרומה". והיה נראה לי לתקן במקום "רחיצת גופו": "הבאת קרבנו". ולדעת מחותני הה"ג ר' ראובן גליק צ"ל "ואין רחיצת גופו מתירתו לאכול בתרומה".
 שם: ואחר יאכל מן הקדשים. בתרומה הכי מדבר וכו' לפי שיש בתרומה שהרי לא הותרה לזר משא"כ בקדשים, ויש בקדשים שחייבין וכו'.
 כב, יח (בא"ד): הוה אמינא מאומות העולם כלל לא תקריבו.
 כב, כב (סד): יבלת וכו' ילפת ילפת לג"ש.
 כב, כז: ירצה לקרבן אשה. אחר שהזכיר אותם שלא ירצו הזכיר כמו כן אותו שלא ירצה וכו'.
 כג, יא: ממחרת השבת וכו' כדאמר ר"א ב"ר שמעון וכו' שאין אתה יכול [לאכלן] כל ז' מן הישן וכו'. — ובגמ' (מנחות סו, א) גרסינן: ר"ש בן אלעזר אומר כתוב אחד אומר וכו' וכתוב אחד אומר וכו' הא כיצד מצה שאי אתה יכול לאכלה שבעה מן החדש אתה יכול לאכלה ששה (מן החדש). — שתי המלים "מן החדש" הראשונות משמשות באור לשש המלים הקודמות להן, ושבוש מיותרות ואינן בגירסת רש"י שם. ובספרי הגי': ר"ש אומר כתוב אחד אומר וכו' מצה הנאכלת כל ז' אוכל ששה מן החדש וביום ה' (רמא"ש הגיה "ויום א" ולי"ג ובכל הו"י) מן הישן. ובילקוט: ר"ש אומר כתוב אחד וכו' מצה הנאכלת כל שבעה אוכלה ששה מן החדש (ושביעין) מן הישן. ושם ג"כ "ל שבמקום "ושביעין" צ"ל "ושבעה". והגי' שבחזקוני אף היא נכונה (מלבד שם התנא שבכל המקומות הוא ר"ש), ותתפרש בפשיטות: בזמן שאין הישן מספיק לך לכל ז', אז מכיון שעבר יום הגף יכול אתה לאכול מן החדש.
 כג, טו: ממחרת השבת וכו' חמשים ושנים חמשים וארבעה.
 כג, יט: ושני כבשים בני שנה וכו' על מה שני כבשי עצרת וכו'.
 כג, כא (שורה 5): ודבר גדול תלוי במנינו.

מעופפים וכו'.
 יא, לה: ויהיו בחצרות הליל ויחנו וכו'.
 יב, א: על אודות האשה הכושית.
 יג, ז (בס"ד): פירוש כל אנשי ביתי וכו'.
 יד, יב: כדאמרי (כצ"ל) קטן היוצא מצורע ממעי אמו אין לו טהרה עולמית. — "כדאמרי" ט"י כמו שאומרים הרוסאים שהגולד מצורע אינו מתרפא כלל. ואין כונת החזקוני לאיזה מאמר של רז"ל בדיני טומאה וטהרה, ואין מקום אפוא לקושית המוהרא"ל ממתניתין דנגעים רפ"ז ומן הרמב"ם ט"ו מטמא צ"ד.

שלח

יג, טז: ויקרא משה וכו' אלא כך הפירוש. שם (בס"ד): בשם יהושע.
 יג, יט: אם רעה. אם משכלת וכו' והארץ משכלת (יושביה). — מלת "יושביה" איננה שם במקרא, אלא היא לשון החזקוני דרך באור.
 יג, כט: עמלק יושב וכו' שנודחו לכם בצאתכם ממצרים.
 יד, לה (בס"ד): ושהמרו כבודי.
 טו (ב).
 שם: אל ארץ מושבותיכם וכו' כי אתם במזיד וכו'.
 טו, יא (בס"ד): או לאיל האחד וכו' שחלקה התורה וכו' כן תחלוק בין נסכי בן שתיים לנסכי בן ג' ת"ל או לאיל: או לשה. ללמדך וכו'.
 טו, יב: לאחו כמספרם.
 טו, לב: ויהיו בני ישראל במדבר וכו' ולהכי כתיב ביה במדבר.
 שם: מקושש עצים ביום השבת. מר אמר מעביר ד' אמות ברה"ר היה.
 טו, לח: ועשו להם ציצית וכו' יצא לחרוש וכו'.

קרח

טז, ב (סמוך לר"ד): ונשיאי העדה על שהיו בכורים.
 טז, ז: ואם בריאה וכו' לאו לפי הארץ קאני.
 יח, ז: ולמבית לפרכת וכו' אחורי בית הכפרת וכו'.
 יח, יא: תרומת מתנם.
 יח, יח: בעל מום שהוא מתנה לכהן.

חקת

יט, י (בס"ד): וכבס האוסף וגוי את בניו וכו' אינו דין שמטמא במגע וכו'.
 יט, יב (בס"ד): ואם לא יתחטא וכו' ותעלה לו כהזאת שלישי ושביעי וכו'.
 יט, יד (בא"ד): וכל אשר וכו' למה נאמר וכו'.

ב, לד: אשר היו במדבר: כן חנו. קודם וכו'.
 ג, כה: ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים וגוי ומשה וגוי בניו יקראו על שבט הלוי.
 ג, מח: כמו שהלויים שהיו סדיון הבכורות נתונים לכהנים כך הדין וכו' העודפים וכו'.
 ג, נ (בס"ד): הלויים לקח את הכסף.
 ד, יד: ושלשה ענינים היה הפסכת ממשש.

נשא

ד, כו: חזיק אמאי וכו' היתדות לקלעי החצר.
 ד, לב: ובשמות תפקדו את כלי משמרת משאם.
 ה, י: ואיש את קדשיו לו יהיו וכו'. יחזיר הכהן הפדיון וכו'.
 ה, יג: ועד אין בה. שנטמאה וכו' כדכתיב ועבר עליו רוח קנאה וקנא שפירושו כבר עבר וכו' ודרשינן אין בה תרי וכו'.
 ה, טז: לא יצוק עליו שמן.
 ה, כ: פריצות גדולה היתה בך וראויה את לגדוי ובזיון.
 ו, ז: לא יטמא וכו' למת מצוה.
 ז, יז: ואין יחיד אחר דוחה וכו'.

בהעלותך

ח, ב (סמוך לר"ד): ושבט לוי לא הקריב כלום, והיו מצטערים וכו'.
 ח, ו (בא"ד): ושתי פרשיות וכו' ובאחרת וכו'.
 ח, ח (סמוך לר"ד): תקח לחטאת וכו' ומכל מקום לענין הקרבה וכו'.
 ח, י (בס"ד): כמו שפירשתי וכו' גבי וישת (ידו).
 ח, יח (סמוך לס"ד): ואקח את הלויים וכו' אל הגבל והכנור ויקללו השיר.
 (כא) ויתחטאו הלויים.
 (כב) כן עשו להם.
 ח, כד: ששנים פוסלים בהן וכו'.
 ט, יג: ובדרך לא היה. או בדרך וכו'. — כן גם בראב"ע, והקושי ידוע. והפירוש הדקדוקי של נקוד ו' החבור לפני שוא או בומ"ף וכן פירושם של אבן כספי ובעל מקור חיים שהכונה על פסח שני, הבל המה יחד. וז"ל הכונה לומר שאם האיש טהור אבל הלך לו לדרך רחוקה, או בדרך לא היה, אבל הלך במתכוין להטמא, והכל משום התרשלות בהסמכו על זמן התשלומין של פסח שני, אז הוא חייב כרת. וכן מוכח מלשון החזקוני פסוק זה.
 יא, ה: לטעום, — קריאת המלה בשוא חירק ושורק, והוא שם עצם צ"מ דבור.
 יא, ו: בתוך כרסנו להרגנו, כלום יש לך וכו'.
 יא, כ (בס"ד): ותרחיקוהו מכם: לאמר למה זה יצאנו ממצרים. שאמרתם וכו'.
 יא, כו (בס"ד): והמה בכתובים וכו' ע"י שהם המועט וכו'.
 יא, לא: וכאמתים על פני הארץ. ר"ל שהיו

הרביעי! ולפי באורו ראוי היה להטעים: הווא
 (קדמא) אנכי (מהפך) אתנך (פשטא) אשר-רכבת עלי
 (מונת וזקף).
 כב, לג אולי נטתה מפני וכו' מפני הדוחק
 שהיתה מוכה.
 שט גס אותך הרגתי. פירש"י וכו' ד"א גם
 וכו' הנערים שהלכו עמו וכו'.
 שט ס"א גם אותכה וכו' וה"ק אולי נטתה
 מפני כי עתה גם אותך ואתה הרגתי אבל עתה וכו'.
 כג, י. הם הבנים הדקים. — ואולי צ"ל
 "הרבים".
 כד, יז וזרעו במים רבים. ומתוך כך שמראשי
 הענפים יזל על השרשים וכו'.
 כד, יז ומתץ פאתי מואב וכו' בין הבתרים
 את הקיני את הקניזי וכו'.
 כז, כא. איתן מושבך וגו'. אתה מתנשא וכו'.
 כה (ד).

פינחס

כה, יח (סמוך לס"ד): וכי אחותם היתה והלא
 בת אומתם היתה.
 כז, יא על ידי שרעתם של דתן ואבירם וכו'
 מרעת קרח.
 כז, לט (בס"ד): לחופם. הוא חופים וכו' החמש
 מחמשת בניו וכו'.
 כז, נה (סמוך לס"ד): וכתיב איש בנחלת מטה
 אבותיו.
 כז, נז ואלה פקודי הלוי.
 כז, כא ולפני אלעזר הכהן יעמוד.
 כז, כג (בס"ד): אותך דגלי השבטים.
 כח, יח כתרגומו מערע קדיש.
 כח, יט (סמוך לר"ד): שהרי אינן קרבינן.

מטות

ל, ב (בא"ד): מסתייה למימר וידבר משה לבני
 ישראל וכו'.
 ל, ג או השבע שבועה.
 לא, יג (בס"ד) מהמדינים שהרגו.
 לא, כג (בא"ד): לא שנו אלא בלוקחין שנחלטו
 וכו'.
 שט דחזי ליה בכנעני דדעתיה לשקועיה.
 לא, כט (סמוך לר"ד): הבהנים נטלו בו אחד
 כנגדו.
 לב, כז כל חלון שהוא חלון צבא. — הוקשה
 לו שהיה צ"ל "לצבא" (והלא בפתח). וחקן בזה שהוא
 סוברו למושך עצמו ואחר עמי": כל חלון המכונה
 במלחמה "חלון צבא".
 לב, מא. והוליד ממנה שגוב.
 לב, מב (סמוך לס"ד): כרחל וכלאה שהיו
 גבירות.

אינו דין שיהא טמא אלא לפי שאין עונשין מן הדין
 כתב לך וכו'.
 ט, טז (בא"ד): או בעצם אדם או בקבר וכו'
 שלא יהו דורשין אל המתים וכו' שלא יעשה עור
 אביו ואמו שטיחין וכו'.
 יט, כא (בא"ד): והנוגע במי הגדה יטמא וכו'
 ואם לא תטמא כל העסוקים בה וכו' במסכת פרה
 פ"ג בפתח העזרה מתוקן וכו'.
 שט (בס"ד): ואיך יהא גטהר המזה האחרון
 וכו'.
 יט, כב (בס"ד): והגפש הנוגעת. שלא בחבורין
 וכו' בטומאת אוכל או כלים ואין לך בו וכו'.
 שט והגפש הנוגעת. הוא פירוש על יטמא
 וכו'.
 כ, א (סמוך לר"ד): וע"ז נאמר בפי דברים ונפן
 ונסע המדברה וכו' חסר כאן האזהרה שהוזהרו.
 כ, ח (בס"ד): קח את המטה וכו' אלא לפי
 שהיה לאות לבני מרי.
 כ, יב (בא"ד): לכן לא תביאו וכו' עתה תראה
 אשר אעשה לפרעה.
 כ, יז דרך המלך גלך. שיצוה לנו מלך אדום.
 כא, ד. מהר ההר דרך ים סוף וכו' הוא היה
 בשנת עשרים ואחת וכו'.
 כא, יג (בס"ד): כי ארנון גבול מואב וכו'
 ארנון גבול מואב וגו' ובין האמורי.
 כא, יד (בס"ד). יאמר בספר מלחמות ה' וכו'
 כי מלחמות ה' אדני גלחם וגו'.
 שט. את והב בסופה וכו' והב שם מקום וכו'.
 כא, כ (בס"ד): וממתנה נחילאל וכו' ואל לשון
 חזוק וכו'.
 כא, כח. בעלי במות ארנון. לשון מישור וכו'
 כל טביבי אותן במות היו מישור. — ר"ל אכלה כל
 בניני ער מואב ומגדליה נהרסו עד היסוד. השוה:
 ויישרם (דה"ב לב, י).
 כא, ל (סמוך לס"ד): ונירם על נקודת יבדילני.
 — בישעיה נג, ו' — שלא ננקדה הלי בצירי כדרך פעל
 עתיד עם כנויו. והיה יכול להביא ראיה אחרת טובה
 מזו, והיא מלת ילבשם (שמות כט, ל).

בלק

כב, ח. וישבו שרי מואב וכו' לפי שלא היו
 להם שם מכירים וכו'. — אינו מובן כלל. ואולי צ"ל:
 שלא היו להם שם מכירים ממדין וכו' אבל זקני מדין
 שהיו להם מכירים ממדין נתאכסנו וכו'. החזקוני
 משער שזקני מדין מצאו להם בפתור מכירים מבני
 ארצם.
 כב, יג לא הזכיר שרי מואב לפי וכו'.
 כב, יט (בס"ד): מפני מה אינו מניח לי הלכת.
 כב, כז (בא"ד): דרך פתוח מצד אחד וכו'.
 כב, כח: מה עשיתי לך.
 כב, ל: כאן פוסקת המלה שהרי יש רביע
 על עלי וכו'. — אבל על "הוה" יש זקף הגדול מן

שם (סמוך לסי'ד) : כמו שכתוב בדברות ראשונות אבל זמנים וכו'.

ה. יח : אין להקפיד כי כך היה המקרה וכו' ואותם שבפי' זו.

ה. כד : ואת תדבר אלינו. בנחת כקול משה. — ר"ל שני "ואת" בלשון נקבה רומז לחולשת הקול של בשר ודם.

ה. כח : ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד וגו' לעשותכם אותם וגו'.

ו. ד (סמוך לסי'ד) : היו כל אומה ואומה אומרים על תרפתם (כצ"ל) וכו' הוא מדבר שהוא עמם. — פי' לפי שמשה הוא עמהם (עם ישראל) והוא משחטם עמו באמונת אלהיו.

ו. ה : לכן לא מצי למקרי אלא חד וכו', — פי' מלת "לב" אין לה רק רבוי "לבות", אבל למלת "לבב" יש גם רבוי "לבבים" (נחום ב, ח), שממנה בכנוי : לבבך.

ו. ו (בר"ד) : פי' נהיה (כצ"ל) אותם הנוחלים כל הימים. — פי' את כל הימים.

שם : הרי כאן בפירוש הזכיר שכר העוה"ב וכו' דבר השוה לכל לאנשים וכו' מטעם זה לא הזכיר משה רבינו לישראל וכו' אלא הזכיר עונש חיי העוה"ב.

ז. (ג) ולא תתחתן במ.

ז. ז (בסי'ד) : המעט מכולם כי, אלא, מאהבת ה' אתכם.

ז. ט (סמוך לסי'ד) : לאלף דור. למה נאמר וכו' ימתין אלף דור קודם כשלא ימצא וכו'.

עקב

ז. יב : ושמר ה' וכו' שלדור כשר וכו'.

ח. ב (סמוך לסי'ד) : אלא מנסהו לפני מדה"ד.

ט. יח (סמוך לסי'ד) : תחלת ליל תמישי בשבת כ"ס באב.

י. ב : ולא תהיה נושאם עוד.

יא. ד : ראה הערתי לשמות סו, ח.

יא. י (בסי'ד) : וכאן היתה חברון בנויה וכו'.

יא. טו (בסי'ד) : היה בהם צורך וכו' ואין בהם צורך.

יא. כב : כי במקום אלא, דאלעיל קאי.

ראה

יב. ב (סמוך לסי'ד) : חסר ו' ומוסב הוא לעיל (אבד תאבדון המקומות) על ההרים אשר עבדו שם הגוים את אלהיהם (כצ"ל). — חסר ו' "ר"ל שלא נכתב "ואת".

יב. ג (בא"ד) : הרי יעמידנו : ואשריהם תשרפון באש. ע"י וכו'.

יב. טו (בר"ד) : עובר בלא תגוו.

יב. טז (סמוך לר"ד) : אני מתיר לך הבשר שהיה אסור מתחלה.

יג. יא : שאם לא מת בראשונה ימות בשניה.

יד. יב : פירש"י לאסור את החשוטה ואינו בתיכ (כצ"ל) מפני שהיא קצרה. — ר"ל בפי' שמיני לא הזכיר זה לפי שאותה פרשה מקצרת.

ממעי

לג. א : עטרות ודיבון.

לד. כב : מה שלא כתוב נשיא לבני יהודה.

לה. טז (סמוך לר"ד) : לכן נאמר ואם בכלי ברזל הנהו ללמדן שאין עונשין מן הדין וכו' וה"מ דברזיה מיברזו, ששפדו בו.

לה. לג : כי הדם הוא יחניף וגו' לכן וכו' להחניף את יושבי הארץ כדי שיחפו עליהם.

ט' דברים

דברים

א. א : בעבר הירדן. ובאיזה עבר באתו עבר שבארץ מואב.

שם : בערבה. במקום אחד וכו'.

שם (בא"ד) : שקראו יחזקאל מדבר העמים לפי שכמה אומות יושבות בצדו.

א. ב : מקצר מדברים שנאמרו במהלך וכו'.

א. ג : שדבר אליהם בעבר הירדן בשנת הארבעים מה שדבר אליהם תחלה במדבר סיני : בעשתי עשר חוש באחו לחרש. היינו ליו ימים קודם מיתחו.

א. ו : דבר אלינו בחורב. פתח להו הכי (כצ"ל) וכו' במילי דבריחותא. — פי' באמרי געם משמחי לב דבר ההכבחה לירושת הארץ.

א. יט : ונבא עד קדש ברנע.

א. כג (בסי'ד) : כמו שפירשתי בפי' שלה.

ב. יב : כאשר עשה ישראל.

ב. יז (סמוך לר"ד) : פי' דבור משמע פירושו רבוי דברים.

שם (בסי'ד) : פה על פה אלא בתיוון לילה.

ג. א : שכל ההולך מדרום לצפון עולה הוא.

ואתחנן

ד. לו : — וכתוב : יצאו כל צבאות ה' לעיני מצרים — לא נמצא פסוק כזה. ונראה שנשתבשו הדברים בדפוסים, ויש כאן עירוב של שני פסוקים וחסרון מלים, וכצ"ל : וכתוב : בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים (שמות יב, מא) וכתוב : יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים (במדבר לג, ג). ודיוקו מפסוק ראשון הוא מן הניב "בעצם היום הזה". ר' מדרש ורש"י לבראשית ז, יג.

ה. ג (סמוך לר"ד) : לא יקרא שמך עוד יעקב לבד וכו'.

שם : כי אתגו אנחנו וכו' חלה עליהם הברית הכתובה.

ה. טו (סמוך לר"ד) : עובדים כל ששת ימי המעשה ובשביעי נחים.

כא, יח בן סורר ומורה וכו' תרטימר איני יודע וכו' מן ישמעאל שלא היה גדון וכו'.
 כב, א (בא"ד): שאין אדם עשוי להטמינה בתיבתו.
 כב, יא (בס"ד): ללמדך דשעטנו היינו צמר ופשתים.
 כב, כה: בשתי פרשיות כאן היא פטורה וכאן דינה בסקילה.
 כג, ז: מרשה ומצוה אתה להשחית וכו'.
 כג, י: נסמכה כאן מפני מלחמת מדין שהזכיר.
 כג, יא: המ"ם לשמוש.
 כג, יד (בס"ד): אך כל אחד חופר וכו'.
 כג, יח: נסמכה כאן וכו'.
 כג, כה: ואכלת ענבים כנפשך. כנפשו של פועל וכו' שאם לא ישמרו משפטיה תזיק וכו'.
 כד, יא: יוציא אליך.
 כה, ב: והכהו לפניו. לשופט קאי וכן אמרו רבותינו: כדי רשעתו. לפי רשעתו שהרשיע יכנו וכו'.
 כה, ג: ארבעים. בשביל וכו' לארבעים יום ילקה וכו'.
 כה, ד (בס"ד): ולפיכך העמידו הכתוב בענין וכו'.
 כה, ה: ויבמה. מתיבות שיש בהן שני פנים וכו'.
 כה, ו: השערה. מצוה בבי"ד שיהא בגבהה של עיר.

תבא

כו, ג: הגדתי היום. מודה אני וכו' ונטלתי בה וכו'.
 כו, י: מלמד שטעונין הנחה.
 כו, יד: לא אכלתי באני ממנו. לא גזלתי ממנו (כצ"ל). — המלים "ולא השחתיו בטמא" אינן אלא שרבו משלמטה.
 כז, יט (בס"ד): שום דבר קודם שיפרישו ממנו וכו'.
 כז, יט (בס"ד): ולכך נאמר בהן בסתר שעל עבירות שבגלוי לא יבוא לכלל ארור שאם יעשה וכו'.
 כח, ו: ברוך אתה בבואך וגוי' בצאתך. למלחמה וכו'.
 כח, חס: זו היא מלכות בבל כדכתיב עלה קדמיתא כאריה וגפין די נשר לה.
 כח, טא (בא"ד): והתאוו להם וילדו כמותם.
 כח, טס: אשר צוה ה' את משה. גם תוכחות אלו וכו'.

נצבים

כט, י (בס"ד): להעבירכם בברית הקב"ה ובאלתו.
 כט, יח: כי בשרירות לבי, אם בשרירות לבי.
 כט, כ: הוא חשב להבדל מן המצוות.
 כט, כא: והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה.
 כט, כח: בסוף הפסוק: לכהנים ללוים.

יד, יג (בא"ד): וראה ואיה אחת הן דאמרינן למה נקרא שמה ראה שרואה ביותר וכו'.
 יד, כא: לא תאכלו כל נבלה. אפילו נבלת בהמה חיה ועוף טהור ודגים טמאים וכו' שלא ליתן פתחון פה וכו' ועופות טהורים, — על המלה האחרונה נרשמה הגהה בשולי הגליון "אולי צ"ל טמאים". ול"ג ההפך, שכאן צ"ל "טהורים" ובראש הדבור צ"ל "ועוף טמא ודגים טמאים". וכונתו שלא יעלה על לב לימר שהתורה אסרה אכילת נבלה במין הטעון שחיטה בלבד, שאין לאכול מאלה אלא אחר שחיטה דתית כמצוה, אבל במין שאינו טעון שחיטה, תאסר הריגתו ולא תאסר נבלתו כשמת מעצמו.
 יד, כח (בס"ד): במע"ש אמרתי לך להעלותו לירושלים וכו'.
 טו, ג (בס"ד): כאלו גבו ב"ד וכו'.
 טו, ד (בא"ד): כי ברך יברכך וכו' ואם תאמר א"כ לא ישיבו לי הלוואותי.
 טו, יא (בא"ד): וכאן שהוא אומר כי לא יחדל אביון לשון שמה הוא וכו'.
 טו, ו (בס"ד): כי ינטו צללי ערב. — בראש הפסוק שם: קומו ונעלה בצהרים (ירמיה ה, ה).
 טו, טו (סמוך לס"ד): שבעת ימים וכו' ובפי' פנחס דמשתעיין בקרבנות הוזכרו וכו'.

שופטים

טז, כא: אצל מזבח. שהרי דרכם לעשות כך אצל וכו'.
 יח, ב (בא"ד): בקרב אחיו וכו' מצד אביו ומצד אמו אימא דינחל עמהם.
 יח, ח: לאכול פת לחם.
 יט, ג: ומחברון לשכם מאה פרסה ומשכם לקדש וכו' רחוקות הן מן האמצעית וכו' מאי שנא וכו' כ, ב: כיון שמגיעים לספר וכו' ואין צ"ל אל הקרבים למלחמה (כצ"ל). — ופי' לא הווקק הכתוב לומר "ודבר אל הקרבים למלחמה", שהרי זה מבואר אחריו, ע"כ הסתפק לומר "ודבר אל העם".
 שם, מונגש עד ודברו כהן מדבר וכו'.
 כא, א: גופל בשדה וכו' לשהות לטמון ולתלות.
 כא, ה (בס"ד): כשרה אף בבעלי מומין.
 כא, ז: ועינינו לא ראו וכו' בלא לוייה פירוש חבורה שילכו עמו.
 כא, ח: הדרכים המסוכנים.
 כא, ט (סמוך לר"ד): למה לי לומר שאם נמצא ההורג וכו' שאין פוטרין אותו. ואתה תבער וכו'.

תצא

כא, יא (סמוך לס"ד): משום דלבה נמשך אחר בעלה.
 (טו) כי תהיין לאיש.
 כא, יז (סמוך לר"ד): כדכתיב ויתנכר אליהם וכו' שלזה יעשה הכרה וכו'.

חצרות ותקונים לספר חזקוני

כז

לב, כו : שלא אניח מהם פאה.
לב, כז (בס"ד) : אבדו עצות שנתנו להם וכו'.
לב, ל (בס"ד) : ולא יהרוג הרודף רק ירדנה וכו'.
לב, לה : לי נקם ושלם וכו'. — כל ארבע זיינין לפני "האומות" הוספה הן מפני הצנוורה.
לב, מב : מדם חלל ושביה וכו' ובשבויי עמי.

ברכה

לג, ח : הקהל לי את העם.
לג, ו (בס"ד) : שלא יפקד איש מהם.
לג, ז : וללוי אמר וגו'. אותו שנתנו וכו'.
לג, יב : ידיד ה'. בנימין הוא היודי.
לג, יח (בא"ד) : בצאתך. משה רבינו וכו' לכך ברכו שישמח בצאתו.
שם : ויששכר באהליך. ארצו וכו' והתפלל משה וכו'.
לג, כ : וטרף זרוע אף קדקד. מדקאמר וכו' להגביה ידו ולהכות, אז שכנגדו וכו'.
לג, כא : ומה טעם כי שם חלקת מחוקק ססון.
לג, כח : כמו וממי יהודה יצאו.
לד, י : אשר ידעו וכו' ומראה ולא בחידות וכו'.

וילך

לא, י : כמו שמפרש והולך בחג הסוכות וכו'.

האזינו

לב, ג (בס"ד) : כי שם ה' אקרא וכו' והם עושים שש תיבות. — ר"ל שלש האותיות האלפביתיות שבשם באפשרותן להצטרף לשה צרופים, כנאמר בס' יצירה פ"ד : שלש אבנים בונות ששה בתיים, דהיינו : אבנ, אבנ, באנ, באנ, גאב, גבא.
לב, יג : במותי (כצ"ל), יתיר וא"ו והמ"ם בחטף קמץ. — ר"ל כפי נקוד המלה שהמ' בחטף קמץ נמצאת הו' יתירה, אעפ"י שבעצם לא היתה יתרה, שכן אותיות ו' ת' הן סמן הרבוי, כמו שבמלת "במותימו" (לג, כט), והמ' היתה ראויה להנקד חולמ, והב' להיות מתווגה, אלא מפני קרבת הטעמים היה דין המונח להסוג אחור למקום המתג, וע"כ נהפך החולם לקמץ קטן כדינו בהשמט טעמו, ונקודתו חטף קמץ שלא להחליפו בקמץ גדול, כמו כתנות (שמות כח, מ) מן היחידה כתנת.
לב, יד : כמו ותכל דוד המלך.
לב, יז : לא ידעום. בהקב"ה נאמר וכו' לא ידעום בצרתם ולא יעזרו להם.

יַפְעַת מַלְכֵי

יַפְעַת מַלְכֵי
וְיָרִים דָּגָל
חֲרָפָה יָגֵל
וְאָזְנוֹ יִגַּל:
תֵּרָא וְתִגָּל,
לְרֵמוֹס דָּגָל,
וְגִלְהָה יָגֵל,
פֶּסֶן לְאֵל מִעֲגָל.

דַּהֲמָה יְשִׁים
פֶּתָאֵם בָּא צִיר
בְּמִצּוֹק מִצִּיר
בְּשַׁל קִצִּיר
מִעִיר לָגֵל,
לְבָצֵר בְּצִיר,
יְבֶשׁ חִצִּיר,
שִׁלְחוּ בּוֹ מִנָּל.

וּמִבְשָׂר טוֹב
אוֹמֵר לְעִירֵי:
שִׁירָךְ שִׁירֵי,
קוּמֵי אוּרֵי,
נִדְחָךְ כְּנִגְלָל,
עוּרֵי, עוּרֵי,
מְשִׁיחָךְ שׁוּרֵי,
מַלְכְּךָ רְאֵי נִדְגָל!

דִּירָךְ הָאוּר
גִּלְגַּל עֲנָנֵי
מַחֲהָ וְדָנֵי
וְעִבְרָ לְפָנֵי
לְבִנְיָן דָּגָל
וְיִגַּל עֵינָי
וְשָׁב לְאֲדָנָי,
מַלְכוֹ בְּגִלְגַּל.

דִּרְיָן דְּכָרוּ
עָשָׂה צַהֲרָה
כּוֹכְבֵי זָהָר,
וְשִׁמְשׁ וְסַהֲרָה
וְחוּג הַתְּגִלְגַּל,
עַל גֵּיא וְעַל הָרָה,
עֲצָם טַהֲרָה
חֲזוּרִים עַל גִּלְגַּל.
רַבֵּי יְהוּדָה הַלְלוּ